CIORAN

Istorie și utopie

HUMANITAS

OPERA LUI CIORAN

SCRIERI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Pe culmile disperării
ediția întîi – 1934 / prima ediție postbelică, **Humanitas – 1990**

Cartea amăgirilor
1936 / 1991

Schimbarea la față a României
1936 / ediție revăzută de autor – 1990

Lacrimi și sfinți
1937 / 1991

Amurgul gîndurilor
1940 / 1991

Îndreptar pătimaș
Humanitas – 1991

SCRIERI ÎN LIMBA FRANCEZĂ

Précis de décomposition Gallimard – 1949	*Tratat de descompunere* Humanitas – 1992
Syllogismes de l'amertume – 1952	*Silogismele amărăciunii* – **1992**
La Tentation d'exister – 1956	*Ispita de a exista* – 1992
Histoire et utopie – 1960	*Istorie și utopie* – 1992
La Chute dans le temps – 1964	*Căderea în timp* – 1994
Le Mauvais démiurge – 1969	*Demiurgul cel rău* – 1995
De l'inconvénient d'être né – 1973	*Despre neajunsul de a te fi născut* – 1995
Écartèlement – 1979	*Sfîrtecare* – 1995
Exercices d'admiration – 1986	*Exerciții de admirație* – 1993
Aveux et anathèmes – 1987	*Mărturisiri și anateme* – 1994

Mon Pays / Țara mea
Humanitas – 1996

PUBLICISTICĂ, CORESPONDENȚĂ, CONVORBIRI

Singurătate și destin
Humanitas – 1992

Convorbiri
Humanitas – 1993

Scrisori către cei de-acasă
Humanitas – 1995

859.0-4
C53

CIORAN

Istorie și utopie

Traducere de
EMANOIL MARCU

Ediția a doua revăzută

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
"GH. ASACHI"
IAȘI

683.443

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

E. M. CIORAN
HISTOIRE ET UTOPIE
Editions Gallimard, 1960

© Humanitas, 1992, pentru prezenta versiune românească.
Ediția a II-a, 1997

ISBN 973-28-0738-5

I

DESPRE DOUĂ TIPURI DE SOCIETATE

*Scrisoare către un prieten îndepărtat**

Din acea țară care a fost a noastră și care nu mai e a nimănui, stărui, după atîția ani de tăcere, să-ți dau amănunte despre îndeletnicirile mele cît și despre lumea „minunată" în care, îmi spui, am norocul să trăiesc și să umblu în voie. Ți-aș putea răspunde că nu fac nimic și că această lume nu-i deloc minunată. Dar un răspuns atît de laconic nu ar putea, în ciuda exactității sale, să îți astîmpere curiozitatea, nici să lămurească numeroasele întrebări pe care mi le pui. Una dintre acestea, echivalînd aproape cu un reproș, m-a frapat îndeosebi. Ai vrea să știi dacă am intenția să revin cîndva la limba noastră, a amîndurora, sau dacă înțeleg să-i rămîn credincios ăsteilalte, în mînuirea căreia, fără nici un temei, bănuiești că aș avea o ușurință pe care n-o am — și n-o voi avea niciodată. Ar însemna să-ți spun o poveste de groază dacă ți-aș relata în amănunt istoria relațiilor mele cu acest idiom

---

* Prietenul căruia îi este adresată această *Scrisoare* e Constantin Noica; citind-o în *Nouvelle Revue Française*, unde a fost publicată inițial (în 1957), Noica scrie, la rîndul său, *Răspuns al unui prieten îndepărtat.* Cele două scrisori-eseu au fost publicate împreună în 1991 într-un mic volum intitulat *L'ami lointain, Paris–Bucarest*, apărut la editura pariziană Criterion. Cititorul român poate găsi *Răspunsul* lui Noica în *Addenda* acestei cărți. *(N. ed.)*

de împrumut, cu toate aceste cuvinte gîndite și răsgîndite, șlefuite, subtile pînă la inexistență, gîrbovite sub jugul nuanței, inexpresive tocmai pentru că au exprimat totul, de o precizie înfiorătoare, istovite și delicate, sobre chiar și atunci cînd sînt vulgare. Cum s-ar putea deprinde cu ele un scit, cum le-ar putea pătrunde înțelesul exact și mînui cu migală și dreaptă cumpănire? Nu există măcar un cuvînt a cărui eleganță vlăguită să nu-mi dea amețeli: n-a mai rămas nici urmă de țărînă, de sînge și de suflet în ele. O sintaxă de o înțepeneală, de o demnitate cadaverică le încorsetează și le hotărăște un loc de unde nici Dumnezeu n-ar putea să le smulgă. Cîtă cafea, cîte țigări și cîte dicționare mi-au trebuit ca să pot scrie o frază mai mult sau mai puțin corectă în această limbă inabordabilă, prea nobilă și prea distinsă pentru gustul meu! Din nefericire, cînd mi-am dat seama de toate acestea era prea tîrziu ca să fac cale întoarsă, altfel n-aș fi abandonat nicicînd limba noastră; mi se întîmplă să-i regret și acum mirosul de prospețime și putreziciune, amestecul de soare și bălegar, urîțenia nostalgică și superba neglijență. Să mai revin la ea, nu pot; cea pe care am fost silit s-o adopt mă leagă și mă stăpînește prin chiar prețul suferințelor cu care-am plătit-o. Să fiu oare un „renegat", cum dai de înțeles? „Patria nu-i decît un popas în deșert", spune un text tibetan. Eu nu merg chiar atît de departe: aș da toate priveliștile lumii pentru aceea a copilăriei mele. Adaug însă că, de fac din ea un rai, de vină sînt doar plăsmuirile și slăbiciunile memoriei. Sîntem cu toții obsedați de rădăcinile noastre; sentimentul pe care mi-l inspiră ale mele se exprimă obligatoriu în termeni negativi, în limbajul autopedepsirii, al umilinței asumate și pro-

clamate, al acceptării dezastrului. Asemenea patriotism ține cumva de psihiatrie? Sînt de acord, dar altul nu pot concepe și, avînd în vedere destinele noastre, el îmi apare — de ce ți-aș ascunde-o? — ca singurul rezonabil.

Mai norocos decît mine, te-ai resemnat cu țărîna noastră natală; aveai, în plus, puterea de-a suporta orice regim, inclusiv pe cele mai intolerante. Nu că ți-ar lipsi nostalgia fanteziei și a dezordinei: în fond nu cunosc vreun spirit mai refractar la superstițiile „democrației". A fost o vreme, e drept, cînd le detestam la fel de mult ca tine, dacă nu chiar mai mult: eram tînăr și nu puteam admite alte adevăruri decît ale mele, nici recunoaște adversarului dreptul să le aibă pe ale lui, să profite de ele ori să le impună. Faptul că mai multe partide se pot înfrunta fără să se nimicească depășea puterea mea de înțelegere. Ca pe o rușine a Speciei, simbol al unei omeniri vlăguite, fără pasiuni și convingeri, lipsită de viitor, mărginită în toate cele, incapabilă să se înalțe spre absolut, nici spre acea superioară înțelepciune care-mi spunea că scopul unei discuții este anihilarea adversarului — așa vedeam regimul parlamentar. În schimb, sistemele ce vroiau să-l elimine spre a-i lua locul îmi păreau *admirabile* fără excepție, armonizate cu mișcarea Vieții, divinitatea mea din vremea aceea. Pe cel care n-a cunoscut, pînă la treizeci de ani, fascinația tuturor extremismelor, mă întreb dacă trebuie să-l admir sau să-l disprețuiesc, să-l consider un sfînt — sau un cadavru. Lipsit de resurse biologice, nu s-a plasat acela deasupra ori dedesubtul timpului? Deficiență pozitivă ori negativă, ce contează! Lipsindu-i și dorința, și voința de a distruge, el este suspect, căci l-a învins pe demon sau, mai grav, nu a

fost posedat niciodată. A trăi cu adevărat înseamnă să-i refuzi pe ceilalți; ca să-i accepți, ar trebui să știi să renunți, să te stăpînești, să acționezi împotriva propriei tale naturi, *să te debilitezi*; libertatea o concepi doar pentru tine însuți; aproapelui tău o cedezi doar cu prețul unor eforturi epuizante; de aici slăbiciunea liberalismului, sfidare la adresa instinctelor umane, izbîndă efemeră și miraculoasă, stare de excepție, la antipodul imperativelor noastre profunde. În mod natural ea ne este străină; doar sleirea forței din noi ne face s-o descoperim. E mizeria unei rase ce se înnobilează doar în măsura în care se moleșește; nici un reprezentant al ei, afară de cazul unei decrepitudini precoce, nu se conformează principiilor „umane". Fruct al unei flăcări stinse, al unui dezechilibru — provocat nu de prea multă, ci de prea puțină energie —, toleranța nu-i poate seduce pe tineri. Amestecul în luptele politice nu e lipsit de riscuri; epoca noastră își datorează amprenta sîngeroasă faptului că tinerii au fost obiectul unui cult: recentele convulsii pornesc de la ei, de la ușurința cu care-și însușesc o aberație și o traduc în fapte. Dați-le speranța sau prilejul unui masacru — vă vor urma orbește. La ieșirea din adolescență ești prin definiție fanatic; eu însumi am fost, și încă pînă la ridicol. Îți mai amintești de vremea cînd debitam butade incendiare? O făceam nu atît din plăcerea scandalului, cît din nevoia de a potoli o fierbințeală care, fără supapa demenței verbale, n-ar fi întîrziat să mă mistuie. Convins că relele societății se trag de la bătrîni, am conceput ideea lichidării tuturor cetățenilor trecuți de patruzeci de ani, început al sclerozei și-al mumificării, cotitură începînd cu care — îmi plăcea să cred — orice individ devine o insultă

pentru națiune și o povară pentru colectivitate. Acest proiect mi s-a părut atît de admirabil, încît n-am șovăit să-l fac public; dar cei în cauză nu l-au apreciat în aceeași măsură și m-au taxat drept canibal: cariera mea de binefăcător al obștii începea sub auspicii sumbre. Tu însuți, atît de generos totuși, și — cînd îți cășuna — atît de temerar, m-ai împins, copleșindu-mă cu îndoieli și obiecții, la renunțare. Să fi fost proiectul meu condamnabil? Nu exprima, în fond, decît dorința pe care orice bărbat iubitor de țară o are în străfundul inimii: lichidarea unei jumătăți a compatrioților săi.

Cînd mă gîndesc la acele momente de exaltare și de furie, la speculațiile nebunești ce-mi răvășeau și-mi întunecau spiritul, nu le mai atribui, acum, visurilor de filantropie și distrugere, nici obsesiei unei purități nu prea clar deslușite, ci unei tristeți bestiale care, sub masca fervorii, se desfășura pe socoteala dar și cu complicitatea mea, încîntat cum eram că între searbăd și cumplit nu trebuia să aleg, la fel ca atîția alții. Cumplitul îmi aparținea de drept, ce mai puteam dori în plus? Aveam o inimă de lup, iar ferocitatea mea, hrănindu-se din ea însăși, mă împlinea, mă fermeca: eram, într-un cuvînt, cel mai ferice dintre licantropi. Tînjeam după glorie, dar o și ocoleam: o dată obținută, cît prețuiește oare, de vreme ce ne face cunoscuți și ne impune doar generațiilor prezente și viitoare, excluzîndu-ne însă din trecut? La ce bun să te știe lumea întreagă, dacă nu te va fi știut cutare înțelept sau nebun, un Marc Aureliu sau un Nero? Pentru atîția din idolii noștri, nu vom fi existat nicicînd, numele nostru nu va fi tulburat nici unul din secolii de pînă la noi; cît despre cei ce vor veni, ce mai contează? Cît poate

să conteze viitorul, această jumătate a timpului, pentru cel împătimit de veșnicie?

Prin ce frămîntări și cum am izbutit să mă eliberez de-atîtea patimi n-am să-ți spun, căci ar dura prea mult; ar fi nevoie de una din acele interminabile discuții în care balcanicii sînt — sau mai curînd erau — specialiști. Dar orice frămîntări m-ar fi muncit, ele n-au fost nici pe departe singura cauză a reorientării mele; a contribuit în mare măsură un fenomen mai natural și mai întristător, vîrsta, cu simptomele ei ce nu pot să înșele: începeam să dau tot mai multe semne de toleranță, prevestitoare, mi se părea, a unei dereglări lăuntrice — o boală probabil de nelecuit. Un lucru mă neliniștea mai mult decît orice: nu mai aveam puterea să doresc moartea unui dușman; din contră, îl înțelegeam, comparam veninul lui cu al meu; el exista și, cumplită decădere, eram mulțumit că există. Ura, izvor al euforiilor mele, mi se potolea, scădea de la o zi la alta și, îndepărtîndu-se, ducea cu ea tot ce era mai bun în mine. Ce-i de făcut? Către ce genune alunec? — mă întrebam întruna. Pe măsură ce energia mă părăsea, mi se accentua pornirea către toleranță. Hotărît lucru, nu mai eram tînăr: *celălalt* mi se părea posibil, ba chiar real. Mă despărțeam pentru vecie de *Unicul și proprietatea sa**; înțelepciunea mă ispitea: eram oare un om sfîrșit? Asta și trebuie să fii pentru a deveni un *sincer* democrat. Spre marea mea fericire, mi-am dat seama că nu ajunsesem chiar pînă acolo, că mai păstram rămășițe de fanatism, resturi de tinerețe: nu făceam nici o concesie în privința noilor

* *Der Einzige und seine Eigentum* (Leipzig, 1845) de Max Stirner. *(N. t.)*

mele principii, eram un liberal *intolerant.* Așa sînt și acum. Fericită contradicție, absurditate care mă salvează. Doresc uneori să fiu un moderat desăvîrșit; în același timp mă felicit că nu reușesc, într-atît ramolirea mă-ngrozește. Va veni și vremea cînd, eliberat de spaima aceasta, mă voi apropia de cumpătarea ideală pe care-o visez cîteodată; iar dacă — precum sper — vei cunoaște, cu anii, o decădere asemănătoare, poate vom sta către sfîrșitul veacului alături, într-un parlament reînviat din morți, unde, senili deopotrivă, vom fi spectatorii unei feerii nesfîrșite. Devenim toleranți doar în măsura în care ne pierdem vigoarea și, căzînd ușurel în mintea copiilor, sîntem prea istoviți ca să-i mai chinuim pe ceilalți cu dragostea sau ura noastră.

După cum vezi, am vederi „largi" asupra oricărei chestiuni. Atîta sînt de largi, că nu mai știu pe ce poziție mă situez în raport cu nici o problemă. Judecă și tu. Bunăoară, la întrebarea: „Stărui în prejudecățile contra micii noastre vecine din vest? Nutrești față de ea aceleași resentimente?", nu știu ce răspuns să îți dau; pot cel mult să te surprind ori să te decepționez. Asta din cauză că, vezi bine, nu avem aceeași experiență în privința Ungariei.

Născut dincolo de Carpați, nu l-ai putut cunoaște pe jandarmul ungur, teroare a copilăriei mele transilvane. Cînd zăream vreunul, chiar de departe, intram în panică și o luam la goană: era străinul, dușmanul; a urî însemna a-*l* urî. Din cauza lui, îi uram pe toți ungurii cu o patimă curat ungurească. Nu e nevoie să-ți spun mai mult ca să pricepi cît *mă pasionau*. Mai pe urmă, schimbîndu-se împrejurările, n-am mai avut motive să-i dușmănesc. Cu toate astea, multă vreme încă, nu-mi puteam imagina un opresor fără să mă

gîndesc la tarele și fascinația lor. Cine se revoltă, cine se răzvrătește? Arareori sclavul, ci aproape totdeauna asupritorul devenit sclav. Ungurii sînt excelenți cunoscători ai tiraniei, pentru c-au practicat-o cu o competență inegalabilă: ar putea depune mărturie minoritățile fostei Monarhii. Pentru că au știut, în trecutul lor istoric, să facă pe stăpînii atît de bine, ei erau, în epoca noastră, mai puțin dispuși decît oricare altă națiune a Europei centrale să suporte sclavia; de vreme ce-avuseseră gustul poruncii, cum să nu-l aibă pe al libertății? Trăgîndu-și forța din tradiția lor de persecutori, cunoscători ai mecanismului împilării și intoleranței, s-au ridicat împotriva unui regim nu mult diferit de cel rezervat de ei înșiși altor popoare. Ci noi, dragă prietene, neavînd pînă acum șansa de-a fi opresori, nu o puteam avea nici pe aceea de-a fi răzvrătiți. Lipsiți de această îndoită fericire, noi ne purtăm cum se cuvine lanțurile, și-aș fi nedrept de aș nega virtuțile cumpătării, noblețea servituții noastre, recunoscînd totodată că excesul de modestie ne împinge spre extreme neliniștitoare; atîta înțelepciune întrece măsura într-atît, că uneori mă și descurajează. Invidiez, îți mărturisesc, aroganța vecinilor noștri, îi pizmuiesc pînă și pentru limba lor, oricît ar fi ea de sălbatică, de-o frumusețe ce n-are nimic omenesc, cu sonorități venind dintr-un alt univers, puternică și corosivă, făcută pentru rugăciune, pentru răgete de furie și pentru jeluiri, ieșită din infern ca să-i perpetueze accentul și strălucirea. Măcar că nu cunosc în această limbă decît înjurăturile, ea îmi place nemăsurat, aș sta o veșnicie s-o ascult, mă fascinează și mă îngheață, mă pierd la farmecul și la cruzimea ei, la toate acele cuvinte de nectar și cianură, atît de adaptate la exigențele unei

agonii. Ar trebui să răposăm pe ungurește — iar dacă nu, să renunțăm a mai muri.

Neîndoielnic, îi urăsc din ce în ce mai puțin pe foștii mei stăpîni. Dacă mă gîndesc bine, ei au fost mereu, chiar și în epoca lor de glorie, singuri în mijlocul Europei, izolați în mîndria și regretele lor, fără afinități profunde cu alte popoare. După cîteva incursiuni în Occident, unde-au putut să-și desfășoare și să-și risipească sălbăticia dintîi, s-au retras, cuceritori degenerați în sedentari, pe malurile Dunării, unde aveau să cînte, să se tînguie și să-și tocească instinctele. Există la acești huni rafinați o melancolie născută din cruzimea refulată, și care nu-și găsește nicăieri echivalent: ai spune că e sîngele ce ar începe să viseze la el însuși. Și care, la urmă, s-ar face melodie. Rămași aproape de esența lor deși sînt atinși — chiar marcați — de civilizație, conștienți că provin dintr-o hoardă nepereche, pătrunși de un orgoliu în același timp profund și teatral, ce le dă un aer mai mult romantic decît tragic, ei nu puteau rata misiunea ce le revenea în lumea modernă: aceea de a reabilita șovinismul, împănîndu-l cu destul fast și suficientă fatalitate pentru a-l face pitoresc în ochii observatorului dezabuzat. Sînt cu atît mai înclinat să le recunosc meritul, cu cît prin ei mi-a fost dat să îndur cea mai cumplită umilință: aceea de-a te naște slugă; tot lor le datorez acele „chinuri ale rușinii", cel mai greu de îndurat dintre toate, după spusele unui moralist. Oare n-ai cunoscut și tu voluptatea ce ți-o oferă efortul de-a fi obiectiv cu cei care te-au terfelit, te-au spurcat și lovit, mai ales cînd le împărtășești în taină viciile și nimicnicia? N-aș vrea să deduci de-aici că rîvnesc să fiu înălțat la rangul de maghiar. Departe de mine asemenea prezumție: îmi

cunosc limitele și înțeleg să rămîn între ele. Le cunosc, de altfel, și pe ale vecinei noastre — și e destul ca pasiunea mea pentru ea să scadă cu o fărîmă, ca să nu mai pun nici un preț pe onoarea ce mi-a făcut-o persecutîndu-mă.

Popoarele, mai mult decît indivizii, ne inspiră sentimente contradictorii; le iubim și le urîm în același timp; obiecte ale simpatiei și aversiunii noastre, nu merită să nutrim pentru ele un simțămînt anume. Atitudinea ta părtinitoare față de popoarele Occidentului, ale căror defecte nu le distingi prea clar, este efectul distanței: eroare de optică sau nostalgie a inaccesibilului. Nu distingi mai bine nici lacunele societății burgheze, ba chiar te suspectez că o privești cu o anume complezență. Faptul că — privitor îndepărtat — ai asupra ei o viziune fantasmagorică e cît se poate de firesc; cum însă eu o cunosc îndeaproape, este de datoria mea să risipesc iluziile pe care ți le-ar putea întreține. Nu vreau să spun că o detest în mod absolut — știi doar că am o slăbiciune pentru monstruos —, dar risipa de nepăsare necesară pentru a o suporta e în vădită disproporție cu limitatele mele resurse de cinism. E prea puțin spus că nedreptățile abundă în această societate: e chiar o chintesență a nedreptății. De bunurile pe care le etalează, de opulența cu care se împăunează — delicii și belșug de suprafață — se bucură doar trîntorii, profitorii, experții în mîrșăvie, ticăloșii mai mari sau mai mici. Sub lustrul aparent se ascunde o lume a dezolării, de ale cărei detalii am să te cruț. Cum să explici altfel decît printr-un miracol faptul că nu se spulberă sub ochii noștri ori că nimeni n-o aruncă în aer *pe loc* ?

„A noastră nu-i deloc mai grozavă. Ba dimpotrivă", îmi vei obiecta. Sînt de acord. Asta-i problema, într-adevăr. Ne găsim în fața a două tipuri de societate inacceptabile. Și ceea ce e grav e că abuzurile societății voastre permit acesteilalte să le continue pe ale sale și să răspundă destul de eficient, cu grozăviile ei, la cele ce se practică la voi. Marea învinuire ce se poate aduce regimului vostru e că a ruinat utopia, principiu de regenerare a instituțiilor și popoarelor. Burghezia a priceput ce foloase poate trage de aici împotriva adversarilor *statu quo*-ului; „miracolul" ce o salvează, ce o ferește de o nimicire imediată e tocmai eșecul celeilalte părți, spectacolul unei mari idei desfigurate, decepția izvorîtă de aici și care, punînd stăpînire pe spirite, avea să le paralizeze. Decepție cu adevărat nesperată, sprijin providențial al burghezului, hrană ce-l ține în viață, temeiul siguranței lui. Masele nu se pun în mișcare cînd au de ales doar între relele prezentului și cele ale viitorului; resemnîndu-se cu ale momentului, n-au nici un interes s-o pornească spre altele, necunoscute dar sigure. Suferințele previzibile nu îmboldesc imaginația; și nu se știe nici o revoluție izbucnită în numele unui viitor întunecat sau al unor profeții amare. Cine putea să ghicească, în veacul trecut, că noua societate — prin viciile și nedreptățile ei — avea să-i permită celei vechi să supraviețuiască și chiar să se consolideze, că posibilul, devenit realitate, avea s-alerge-n ajutorul vechiului?

Sîntem cu toții, aici ca și acolo, ajunși la un punct mort, departe de acea naivitate în care se plăsmuiesc visele de viitor. Pînă la urmă, viața lipsită de utopie devine — pentru cei mai mulți, dacă nu pentru toți — sufocantă; lumea are nevoie de un nou delir, altfel e

condamnată la fosilizare. E singura evidență ce se degajă din analiza prezentului. Deocamdată, situația noastră, a celor de aici, rămîne destul de ciudată. Imaginează-ți o societate copleșită de îndoieli, unde, cu excepția cîtorva rătăciți, nimeni nu aderă pe deplin la nimic, unde, neatinși de superstiții și de certitudini, toți invocă libertatea, dar nimeni nu respectă forma de guvernămînt care o apără și întrupează. Idealuri fără conținut sau, cu o vorbă la fel de găunoasă, mituri fără substanță. Voi sînteți dezamăgiți de speranțe ce nu se puteau împlini; noi — de lipsa de speranță pur și simplu. Sîntem, cel puțin, conștienți de avantajul oferit inteligenței de un regim care, deocamdată, o lasă-n voia ei, fără s-o supună rigorilor nici unui imperativ. Burghezul nu crede în nimic, e un fapt evident; dar tocmai în asta constă, dacă pot spune așa, partea pozitivă a neantului său, căci libertatea nu poate să se manifeste decît în absența credințelor, a axiomelor, și numai acolo unde legile nu au mai multă autoritate decît o simplă ipoteză. Mi s-ar putea obiecta că burghezul crede totuși în ceva, că banul îndeplinește pentru el funcția unei dogme; aș replica spunînd că această dogmă, cea mai detestabilă dintre toate, este, oricît ar părea de ciudat, cea mai suportabilă pentru spirit. Le iertăm celorlalți bogățiile lor dacă, în schimb, ne lasă libertatea de-a muri de foame *în felul nostru*. Nu, nu e chiar așa sinistră această societate ce nu-ți poartă grija, te lasă-n voia soartei, îți garantează dreptul de-a o ataca, te poftește sau chiar te obligă s-o faci, în ceasurile ei de moleșeală, cînd n-are suficientă vlagă pentru a se urî ea însăși. La fel de nepăsătoare, în ultimă instanță, la soarta ei ca și la a ta, nu vrea să îți înrîurească în nici un fel suferințele, nici ca să le aline,

nici ca să le-adîncească, iar dacă te exploatează, o face din automatism, fără premeditare și fără răutate, așa cum le stă bine unor brute plictisite și îmbuibate, contaminate de scepticism în aceeași măsură ca victimele lor. Diferența dintre regimuri nu-i chiar atît de importantă pe cît pare; pe voi vă silesc să fiți singuri, noi sîntem singuri de bunăvoie. Să fie-atît de mare distanța dintre infern și un rai deprimant? Toate societățile sînt rele; dar recunosc că există gradații, și dacă am ales-o pe aceasta e pentru că știu să fac deosebirea între nuanțele răului.

Libertatea, îți spuneam, are nevoie numaidecît, ca să se manifeste, de vid; îl cere cu necesitate — și tot în el piere. Aceeași cerință o generează și-o ucide. Temelia îi lipsește: cu cît e mai completă, cu atîta se clatină, căci e din toate părțile amenințată, pînă și de principiul ce-i este izvor. Omul e prea puțin făcut ca s-o îndure sau ca s-o merite: strivit pînă și de foloasele pe care i le-aduce libertatea, ea îi devine atît de împovărătoare, încît exceselor ei le preferă pe ale tiraniei. Acestor neajunsuri li se adaugă și altele: societatea liberală, eliminînd „misterul", „absolutul", „ordinea" și nemaiavînd o metafizică adevărată (cum n-are nici poliție adevărată), îl lasă pe om cu el însuși, înstrăinîndu-l totodată de ființa sa, de propriile lui adîncimi. Este o societate lipsită de rădăcini, prin esență *superficială* — asta pentru că libertatea, fragilă în sine, nu are nici un mijloc de a dăinui și de a supraviețui primejdiilor ce o amenință și din afară, și dinlăuntru; în plus, ea nu apare decît profitînd de agonia unui regim, atunci cînd o clasă apune și se destramă: slăbiciunile aristocrației au permis veacului al XVIII-lea să bată cîmpii în stil mare; ale burgheziei ne permit capriciile

683443

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ "GH. ASACHI" IAȘI

noastre de azi. Libertăţile înfloresc doar într-un corp social bolnav: toleranţă şi neputinţă sînt sinonime. Iată un lucru cert în politică, precum în toate cele. Cînd am întrezărit acest adevăr, am simţit că-mi fuge pămîntul de sub picioare. Chiar şi acum, degeaba exclam: „Faci parte dintr-o societate de oameni liberi!", mîndria mi-e dublată de-un sentiment de spaimă şi zădărnicie, izvorît din cumplita mea certitudine. În curgerea vremii, libertatea nu ţine mai multe clipe decît extazul în viaţa unui mistic. Ne scapă printre degete în chiar momentul cînd încercăm s-o prindem şi s-o definim: nimeni nu se poate bucura de ea fără să-l treacă un fior. Dezolant de efemeră, de cum apare ea îşi postulează lipsa de viitor şi contribuie, din toate puterile ei vlăguite, la propria-i negare şi agonie. Nu intră o anume perversiune în dragostea noastră de libertate? Şi nu-i uluitor că-i închinăm un cult aceleia ce nu vrea şi nici nu poate să dureze? Pentru voi, care n-o mai aveţi, este totul; pentru noi, care o posedăm, e doar amăgire, căci ştim că o vom pierde şi că oricum pentru asta-i făcută. De aceea, înconjuraţi de neantul nostru, noi iscodim în toate părţile, fără să neglijăm totuşi posibilităţile de a ne mîntui prin noi înşine. De altfel, în istorie nu există neant absolut. În acest gol ciudat ce ne asediază şi pe care am plăcerea şi nefericirea să ţi-l dezvălui, te-ai înşela crezînd că nimic nu prinde contur; ghicesc în el — presentiment sau nălucire? — ceva ce pare aşteptarea *altor zei*. Ce zei? Nimeni nu poate răspunde. Ceea ce ştiu, ceea ce ştie oricine, e că o stare ca a noastră nu poate fi răbdată la nesfîrşit. În străfundul conştiinţelor ne torturează o speranţă, o neliniştе ne exaltă. În afara cazului că şi-ar fi acceptat deja pieirea, popoarele bătrîne, oricît ar fi

de putrede, nu se pot lipsi de noi idoli. Dacă Occidentul nu e bolnav incurabil, va trebui să-și regîndească ideile ce i-au fost furate și aplicate — în mod denaturat — prin alte părți: vreau să spun că, dacă mai ține să se afirme printr-o revenire sau printr-un rest de onoare, trebuie să-și regăsească utopiile pe care, de dragul confortului, le-a cedat altora, trădîndu-și astfel geniul și misiunea. Deși era de datoria lui să pună comunismul în practică, să-l adapteze la tradițiile sale, să-l umanizeze, să-l liberalizeze și apoi să-l propună omenirii, el a cedat Orientului avantajul de a realiza irealizabilul, de a stoarce putere și prestigiu din cea mai generoasă iluzie modernă. În bătălia ideologiilor, Occidentul s-a arătat timorat, inofensiv; unii chiar îl felicită pentru asta, deși ar trebui să-l condamne, căci în epoca noastră nu se poate ajunge la hegemonie fără concursul unor înalte principii mincinoase, de care popoarele virile se servesc pentru a-și camufla instinctele și țelurile. Părăsind realitatea pentru idee și ideea pentru ideologie, omul a lunecat spre un univers derivat, către o lume de subproduse, unde ficțiunea dobîndește virtuțile unui dat primordial. Această alunecare e fructul tuturor revoltelor și ereziilor Occidentului, și totuși Occidentul refuză să meargă pînă la capăt: n-a făcut revoluția care era misiunea sa istorică, nici nu a dus pînă la capăt răsturnările pe care le pornise. Dezmoștenindu-se în folosul dușmanilor săi, riscă să-și compromită finișul și să rateze o ocazie supremă. După ce că i-a trădat pe toți înaintașii, pe toți schismaticii care l-au pregătit și format, de la Luther pînă la Marx, el își imaginează, pe deasupra, că va veni cineva din afară să-i facă revoluția, să-i redea utopiile și visurile. O să priceapă oare, într-un sfîrșit, că nu

poate avea destin și rol politic decît regăsind în el însuși fostele-i visuri și utopii, precum și amăgirile orgoliului de altădată? Pentru moment, tocmai adversarii săi, convertiți în teoreticieni ai misiunii de care el se leapădă, își înalță imperiile pe nehotărîrea și pe oboseala lui. Ce blestem l-a lovit pentru ca la sorocul înfloririi sale să nu mai producă decît acești afaceriști, acești băcani, acești intriganți cu privirile goale și cu surîsuri veștede, pe care-i întîlnești peste tot, în Italia și în Franța, în Anglia ca și-n Germania? Trebuia o civilizație atît de delicată și de complexă să eșueze la aceste larve? Poate că era nevoie să trecem și prin asta, prin abjecție, ca să putem imagina un alt soi de oameni. Ca bun liberal, nu vreau să împing indignarea pînă la intoleranță, nici să mă las în voia toanelor, deși e atît de plăcut, pentru toți, să putem încălca principiile izvorîte din generozitatea noastră. Voiam doar să-ți semnalez că lumea aceasta, care nu-i deloc minunată, ar putea eventual să devină astfel, dacă ar consimți nu să se nimicească (și are pentru asta grozave înclinații), ci să-și lichideze deșeurile, impunîndu-și misiuni *imposibile,* opuse acestui cumplit bun-simț care-o schimonosește și o pierde.

Sentimentele pe care mi le inspiră nu-s mai puțin amestecate decît acelea pe care le încerc pentru propria-mi țară, pentru Ungaria ori pentru *marea* noastră vecină, a cărei inoportună vecinătate ești mai în măsură decît mine s-o apreciezi. Părerea mea despre aceasta din urmă este excesivă, în bine ca și în rău: destinul ei îmi sugerează gînduri pe care aproape că nu le pot formula fără să cad în paradox. Nu încerc să-ți schimb părerea despre ea, vreau numai să știi ce reprezintă pentru mine și ce loc ocupă în obsesiile

mele. Cu cît meditez mai mult, cu atît cred că ea s-a format, de-a lungul veacurilor, nu cum se formează o națiune, ci un univers; momentele evoluției sale țin mai puțin de istorie, cît de-o cosmogonie sumbră, înfricoșătoare. Țarii ei, cu aer de zeități tarate, uriași ispitiți de sfințenie și de crimă, prăbușiți în rugăciune și spaime, erau, ca și tiranii recenți ce i-au înlocuit, mai aproape de o vitalitate geologică decît de anemia umană, despoți perpetuînd în vremurile noastre seva și corupția dintru începuturi, covîrșindu-ne pe toți cu nesfîrșitele lor rezerve de haos. Încoronați sau nu, important era — și este — pentru ei să facă un salt deasupra civilizației, iar la nevoie s-o înghită; misiune înscrisă în natura lor, căci suferă dintotdeauna de aceeași obsesie: să-și întindă domnia peste visele și revoltele noastre, să creeze un imperiu la fel de vast ca decepțiile și spaimele lumii. O asemenea națiune, țintind cu gîndul și fapta către fruntariile globului, nu se măsoară cu măsuri obișnuite, nici nu se explică în termeni curenți, într-un limbaj inteligibil: ar fi nevoie de jargonul gnosticilor, cumulat cu cel al paraliziei generale. Neîndoielnic, ea este — așa cum ne asigură Rilke — vecină cu Dumnezeu; e, din nenorocire, și cu țara noastră, iar într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat va fi cu multe altele — nu îndrăznesc să spun *cu toate,* în ciuda avertismentelor precise pe care mi le dă o presimțire rea. Oriunde ne-am afla, ea ne atinge de pe-acum, dacă nu geografic, în mod sigur lăuntric. Sînt mai dispus decît oricine să recunosc ce-i datorez: fără de scriitorii săi, aș fi devenit conștient vreodată de rănile mele, de datoria asumării lor? Fără ea și fără ei, nu mi-aș fi irosit oare transele, deruta — nu mi-aș fi ratat-o? Pornirea ce mă-ndeamnă s-o judec

imparțial și să-i mărturisesc recunoștință tare mă tem că n-o să fie, în momentul acesta, pe gustul tău. Îmi voi înăbuși deci elogiile deplasate, le voi înăbuși în mine spre a le condamna să triumfe acolo.

Încă pe vremea cînd obișnuiam să ne trecem în revistă acordurile și dezacordurile, îmi reproșai mania de-a judeca fără părtinire și ceea ce mă pasionează, și ceea ce urăsc, de-a încerca doar sentimente duble, inevitabil false, pe care le imputai incapacității mele de a trăi o pasiune adevărată, insistînd totodată asupra plăcerii pe care-o găsesc în această situație. Diagnosticul nu era incorect; totuși, te înșelai la capitolul plăceri. Crezi că e chiar atît de plăcut să fii idolatrul și victima lui *pentru* și a lui *contra*, un pătimaș rupt de pasiunile sale, un nebun *preocupat de obiectivitate* ? Așa ceva nu e posibil fără suferință: instinctele se opun și numai nesocotindu-le și înfruntîndu-le înaintezi către nehotărîrea absolută, stare de-abia distinctă de aceea pe care limbajul extaticilor o numește „ultima treaptă a stingerii". Ca să cunosc eu însumi fondul gîndirii mele asupra celui mai mărunt lucru, ca să mă pronunț nu doar asupra unei probleme, ci chiar asupra unui nimic, trebuie să lupt cu viciul major al spiritului meu, cu tendința de a îmbrățișa toate cauzele disociindu-mă de ele în același timp, asemeni unui virus omniprezent sfîșiat între dorință și silă, agent nefast și inofensiv, nerăbdător și indiferent deopotrivă, șovăind între diferite flageluri fără să adopte vreunul și să se specializeze în el, trecînd de la unul la altul fără discriminări și fără eficacitate, expert în lucrul de mîntuială, mesager și sabotor al incurabilului, trădător al tuturor bolilor — fie ale celorlalți, ca și alor sale.

/Să n-am niciodată prilejul să iau o poziție, nici să mă hotărăsc, nici să mă definesc — iată ruga mea de fiecare zi. Dar nu întotdeauna ne stăpînim umorile, aceste atitudini în germene, prefigurări ale teoriei. Atrași visceral de eșafodajul sistemelor, le construim neîncetat, și mai ales în politică, domeniu al pseudo-problemelor, unde se desfășoară filozoful cel rău ascuns în fiecare din noi, domeniu de care-aș vrea să mă îndepărtez pentru un motiv banal, pentru un truism ce capătă în ochii mei statut de revelație: politica se-nvîrte doar în jurul omului. După ce mi-am pierdut interesul pentru ființe, în van mă străduiesc să-l dobîndesc pe cel pentru lucruri; țintuit în intervalul care le desparte, mă lupt și mă vlăguiesc cu umbrele lor. Umbre sînt și aceste națiuni a căror soartă mă preocupă, nu atît pentru ele însele, cît pentru prilejul ce-mi oferă de a mă răzbuna pe ceea ce n-are contur și nici formă — pe entități și pe simboluri. Trîndavul iubitor de violență își salvează civilitatea izolîndu-se într-un infern abstract. Neglijînd individul, el se eliberează de nume și chipuri, atacă imprecisul, generalul și, orientîndu-și către imaterial pornirea distructivă, concepe un nou gen: pamfletul *fără obiect*.

Cramponat de frînturi de idei și simulacre de vise, ajuns la meditație din întîmplare sau din isterie și nicidecum din grija pentru rigoare, îmi apar mie însumi ca un intrus printre civilizați, un troglodit pasionat de caducitate, cufundat în rugi subversive, cuprins de o spaimă izvorîtă nu dintr-o viziune a lumii, ci din crampele cărnii și tenebrele sîngelui. Surd la chemările limpezimii și la seducția latină, simt Asia pulsîndu-mi în vine: sînt oare descendentul unui neam de rușine, sau prin mine vorbește o rasă cîndva năvalnică iar astăzi

amuțită? Adesea sînt tentat să-mi plăsmuiesc o altă genealogie, să-mi *schimb* strămoșii, să mi-i aleg dintre aceia care, la vremea lor, au știut să semene doliul printre popoare, la antipodul străbunilor mei, alor noștri, umiliți și loviți, copleșiți de mizerii, amestecați cu țărîna și gemînd sub blestemul veacurilor. Da, în crizele mele de trufie îmi place să mă cred urmașul unei hoarde vestite prin jafurile sale, un suflet turanic, moștenitor legitim al stepelor, ultimul mongol...

Nu vreau să închei fără a te pune încă o dată în gardă contra entuziasmului ori a invidiei pe care ți-o inspiră „șansele" mele, și mai precis aceea de-a huzuri într-un oraș a cărui amintire trebuie să te obsedeze, în ciuda înrădăcinării în patria noastră evaporată. Nu aș schimba acest oraș pe nici unul din lume; din chiar acest motiv el este izvorul nefericirilor mele. Toate celelalte fiind pentru mine o apă și-un pămînt, adesea mi se întîmplă să regret că războiul l-a cruțat, că n-a fost nimicit precum atîtea altele. Distrus, m-ar fi scăpat de fericirea de a trăi în el, mi-aș fi putut petrece zilele aiurea, la capătul cine știe cărui continent. Nu-i voi ierta niciodată că m-a legat de spațiu, că datorită lui aparțin unui loc. Acestea fiind zise, nu uit nici o clipă că locuitorii săi — patru cincimi din ei, observa Chamfort — „mor de mîhnire". Aș mai adăuga, spre a te lămuri pe deplin, că ceilalți, puținii privilegiați printre care mă număr, nu prea fac caz de privilegiul lor și chiar îi pizmuiesc pe cei mulți pentru avantajul de a ști *de ce* mor.

Paris, 1957

II

RUSIA ȘI VIRUSUL LIBERTĂȚII

Toate țările, mă gîndesc uneori, ar trebui să semene cu Elveția, să se complacă și să se afunde, ca ea, în igienă, în platitudine, în idolatria legilor și cultul omului; pe de altă parte, nu mă atrag decît popoarele lipsite de scrupul în gînd și în faptă, înfrigurate și nesățioase, gata oricînd să le-nghită pe celelalte ori să se sfîșie singure, să calce-n picioare valorile ce stau în calea propășirii și izbînzii lor, refractare la înțelepciune — boală a popoarelor bătrîne, sătule de ele însele și de orice și parcă încîntate să miroasă a muced.

La fel, oricît îi detest pe tirani, nu pot să nu constat că ei fac istoria, că fără ei ideea și funcționarea unui imperiu sînt de neconceput. Monstruozitatea, sălbăticia lor iluminată evocă omul împins la extremele sale, expresia paroxistică a viciilor și virtuților lui. Ivan cel Groaznic, pentru a nu-l cita decît pe cel mai fascinant dintre ei, ne poartă prin toate cotloanele psihologiei. Deopotrivă de complex în nebunia ca și în politica lui, făcînd din domnia și, pînă la un punct, din țara sa un model de coșmar, prototipul unui delir tumultuos și inepuizabil, amestec de Mongolie și Bizanț, întrunind calități și defecte de han și de bazileu, monstru încercat de furii infernale și de melancolii sordide, sfîșiat între gustul sîngelui și al căinței, de-o veselie sporită și încununată de rînjet — omul acesta avea pasiunea

crimei; dar toți o avem, fără excepție: atentat contra celor din jur sau contra noastră înșine. Numai că în noi rămîne neîmplinită, astfel că faptele noastre, oricare-ar fi ele, provin din neputința de a ucide sau de a ne ucide. Lucrul acesta nu-l recunoaștem întotdeauna; preferăm să nesocotim mecanismul lăuntric al slăbiciunilor noastre. Dacă țarii sau împărații romani mă obsedează, e pentru că aceste slăbiciuni, ascunse la noi, apar în cazul lor la vedere. Ei ne dezvăluie pe noi nouă înșine, ne întrupează taina și ne-o limpezesc. Mă gîndesc la aceia din ei care, sortiți unei apoteotice degenerări, îi oropseau pe cei din preajma lor și, temîndu-se să nu li se răspundă cu iubire, îi trimiteau la moarte. Erau puternici și totuși nefericiți, căci nu se săturau vreodată de spaima celorlalți. Nu par ei întruchiparea geniului rău din noi și care ne șoptește că ideal ar fi să facem gol în jurul nostru? Cu astfel de gînduri și de instincte se făuresc imperiile: este aportul acelei tainițe a conștiinței unde ne ascundem tarele cele mai prețioase.

Ieșită din adîncimi abia bănuite, dintr-un impuls originar, ambiția de a domina lumea nu apare decît la anumiți indivizi și în anume epoci, fără legătură directă cu valoarea națiunii în care se manifestă: între Napoleon și Genghis-Han distanța este mai mică decît între Napoleon și orice om politic din republicile care-au urmat. Însă acele adîncimi, ca și acel impuls, se pot slei, se pot epuiza.

Carol cel Mare, Frederic al II-lea de Hohenstaufen, Carol Quintul, Bonaparte, Hitler au fost tentați, fiecare în felul lui, să realizeze ideea imperiului universal: cu mai mult sau mai puțin noroc, au eșuat cu toții.

Occidentul, unde această idee nu mai stîrnește decît ironie sau jenă, trăiește acum cu rușinea cuceririlor sale; dar, lucru ciudat, în chiar momentul cînd se retrage în sine, ideile lui se impun și se răspîndesc; îndreptate împotriva puterii și dominației sale, ele găsesc ecou în afara hotarelor lui. Occidentul triumfă nimicindu-se. La fel, Grecia a cunoscut izbînda în domeniul spiritului doar cînd a încetat să fie o putere și chiar o națiune; i-au fost furate filozofia și artele, s-a consacrat un cult creațiilor ei, dar nu i s-au putut asimila talentele; tot așa, Occidentului i se ia și i se va lua totul — mai puțin geniul său. O civilizație se dovedește fecundă în măsura în care-i incită pe ceilalți s-o imite; încetează să-i mai fascineze? — se va reduce la o masă de cioburi și ruine.

Părăsind colțul acesta de lume, ideea imperiului avea să găsească un climat providențial în Rusia, care de altfel a cunoscut-o dintotdeauna, îndeosebi în plan spiritual. După căderea Bizanțului, Moscova a devenit, pentru conștiința ortodoxă, cea de a treia Romă, moștenitoarea „adevăratului" creștinism, a adevăratei credințe. A fost întîia deșteptare mesianică. Pentru a doua, a trebuit să aștepte zilele noastre; o datorează însă, această deșteptare, capitulării Occidentului. La fel cum în veacul al XV-lea a profitat de un vid religios, acum profită de unul politic. Două ocazii majore de a dobîndi conștiința misiunii sale istorice.

Cînd Mahomed al II-lea a început asediul Constantinopolului, creștinătatea, dezbinată ca de obicei și în plus fericită de a-și fi șters din memorie amintirea cruciadelor, s-a abținut să intervină. Asediații au reacționat mai întîi cu mînie, care în fața certitudinii dezastrului s-a preschimbat în stupoare. Oscilînd între

panică și satisfacție secretă, Papa promise ajutoare, dar le trimise prea tîrziu: la ce bun să se grăbească pentru niște „schismatici" ? Or, „schisma" avea să prindă și mai bine în altă parte. Să fi preferat Roma, în locul Bizanțului, Moscova ? Între dușmanul din coastă și cel de departe îl preferăm întotdeauna pe-al doilea. La fel, în zilele noastre, anglo-saxonii aveau să prefere în Europa dominația rusească celei germane. Germania era *prea aproape.*

Pretențiile Rusiei de a trece de la întîietatea vagă la hegemonia clară nu sînt lipsite de temei. Ce s-ar fi întîmplat cu lumea occidentală dacă Rusia n-ar fi oprit și înghițit invazia mongolă ? Vreme de peste două veacuri, umilită și înrobită, ea a fost exclusă din istorie, în timp ce națiunile Vestului își ofereau luxul de a se sfîșia între ele. Dacă ar fi putut să se dezvolte fără opreliști, ar fi devenit o mare putere încă de la începutul erei moderne; statutul de acum l-ar fi avut în secolul al XVI-lea sau al XVII-lea. Iar Occidentul ? Poate-ar fi fost acum *ortodox*, iar la Roma, în locul Sfîntului Scaun, s-ar fi lăfăit Sfîntul Sinod. Dar rușii pot să-și reducă handicapul. Dacă li-e dat — cum o arată toate semnele — să-și ducă la bun sfîrșit proiectele, n-ar fi exclus să-i dea lovitura de grație Suveranului Pontif. În numele marxismului sau al ortodoxiei, sînt predestinați să macine autoritatea și prestigiul Bisericii Catolice, ale cărei țeluri nu le-ar putea tolera fără să se dezică de principalul punct al misiunii și programului lor. Sub țari, considerînd-o scula Antihristului, înălțau rugăciuni *împotriva* ei; acum, declarînd-o unealta diabolică a Reacțiunii, o copleșesc cu ocări ceva mai eficiente decît vechile

anateme; în curînd, o vor covîrşi cu toată greutatea, cu toată forţa lor. Nu e deloc imposibil ca secolul nostru să aibă a număra printre ciudăţeniile lui, în chip de apocalipsă frivolă, dispariţia ultimului succesor al Sfîntului Petru.

Pentru a-l discredita pe Dumnezeu, marxismul a divinizat istoria: n-a reuşit decît să-l facă pe Dumnezeu mai straniu şi mai obsedant. Orice se poate înăbuşi în om, dar nu şi setea lui de absolut, care ar supravieţui distrugerii templelor şi chiar dispariţiei religiei de pe pămînt. Fondul poporului rus fiind religios, triumful lui va fi inevitabil. Raţiuni de ordin istoric îşi vor aduce o largă contribuţie.

Optînd pentru ortodoxie, Rusia îşi manifesta voinţa de a se despărţi de Occident; era felul ei de a se defini chiar de la început. Niciodată, cu excepţia mediilor aristocratice, nu s-a lăsat sedusă de misionarii catolici, respectiv de iezuiţi. O schismă exprimă nu atît deosebiri de doctrină, cît o voinţă de afirmare etnică: în ea răzbate mai puţin o controversă abstractă, cît un reflex naţional. Nu chestiunea ridicolă a lui *filioque* a dezbinat Bisericile: Bizanţul vroia autonomia totală; Moscova — cu atît mai mult. Schisme şi erezii nu sînt decît naţionalisme deghizate. Dar în timp ce Reforma a luat doar aspectul unei gîlcevi de familie, al unui scandal *în sînul* Occidentului, particularismul ortodox, îmbrăcînd un caracter mai profund, avea să marcheze o despărţire de însăşi lumea occidentală. Refuzînd catolicismul, Rusia îşi frîna evoluţia, pierdea o ocazie capitală de-a se civiliza rapid, dar cîştiga în schimb substanţă şi unicitate; stagnarea o făcea *diferită,* o făcea *alta*; exact la asta aspira, presimţind

probabil că va veni și ziua cînd Occidentul își va regreta avansul.

Cu cît puterea ei va spori, cu atît va deveni mai conștientă de rădăcinile sale, de care, într-un fel, marxismul a înstrăinat-o; după o cură forțată de universalism, Rusia se va rusifica din nou, în folosul ortodoxiei. Și-a pus de altfel în așa măsură amprenta pe marxism, încît l-a slavizat. Orice popor de o anume anvergură, adoptînd o ideologie străină de tradițiile lui, o asimilează și o denaturează, o deviază în sensul destinului său național, o falsifică în avantajul său pînă o integrează geniului propriu. El are o viziune a lui, obligatoriu deformantă, un viciu de perspectivă care, departe de a-l deruta, îl avantajează și-l stimulează. Adevărurile cu care se mîndrește, chiar dacă n-au nici o valoare obiectivă, nu sînt mai puțin viguroase și produc, ca atare, acel gen de erori ce diversifică peisajul istoric — fiind de la sine înțeles că istoricul, sceptic prin meserie, temperament și opțiune, se situează dintru început în afara Adevărului.

În timp ce popoarele occidentale se uzau în lupta pentru libertate și, mai mult încă, în libertatea dobîndită (nimic mai istovitor decît posedarea sau abuzul de libertate), poporul rus suferea fără să-și risipească substanța; căci nu ți-o risipești decît în istorie, iar lui, proscris al acesteia, nu i-a rămas decît să îndure cumplitele regimuri despotice la care-a fost supus: existență umilă, vegetativă, ce i-a permis să se întărească, să-și sporească forțele, să facă rezerve și să scoată din robia lui un maximum de profit biologic. Ortodoxia l-a ajutat s-o facă, însă ortodoxia populară, perfect articulată pentru a-l ține în afara evenimentelor, contrar celei

oficiale, care orienta puterea către ţeluri imperialiste. Dublu chip al Bisericii Ortodoxe: pe de-o parte se străduia să toropească masele, pe de alta, unealtă a ţarilor, le aţîţa ambiţia şi făcea cu putinţă imense cuceriri în numele unei populaţii pasive. Fericită pasivitate care le-a asigurat ruşilor dominaţia actuală, fruct al întîrzierii lor istorice. Fie că le sînt ostile, fie favorabile, toate acţiunile Europei se învîrt în jurul lor; iar aşezîndu-i în centrul preocupărilor şi spaimelor sale, ea recunoaşte că ruşii o domină virtual. Iată, aproape realizat, unul din visele lor cele mai vechi. Faptul că au ajuns aici sub flamura unei ideologii străine adaugă izbînzii lor un plus de paradox şi de picanterie. Regimul însă este rusesc şi întru totul în tradiţia ţării — iată ce contează, în definitiv. Nu-i oare grăitor că Revoluţia, ieşită direct din teoriile occidentale, s-a orientat din ce în ce mai mult către ideile slavofililor? Un popor, de altfel, reprezintă nu atît o sumă de idei şi de teorii, cît mai ales de obsesii: ale ruşilor, de orice hram ar ţine ei, sînt totdeauna, dacă nu identice, măcar înrudite. Un Ceaadaev, care-şi disprefuia poporul, sau Gogol, care l-a ironizat fără milă, erau legaţi de el la fel de mult ca Dostoievski. Obsedat de poporul său a fost şi Neceaev, cel mai înverşunat dintre nihilişti, şi la fel Pobedonoştev, procuror al Sfîntului Sinod, reacţionar pînă-n măduva oaselor. Contează doar această obsesie. Restul nu e decît atitudine.

Ca să se poată adapta la un regim liberal, Rusia ar trebui să se şubrezească enorm, să-şi piardă vigoarea; mai mult decît atît: să-şi piardă specificul şi să se deznaţionalizeze în profunzime. Însă cum ar putea ajunge acolo, cu resursele ei interne intacte şi cu nenumăraţii

ani de autocrație? Presupunînd c-ar face-o printr-un salt, ea s-ar dezagrega pe dată. Multe națiuni au nevoie, pentru a se menține și dezvolta, de o anume doză de teroare. Franța însăși s-a putut angaja pe calea democrației doar atunci cînd resorturile au început să-i slăbească și cînd, renunțînd la visul hegemoniei, se pregătea să devină respectabilă și înțeleaptă. Primul Imperiu a fost ultima ei nebunie. După aceea, descoperind libertatea, avea s-o deprindă cu eforturi dureroase, cu numeroase convulsii; cazul ei contrastează cu-al Angliei, care, exemplu derutant, o adoptase mai demult fără șocuri și riscuri, mulțumită conformismului și prostiei luminate a locuitorilor săi (ea nu a produs, din cîte știu, nici măcar un singur anarhist).

Pînă la urmă, timpul favorizează popoarele încătușate, care, acumulînd puteri și iluzii, trăiesc în viitor, în speranță; pe cînd în libertate, sau în regimul ce o incarnează, regim de risipă, de tihnă și moleșire, ce să mai speri? Miracol sterp, democrația este deopotrivă raiul și mormîntul unui popor. Viața nu are sens decît prin ea; dar ea e lipsită de viață... Fericire imediată, dezastru iminent — fragilitate a unui regim la care nu poți adera fără să intri într-o dilemă chinuitoare.

Mai generos dăruită, mai norocoasă, Rusia n-are a-și pune asemenea probleme; puterea absolută este pentru ea, așa cum observa Karamzin, „însuși temeiul ființei sale". Să tînjească mereu după libertate fără s-o dobîndească vreodată — oare nu în asta constă marea ei superioritate asupra lumii occidentale care-o posedă, vai, de-atîta vreme? În plus, n-o încearcă nici o rușine pentru imperiul ei; din contră, nu se gîndește decît să-l lățească. Cine, mai mult decît ea, s-a repezit să profite de valorile altor popoare? Opera lui Petru

cel Mare, şi chiar a Revoluţiei, ţine de un *parazitism genial.* Pînă şi grozăviile jugului tătar s-a priceput să le suporte cu multă inventivitate.

Retrasă într-o izolare calculată, Rusia a ştiut să imite Occidentul, dar şi mai bine a ştiut să-i cîştige admiraţia şi să-i orbească spiritele. Enciclopediştii erau fascinaţi de înfăptuirile lui Petru şi ale Ecaterinei, la fel cum moştenitorii luminiştilor, adică oamenii de stînga, aveau să fie fascinaţi de ale lui Lenin şi Stalin. Acest fenomen pledează în favoarea Rusiei, şi nu a occidentalilor, care, complicaţi şi răvăşiţi peste poate şi căutînd „progresul" în altă parte, în afara fiinţei şi creaţiilor proprii, se găsesc astăzi, în mod paradoxal, mai aproape de personajele dostoievskiene decît ruşii înşişi. Să mai notăm că ei evocă doar slăbiciunile acestor personaje, fără să aibă în schimb nici capriciile sălbatice şi nici arţagul lor viril: „demoni" anemiaţi de prea mult despicat firul în patru, roşi de scrupule şi remuşcări complicate, de mii de întrebări, martiri ai îndoielii, orbiţi şi nimiciţi de perplexităţile lor.

Fiecare civilizaţie crede că modul ei de viaţă e singurul bun şi singurul imaginabil, că lumea-ntreagă ar trebui să-l adopte ori că ar trebui să-i fie impus; el echivalează, pentru ea, cu o soteriologie explicită sau camuflată, de fapt un imperialism elegant, dar care încetează să mai fie astfel de îndată ce-l însoţeşte aventura militară. Nu se întemeiază un imperiu doar din capriciu. Îi supunem pe ceilalţi ca să ne imite, ca să se modeleze după chipul, după credinţele şi obiceiurile noastre; mai e apoi nevoia perversă de a-i înrobi ca să privim în ei, ca într-o oglindă, imaginea noastră măgulitoare sau caricaturală. Accept că există o ierarhie

calitativă a imperiilor: mongolii și romanii nu subjugau popoarele din aceleași motive, iar cuceririle lor nu au avut același rezultat. Dar nu e mai puțin adevărat că și unii și alții au fost la fel de experți în a-și ucide adversarul *reducîndu-l la imaginea lor.*

Fie că le-a provocat, fie că le-a îndurat, Rusia nu s-a mulțumit niciodată cu nenorociri mediocre. La fel va fi și pe viitor. Ea se va revărsa peste Europa dintr-o fatalitate fizică, din automatismul masei sale, din preaplinul vitalității sale morbide, atît de prielnică zămislirii unui imperiu (în care se întrupează totdeauna megalomania unei națiuni), din acea sănătate care îi este proprie, plină de neprevăzut, de spaime și de enigme, pusă în slujba unei idei mesianice, germene și prefigurare de cuceriri. Cînd susțineau că Rusia trebuie să *mîntuie* lumea, slavofilii foloseau un eufemism: nu poți s-o mîntui fără s-o domini. În ce o privește, o națiune își găsește principiul de viață în ea însăși sau nicăieri: cum ar putea s-o mîntuie alții? Rusia continuă să creadă — secularizînd limbajul și concepția slavofililor — că e de datoria ei să izbăvească lumea și în primul rînd Occidentul, față de care n-a încercat de altfel niciodată un sentiment limpede, ci atracție și repulsie, invidie (amestec de cult secret și aversiune ostentativă) inspirată de spectacolul unei putreziciuni, rîvnite și primejdioase deopotrivă, de care e tentată să se-apropie, dar și mai mult s-o ocolească.

Refuzînd limitele, chiar și pe acelea ale unei definiții, cultivînd echivocul în politică, în morală și, mai grav, în geografie, străin de naivitățile celor „civilizați", pe care excesele unei tradiții raționaliste i-au făcut opaci la real, rusul, subtil prin intuiție dar și prin experiența seculară a disimulării, e poate un copil din

punct de vedere istoric, însă în nici un caz din punct de vedere psihologic; de aici complexitatea lui de om cu instincte tinere dar cu taine străvechi și, tot de aici, contradicțiile împinse pînă la grotesc ale atitudinilor sale. Cînd vrea să fie profund (și izbutește fără efort), desfigurează lucrul cel mai neînsemnat, cea mai banală idee. S-ar spune că are mania grimasei monumentale. Totul e ametitor, cumplit și de neînțeles în istoria ideilor lui, revoluționare sau de alt soi. Rusul mai e, apoi, un statornic amator de utopii; or, utopia este grotescul *în roz*, nevoia de-a asocia fericirea — adică inimaginabilul — cu devenirea și de-a împinge o viziune optimistă, inconsistentă, pînă acolo unde-și regăsește punctul de plecare: cinismul pe care vroia să-l combată. Pe scurt, o feerie monstruoasă.

Va fi Rusia în stare să-și realizeze visul imperiului universal? Este o eventualitate, dar nu o certitudine; în schimb, e cert că poate cuceri și anexa întreaga Europă, și chiar o va face, fie și numai pentru a liniști restul lumii... Se mulțumește cu atît de puțin! Vreți o dovadă mai convingătoare de modestie, de moderație? Un colț de continent... Deocamdată, o soarbe din ochi, la fel cum mongolii priviseră China și turcii Bizanțul, cu diferența, totuși, că a asimilat deja numeroase valori occidentale, în timp ce hoardele tătare sau otomane nu aveau asupra viitoarelor victime decît o superioritate pur materială. Este desigur regretabil că Rusia nu a trecut prin Renaștere: de aici i se trag toate scăderile. Însă, cu darul ei de-a arde etapele, într-un secol, poate și mai puțin, va fi la fel de rafinată și la fel de vulnerabilă ca acest Occident ajuns la un nivel de civilizație ce nu se poate depăși decît *coborînd*. Ambiția supremă a istoriei: să înregistreze fluctuațiile

acestui nivel. Al Rusiei, inferior celui european, nu poate decît să urce, și ea o dată cu el: am putea spune că e condamnată la ascensiune. Însă, urcînd, nu riscă oare, neînfrînată cum este, să-și piardă echilibrul, să explodeze și să se năruie? Cu sufletele ei plămădite în închistarea sectelor și necuprinsul stepelor, Rusia dă o fantastică impresie de spațiu și de claustrare, de imensitate și sufocare, într-un cuvînt de Nord, însă un Nord special, ce scapă analizelor noastre, marcat de-un somn și de-o speranță ce înfiorează, de-o noapte bogată în explozii, de zori pe care o să-i ținem minte. Nimic din transparența și gratuitatea mediteraneană la acești hiperboreeni, al căror trecut, ca și prezent, pare să aparțină unui timp diferit de al nostru. În fața fragilității și gloriei Occidentului încearcă o anume stinghereală, consecință a deșteptării tîrzii și a forței nefolosite: complexul de inferioritate *al celui puternic*... Se vor elibera de el, îl vor lăsa în urmă. Singura zare de lumină a viitorului nostru e aspirația lor, tainică și crispată, către o lume delicată, cu farmece subversive. Dacă o vor atinge (pare să fie direcția evidentă a destinului rus), se vor civiliza în dauna instinctelor și, perspectivă îmbucurătoare, vor fi atinși la rîndu-le de virusul libertății.

Cu cît un imperiu se umanizează, cu atît sporesc contradicțiile ce-i vor fi fatale. Cu aspectul lui compozit, cu structura eterogenă (contrar unei națiuni, realitate organică), el are nevoie, pentru a dăinui, de principiul unificator al terorii. Toleranța — dacă o acceptă — îi va distruge coeziunea și forța, acționînd asupră-i ca o otravă mortală pe care singur și-o va fi inoculat. Căci toleranța nu e doar pseudonimul libertății, ci și al spiritului; iar spiritul, mai nefast pentru

imperii decît pentru indivizi, le macină, le şubrezeşte şi le grăbeşte ruina. E chiar instrumentul de care se serveşte, spre a le doborî, o providenţă ironică.

Dacă, neluînd în seamă arbitrariul încercării, ne-am amuza să stabilim în Europa *zone de vitalitate,* am constata că înaintînd către est instinctul devine mai viu şi că slăbeşte pe măsură ce mergem spre vest. Rușii sînt departe de a deține monopolul, măcar că popoarele care-l posedă aparţin şi ele, în grade diferite, sferei de influenţă sovietice. Aceste popoare nu şi-au spus încă ultimul cuvînt, nici pe departe; unele, precum Polonia şi Ungaria, au jucat în istorie un rol apreciabil; altele, ca Iugoslavia, Bulgaria şi România, trăind în umbră, n-au cunoscut decît tresăriri efemere. Dar oricare le-ar fi fost trecutul şi independent de nivelul lor de civilizaţie, ele încă dispun de un fond biologic pe care zadarnic l-am căuta în Occident. Lovite, dezmoştenite, supuse unui martiriu anonim, sfîşiate între abandon şi revoltă, vor cunoaşte poate, în viitor, o compensaţie pentru atîtea suferinţe, umilinţe, ba chiar pentru atîtea laşităţi. Nu se poate aprecia din afară *gradul de instinct*; pentru a-i măsura intensitatea trebuie să fi cunoscut ori să fi intuit aceste ţinuturi, singurele din lume ce mai mizează, în marea lor orbire, pe şansele Occidentului. Să ne imaginăm acum continentul nostru încorporat imperiului rus, să ne închipuim apoi acest imperiu, prea vast, şubrezindu-se şi năruindu-se. Drept corolar — emanciparea popoarelor. Care din ele se vor ridica, aducînd Europei surplusul de nerăbdare şi forţă fără de care o pîndeşte o amorţire fără leac? N-am nici o îndoială: sînt cele menţionate mai sus. Avînd în vedere reputaţia lor, afirmaţia mea o să pară rizibilă. Treacă-meargă pen-

tru Europa centrală, mi se va spune. Dar Balcanii? — Nu vreau să-i apăr, dar nici să le trec sub tăcere meritele. Vocația pustiirii, a harababurii lăuntrice, atracția pentru un univers asemenea unui bordel în flăcări, sarcasmul cu care privesc dezastrele consumate sau iminente, acreala, trîndăvia de insomniac ori de asasin — oare o atît de bogată și grea ereditate, moștenirea celor ce vin de acolo, să fie chiar nimic? „Sufletul" care-i apasă ca un blestem e chiar dovada că mai păstrează resturi de sălbăticie. Orgolioși și pustiiți, ar vrea să-i fulgere gloria, setea de glorie fiind inseparabilă de voința afirmării și prăbușirii, de chemarea unui crepuscul *rapid*. Vorbele lor sînt aspre și violente, cu tonuri crude și uneori abjecte: o mie de motive îi silesc să strige mai tare decît toți acești civilizați pe buzele cărora strigătul s-a sleit. Sînt ultimii „primitivi" ai Europei, și poate că-i vor da un nou impuls; va fi, pentru ea, o ultimă umilire. Și totuși, dacă sud-estul e atît de cumplit, de ce, părăsindu-l pentru partea aceasta a lumii, ai sentimentul unei căderi — e drept, voluptuoase — în gol?

Viața profundă, existența tainică — aceea a popoarelor care, avînd imensul avantaj de a fi fost pînă acum excluse din istorie, au putut să-și tezaurizeze visele, existența subterană sortită urgiilor unei reînvieri — începe dincolo de Viena, extremitate geografică a moleșirii occidentale. Austria, a cărei uzură se apropie de simbol sau de caricatură, prefigurează soarta Germaniei. Nu mai există la popoarele germanice nici urmă de nebunie monumentală, de misiune sau de furie, nimic care să le atragă simpatia sau ura! Barbari predestinați, au distrus Imperiul roman pentru ca

Europa să se poată naște; ei au zidit-o, ei trebuiau s-o demoleze; urmîndu-le declinul, Europa suportă consecințele vlăguirii lor. Indiferent cît dinamism mai au încă, le lipsește ceea ce se ascunde în spatele oricărei energii, sau ceea ce o motivează. Sortiți mediocrității, helveți în devenire, domesticiți pentru totdeauna, nu le rămîne decît să-și rumege virtuțile atrofiate și viciile moleșite păstrîndu-și, drept unică speranță, soluția de-a fi un neam oarecare; nu sînt demni de teama pe care mai pot s-o inspire: să crezi în ei ori să te temi de ei înseamnă să le faci o cinste pe care nu o merită. Eșecul lor a fost norocul Rusiei, care în cazul biruinței lor și-ar fi văzut stăvilite, pentru un secol cel puțin, marile ambiții. Dar germanicii nu puteau izbîndi, căci și-au atins apogeul puterii materiale într-un moment cînd nu mai aveau nimic să ne propună, cînd erau *puternici și goliți.* Ceasul lor trecuse, era deja rîndul altora. „Nu cumva slavii sînt *vechii germani*, în raport cu lumea care piere?" — se întreba, către mijlocul veacului trecut, Herzen, cel mai lucid și mai frămîntat dintre liberalii ruși, spirit al întrebărilor profetice, scîrbit de țara sa, decepționat de Occident, la fel de incapabil să se fixeze într-o patrie ca și într-o problemă, chiar dacă-i plăcea să mediteze la destinul popoarelor, materie vagă și inepuizabilă, divertisment de emigrant. Popoarele însă, dacă îl credem pe Soloviov, alt rus, nu sînt ce-și închipuie ele că sînt, ci ceea ce gîndește Dumnezeu, în veșnicia lui, despre ele. Nu cunosc părerile lui Dumnezeu despre germanici și slavi; știu însă că a ținut cu aceștia din urmă și că-i la fel de zadarnic să-l felicităm ori să-l condamnăm pentru asta.

Întrebarea pe care atîția ruși și-o puneau în veacul trecut: „Acest colos a fost creat de pomană?" are

acum un răspuns. Colosul acesta are cu siguranță un sens, și încă ce sens! O hartă ideologică ar arăta că se întinde dincolo de marginile sale, că-și mută granițele unde vrea, unde i se năzare, și că prezența lui evocă peste tot nu atît ideea unei crize, cît a unei molime, salutară uneori, adesea dăunătoare, întotdeauna fulgerătoare.

Imperiul roman a fost creația unui oraș; Anglia l-a întemeiat pe-al său pentru a compensa strîmtimea unei insule; Germania a încercat să și-l creeze pentru a nu se sufoca într-un teritoriu suprapopulat. Fenomen singular, Rusia avea să-și justifice proiectele de expansiune în numele imensității spațiului ei. „De vreme ce am destul, de ce să n-am *prea* mult?", iată paradoxul implicit al declarațiilor și tăcerilor sale. Convertind infinitul în categorie politică, ea avea să răstoarne conceptul clasic și cadrul tradițional al imperialismului și să trezească în lume o speranță prea mare ca să nu degenereze în angoasă.

Cu mileniul ei de spaime, de tenebre și de speranțe, Rusia era mai aptă decît oricine să se armonizeze cu aspectul nocturn al momentului istoric prin care trecem. Apocalipsa îi convine de minune, e în tradiția și vocația ei, și o practică astăzi mai mult ca oricînd pentru că și-a schimbat în mod vizibil ritmul. „O, Rusie, încotro te grăbești așa?", se întreba deja Gogol, care-i ghicise furia mocnind sub aparenta imobilitate. Știm acum încotro se grăbește, știm mai ales că, la fel ca toate popoarele cu destin imperial, e mai nerăbdătoare să rezolve problemele altora decît pe ale sale. Asta înseamnă că evoluția noastră *în timp* depinde de ce va hotărî ori întreprinde ea: viitorul nostru e în

mîinile ei... Din fericire pentru noi, timpul nu ne epuizează substanţa. Ceva etern, o altă lume se zămisleşte: în noi sau în afara noastră? Cum am putea s-o ştim? Cert e că în faza în care ne aflăm nu merită interes decît chestiunile de strategie şi de metafizică, acelea ce ne ţintuiesc în istorie şi cele ce ne smulg din ea: actualitatea şi absolutul, gazetele şi Evanghelia... Întrezăresc ziua cînd nu vom mai citi decît telegrame şi rugăciuni. Fapt remarcabil: cu cît imediatul ne absoarbe, cu atît ne încearcă nevoia de a-i rezista, astfel încît trăim, înlăuntrul aceleiaşi clipe, în lume şi-n afara lumii. De aceea, în faţa perindării imperiilor, nu ne rămîne decît să căutăm o cale de mijloc între rînjet şi seninătate.

1957

III

LA ȘCOALA TIRANILOR

Cine n-a cunoscut ispita de-a fi întîiul în cetate nu va pricepe nimic din jocul politic, din voința de a-i supune pe ceilalți pentru a-i transforma în obiecte, nici nu va ghici din ce-i făcută arta disprețului. Puțini sînt cei pe care setea de putere să nu-i fi încercat într-o măsură sau alta: ne este naturală, și cu toate acestea, la o privire atentă, ea prezintă toate datele unei stări patologice de care ne vindecă doar întîmplarea sau o maturizare lăuntrică, de genul celei săvîrșite în Carol Quintul atunci cînd, abdicînd la Bruxelles în culmea gloriei sale, a arătat lumii că excesul de oboseală poate genera scene la fel de admirabile ca și excesul de curaj. Oricum, anomalie sau miracol, renunțarea, sfidare a esenței, a identității noastre, e un fenomen ce se produce doar în momente de excepție, caz-limită ce-l delectează pe filozof și îl descumpănește pe istoric.

Examinează-te în clipa cînd te încearcă ambiția, cînd ești cuprins de febra ei; analizează-ți pe urmă „accesele". Vei constata că sînt precedate de simptome ciudate, de o căldură specială, ce nu va înceta să te incite, să te neliniștească. Intoxicat de viitor prin abuz de speranță, te simți dintr-o dată răspunzător pentru prezent și pentru viitor, în miezul duratei contaminate de fiorii tăi și împreună cu care, agent al unei anarhii universale, visezi să explodezi. Atent la tot ce se întîm-

plă în creierul și sîngele tău, iscodindu-ți sminteala, îi pîndești simptomele și i le îndrăgești. Izvor de frămîntări, de neliniști incomparabile, nebunia politică înăbușă inteligența — în schimb stimulează instinctele și te cufundă într-un haos salvator. La gîndul binelui și mai ales al răului pe care speri să le poți face, vei înflori, vei jubila; iar infirmitățile tale, printr-un adevărat tur de forță, printr-un miracol, te vor face stăpînul a tot și a toate.

În jurul tău vei observa o smintire identică la cei măcinați de aceeași pasiune. Atîta timp cît îi va stăpîni, vor fi de nerecunoscut; sub efectul unei beții diferite de oricare alta, totul se va schimba în ei, pînă și timbrul vocii. Ambiția este un drog: cel ce i-a dat de gust devine un dement potențial. Acele stigmate, acel aer de fiară încolțită, acele trăsături neliniștite, însuflețite parcă de un extaz sordid — cine nu le-a observat la sine și nici la alții va rămîne străin de blestemul și de foloasele Puterii, iad tonic, sinteză de venin și leac universal.

Închipuie-ți acum procesul invers: o dată febra risipită, iată-te scos de sub puterea vrăjii, normal *peste măsură*. Orice ambiție te-a părăsit, deci nu mai ai mijloace să fii cineva sau ceva; ești nimicul în persoană, vidul incarnat: glande și viscere clarvăzătoare, oase vindecate de iluzii, un trup invadat de luciditate, părăsit de el însuși, ieșit din joc și din timp, suspendat de un eu împietrit într-o cunoaștere totală *fără cunoștințe*. Unde vei regăsi clipa ce s-a topit? Cine să ți-o redea? Peste tot doar nebuni sau lunatici, o mulțime de anormali pe care rațiunea i-a abandonat spre a-și găsi refugiu la tine, singurul care-a înțeles totul, spectator absolut, rătăcit printre amăgiți, pe veci refractar la

farsa generală. Cum distanța ce te separă de ceilalți nu încetează să crească, vei ajunge să te întrebi dacă n-ai observat ceva ce le scapă tuturor celorlalți. Revelație infimă sau capitală, conținutul ei îți rămîne obscur. De un singur lucru ești sigur: că te îndrepți spre un echilibru necunoscut, înălțare a unui spirit ce refuză orice complicitate cu ceilalți. Chibzuit peste măsură, mai cumpătat decît toți înțelepții — așa îți apari ție însuți... Iar dacă totuși semeni cu smintiții ce te înconjoară, simți că ceva infim în tine te va deosebi de ei pe veci; această senzație — sau această iluzie — te face, deși mimezi aceleași gesturi ca ei, să nu mai pui în ele același elan și aceeași convingere. Să trișezi va fi pentru tine o chestiune de onoare și singura modalitate de a-ți învinge „crizele" sau de-a le împiedică să revină. Dacă pentru a ajunge aici ți-a trebuit nu mai puțin decît o revelație sau o prăbușire, vei înțelege că cine n-a trecut printr-o criză asemănătoare se va adînci tot mai mult în nebunia inerentă speciei noastre.

Mă-ntreb dacă s-a remarcat simetria: ca să fii om politic, altfel spus ca să ai stofă de tiran, e necesar un dezechilibru mintal; ca să încetezi a mai fi, un alt dezechilibru se impune deopotrivă; nu-i vorba, în fond, de o metamorfoză a megalomaniei? Să treci de la voința de a fi primul în cetate la aceea de a fi ultimul înseamnă, printr-o mutație a orgoliului, să pui în locul unei nebunii dinamice o nebunie statică, o rătăcire bizară, la fel de bizară ca renunțarea ce decurge din ea și care, ținînd mai curînd de asceză decît de politică, nu face obiectul discuției noastre.

Pofta de putere fărîmițîndu-se de milenii într-o puzderie de tiranii mai mici sau mai mari, care au

bîntuit în dreapta și-n stînga, pare să fi venit momentul ca ea să se adune, să se concentreze, pentru a culmina într-una singură, expresie a setei care a mistuit și mistuie globul, soroc al tuturor viselor de putere, încununare a așteptărilor și rătăcirilor noastre. Turma umană risipită va fi adunată sub paza unui păstor nemilos, un soi de monstru planetar în fața căruia popoarele se vor prosterna, cu o cutremurare aproape extatică. O dată universul îngenuncheat, un important capitol al istoriei se va încheia. Va începe apoi destrămarea noii domnii și reîntoarcerea la haosul dintîi, la vechea anarhie; ura și viciile înăbușite vor ieși din nou la iveală și, o dată cu ele, tiranii mărunți ai ciclurilor revolute. După marea robie, robia măruntă. Dar la ieșirea din acea sclavie monumentală, supraviețuitorii se vor mîndri cu umilința și cu frica lor și, victime de elită, îi vor slăvi amintirea.

Profetul meu este Dürer. Cu cît meditez la perindarea veacurilor, cu atît mă conving că unica imagine capabilă să-i dezvăluie sensul este aceea a *Călăreților Apocalipsei.* Timpul nu înaintează decît strivind sub tăvălugul lui mulțimile; cei slabi vor pieri, cei tari așijderea, și chiar acești călăreți, în afară de *unul.* Pentru el, pentru înfricoșata lui faimă au pătimit și au urlat veacurile. Îl văd crescînd la orizont și aud deja gemetele, chiar strigătele noastre. Iar noaptea ce ne va pogorî în oase ne va aduce nu pacea, cum a făcut-o pentru Psalmist, ci groaza.

Judecată după tiranii pe care i-a produs, epoca noastră va fi fost oricum — dar în nici un caz mediocră. Pentru a da peste unii de același calibru ar trebui să coborîm în timp pînă la Imperiul roman ori la invaziile mongole. Lui Hitler, mai mult decît lui

Stalin, îi revine meritul de a fi dat tonul acestui secol. El este important nu atît prin el însuși, cît pentru ceea ce anunță, prefigurare a viitorului nostru, herald al unei domnii tenebroase și-al unei isterii cosmice, precursor al acelui despot la scară planetară ce va realiza unificarea lumii prin știință, al cărei rost nu e să ne elibereze, ci să ne înrobească. S-a știut acest lucru odinioară; îl vom ști din nou într-o zi. Sîntem născuți pentru a exista, nu pentru a cunoaște; pentru a fi, nu pentru a ne afirma. Cunoașterea, stîrnindu-ne și ascuțindu-ne pofta de putere, ne duce inexorabil la pierzanie. *Geneza* a deslușit mai bine condiția umană decît visele și sistemele noastre filozofice.

Tot ce am învățat prin noi înșine, toate cunoștințele extrase din propriul nostru fond le vom plăti cu un plus de dezechilibru. Fruct al unei dezordini lăuntrice, al unei boli anume sau vagi, al unei dereglări la rădăcina existenței, cunoașterea alterează structura oricărei ființe. Avem de ispășit pentru cel mai mic atentat la adresa acestui univers, creat pentru indiferență și stagnare; mai devreme sau mai tîrziu, ne vom căi că nu l-am lăsat neatins. Este un lucru adevărat în privința cunoașterii, dar și mai adevărat în ce privește ambiția, căci orice agresiune asupra unui semen are urmări mai grave și mai imediate decît agresarea misterului sau doar a materiei. Începi prin a-i face pe alții să tremure, dar ceilalți sfîrșesc prin a-ți transmite spaimele lor. Iată de ce tiranii trăiesc, și ei, sub teroare. Aceea pe care-o va cunoaște viitorul nostru stăpîn va fi desigur amplificată de-o fericire sinistră, cum nu i-a fost dat nimănui să cunoască, pe măsura singurătății lui absolute; înfruntînd omenirea întreagă, asemeni unui zeu tronînd în teroare, într-o panică atotpu-

ternică, fără început și sfîrșit, cumulînd arțagul unui Prometeu și aroganța unui Iehova, el va șoca închipuirea și rațiunea, va sfida deopotrivă mitologia și teologia.

După monștrii ce n-au depășit hotarele unei cetăți, ale unui regat sau imperiu, e firesc să apară unii și mai puternici, profitînd de un dezastru, de lichidarea națiunilor și a libertăților noastre. Istoria — cadru în care înfăptuim contrariul aspirațiilor noastre și le denaturăm neîncetat — cu siguranță că nu-i de esență angelică. Dacă o cercetăm atent, ne mai rămîne o singură dorință: să promovăm acreala la rangul de gnoză.

Toți oamenii sînt mai mult sau mai puțin invidioși; oamenii politici sînt invidioși în mod absolut. Devii om politic doar în măsura în care nu suporți pe nimeni alături de tine sau deasupra ta. Să te apuci de-o treabă, oricare ar fi ea, chiar și cea mai neînsemnată, înseamnă să plătești tribut invidiei, supremă prerogativă a celor vii, lege și motor al făptuirii. Cînd invidia te părăsește nu mai ești decît o insectă, un nimic, o umbră. Și un bolnav. Pe cînd dacă te sprijină, ea compensează slăbiciunile orgoliului, îți veghează interesele, biruie apatia, săvîrșește minuni. Nu-i oare ciudat că nici o terapeutică și nici o morală nu i-a fructificat efectele binefăcătoare, cu toate că, mai milostivă decît providența, ea ne deschide drum și ne călăuzește pașii? Vai de cel ce o ignoră, o neglijează sau i se sustrage! — Acela se sustrage și consecințelor păcatului originar, nevoii de a făptui, de a crea și de a distruge. Incapabil să-și pizmuiască semenii, ce-ar mai putea căuta printre ei? Un destin de epavă îl paște. Ca să fie salvat, ar trebui silit să-i imite pe tirani, să profite de excesele

și nelegiuirile lor. De la ei, și nu de la înțelepți va învăța să se bucure iarăși de lucruri, să trăiască, să se degradeze. Ar trebui, adîncindu-se în păcat, să-l regăsească pe cel originar dacă vrea să ia parte și el la înjosirea generală, la beția damnării în care se cufundă creaturile. Va izbuti s-o facă? Nimic mai îndoielnic, pentru că din lecția tiranilor n-a învățat decît singurătatea. Să-l plîngem dar, să ne înduioșăm de soarta nefericitului care, negăsind cu cale să-și întrețină viciile, nici să rivalizeze cu ceilalți, rămîne sub adevărata lui valoare și-n urma tuturor.

Dacă faptele sînt fructul invidiei, înțelegem de ce lupta politică, în esența ei, se reduce la calcule și intrigi capabile să ne scape de concurenți și dușmani. Vrei să lovești fără greș? Începe prin a-i suprima pe toți cei care, gîndind ca tine și fiindu-ți tovarăși de drum, nu pot visa decît să te dea la o parte ori să te nimicească. Sînt cei mai periculoși dintre rivalii tăi; mărginește-te la ei, ceilalți mai pot să aștepte. Dacă aș pune mîna pe putere, prima grijă ar fi să-mi lichidez prietenii. A proceda altminteri înseamnă să faci treabă de mîntuială, să discreditezi tirania. Hitler, foarte competent în materie, a dovedit înțelepciune debarasîndu-se de Roehm, singurul om pe care-l tutuia, precum și de o bună parte a camarazilor dintîi. Stalin, la rîndul lui, a fost la înălțime, dovadă procesele de la Moscova.

Cît timp un cuceritor cunoaște succesul, cît timp înaintează, își poate permite orice fărădelege: opinia publică îl iartă; de îndată însă ce norocul îl părăsește, cea mai mică greșeală se întoarce împotriva lui. Totul depinde de *momentul* cînd ucizi: crima în plină glorie întărește autoritatea prin frica sacră pe care o inspiră. Arta de a te face temut și respectat echivalează cu sim-

ţul oportunităţii. Mussolini, tipul despotului inabil şi nenorocos, a devenit necruţător cînd eşecul lui era evident şi prestigiul ştirbit: cîteva luni de răzbunări inoportune au anulat o trudă de douăzeci de ani. Napoleon a fost cu mult mai perspicace: dacă l-ar fi executat pe ducele d'Enghien mai tîrziu — după campania din Rusia, de pildă — ar fi lăsat amintirea unui călău; făcută însă la timp, această crimă apare ca o pată pe amintirea lui, nimic mai mult.

Dacă, eventual, se poate guverna fără crime, în nici un caz nu se poate fără nedreptăţi. Şi unele şi altele trebuie totuşi dozate, trebuie comise cu intermitenţe. Ca să-ţi fie iertate, trebuie să ştii să simulezi furia sau nebunia, să dai impresia că eşti sîngeros din greşeală, să urzeşti maşinaţii cumplite sub aparenţe blajine. Puterea absolută nu-i treabă simplă: e un domeniu în care se disting doar cabotinii şi asasinii de calibru mare. Un tiran demoralizat de scrupule e tot ce poate fi mai admirabil din punct de vedere uman şi mai jalnic din punct de vedere istoric.

„Dar poporul?", vor întreba unii. Gînditorul sau istoricul care foloseşte fără ironie acest cuvînt se descalifică. „Poporul", se ştie prea bine la ce e sortit: să îndure evenimentele, capriciile guvernanţilor, acceptînd proiecte care-l secătuiesc şi strivesc. Orice experienţă politică, oricît de „înaintată", se face pe socoteala lui: se-ndreaptă contra lui, căci poartă stigmatele sclaviei prin decret divin sau demonic. Zadarnic ţi-e milă de el: soarta îi este pecetluită. Naţiuni şi imperii se formează datorită supuşeniei cu care-şi poartă jugul. Nu există cuceritor sau şef de stat care să nu-l dispreţuiască; dar el acceptă acest dispreţ, care e hrana lui de toate zilele. Dacă ar înceta să fie nevolnic, dacă şi-ar

refuza condiția de victimă și s-ar sustrage destinului său, societatea s-ar prăbuși, iar o dată cu ea istoria însăși. Să nu fim însă prea optimiști: nimic nu ne permite să întrezărim o perspectivă atît de luminoasă. Așa cum este, poporul reprezintă o invitație la despotism. El își îndură suferințele, cîteodată le caută, iar dacă se revoltă împotriva lor e doar ca să se-ndrepte spre altele noi, și mai cumplite. Revoluția fiind singurul său lux, se dedă excesele ei nu atît ca să tragă foloase ori ca să-și ușureze soarta, cît pentru a putea la rîndu-i să-și umilească stăpînii; e un drept ce-l consolează pentru obidele de zi cu zi, pe care-l pierde însă de îndată ce sînt abolite privilegiile anarhiei. Cum nici un regim nu-i aduce salvarea, le suportă pe toate și pe nici unul. De la Potop și pînă la Judecata de Apoi, nu poate aspira decît să-și împlinească onest vocația de învins.

Revenind la prietenii noștri, pe lîngă motivul invocat pentru a-i lichida, mai este încă unul: ne cunosc prea bine limitele și cusururile (la asta și nimic mai mult se reduce prietenia), ca să aibă cea mai mică iluzie în privința meritelor noastre. Ostili, pe deasupra, înălțării noastre la rangul de idol — lucru pe care opinia publică l-ar accepta oricînd —, veghind să nu ieșim din mediocritatea, din dimensiunile noastre *reale,* ei spulberă mitul în care ne-ar plăcea să ne drapăm, ne leagă de chipul nostru adevărat și denunță falsa imagine pe care-o avem despre noi înșine. Iar cînd ne acordă cîteva laude, pun în ele atîtea subînțelesuri și subtilități, încît lingușelile lor, de-atîta diplomație, echivalează cu o insultă. Ceea ce ne doresc în taină e prăbușirea, umilirea și ruina. Considerîndu-ne izbînda o uzurpare, își dedică întreaga perspicacitate examinării gîndurilor și gesturilor noastre spre a le dezvălui

găunoșenia, și nu devin mai îngăduitori decît atunci cînd ne începem declinul. Cu-atîta zel ne urmăresc prăbușirea, că ne iubesc, atunci, cu-adevărat, se-nduioșează, își lasă baltă necazurile spre a le-mpărtăși pe ale noastre și a se înfrupta din ele. Pe vremea cînd steaua noastră urca, ne scrutau fără milă, erau *obiectivi*; acum, își pot permite generozitatea să ne vadă altfel decît sîntem și să ne ierte fostele succese, convinși că acelea au fost și cele din urmă. Atît de mare le este slăbiciunea pentru noi, că-și risipesc mai tot timpul studiindu-ne beteșugurile și jubilînd în fața neputinței noastre. Marea greșeală a lui Cezar a fost că nu i-a suspectat pe-ai săi, pe cei care, cunoscîndu-l de-aproape, nu puteau să-i accepte pretenția că s-ar trage din zei; așa că au refuzat să-l divinizeze; mulțimea a acceptat, dar mulțimea acceptă orice. Dacă s-ar fi descotorosit de prieteni, în locul unei morți fără glorie ar fi cunoscut o apoteoză prelungită, o destrămare superbă, pe măsura unui zeu adevărat. În ciuda perspicacității sale, nu era lipsit de naivități, nu știa că acei ce ne sînt mai apropiați sînt și cei mai îndîrjiți dușmani ai *statuii* noastre.

Într-o republică, paradis al debilității, omul politic este un mic tiran ce se supune legilor; dar un om de excepție nu le respectă, sau mai curînd le respectă doar pe cele date de el. Expert în nelegiuiri, el consideră ultimatumul drept glorie și culme a destinului său. Să fii în stare să dai un ultimatum, sau mai multe, comportă desigur o voluptate pe lîngă care toate celelalte sînt apă de ploaie. Nu poate pretinde să guverneze cel care nu aspiră la această provocare fără egal, cea mai trufașă din toate, mai cumplită chiar decît agresiunea care-i urmează de obicei. „De cîte ultimatumuri se

face vinovat?" — ar trebui să ne-ntrebăm în legătură cu orice şef de stat. Nu are nici unul la activ? Istoria îl priveşte cu dispreţ, ea, care se însufleţeşte doar la capitolul orori şi cască la acela al toleranţei, al liberalismului, regim în care personalităţile se ofilesc şi-n care cele mai înverşunate au, cel mult, aerul unor conspiratori siropoşi.

Îi plîng pe cei ce nu au hrănit niciodată un vis nemăsurat de dominaţie, nici n-au simţit în ei învolburarea timpului. O, vremile cînd Ahriman era principiul şi dumnezeul meu, cînd, nesătul de barbarie, visam năvala unor hoarde aducătoare de voluptuoase urgii! Oricît aş fi acum de moderat, tot mai păstrez o slăbiciune pentru tirani, pe care îi prefer oricînd mîntuitorilor şi profeţilor; îi prefer pentru echivocul fascinaţiei pe care o iradiază, pentru patima autodistructivă, pentru că nu se ascund după vorbe, pe cînd ceilalţi, stăpîniţi de-o ambiţie nemărginită, îi camuflează obiectivele sub formule înşelătoare, se dezinteresează de omul cetăţii ca să domnească, în schimb, peste conştiinţe, ca să le ia în stăpînire, să prindă rădăcini în ele, să le pustiască temeinic, dar fără să-şi asume acuzaţia, îndreptăţită totuşi, de indiscreţie sau de sadism. Pe lîngă puterea unui Buddha, a unui Isus, a unui Mohamed, cît preţuieşte a cuceritorilor? Ia-ţi gîndul de la glorie dacă nu eşti ispitit să fondezi o religie! E drept că în sectorul acesta locurile sînt ocupate (şi zdravăn ţinute), dar omul nu cedează atît de uşor: ce sînt şefii de secte, dacă nu fondatori de religii de mîna a doua? Luînd numai criteriul eficacităţii, constaţi că un Luther sau un Calvin, declanşînd conflicte nici pînă azi rezolvate, îi pun în umbră pe un Carol Quintul sau un Filip al II-lea. Cezarismul

spiritual este mai rafinat și mai bogat în convulsii decît cezarismul propriu-zis; dacă vrei să rămînă în urmă-ți un nume, leagă-l mai curînd de o Biserică decît de un Imperiu. Vei dispune astfel de adepți înfeudați destinului sau toanelor tale, de credincioși pe care-i vei putea mîntui sau chinui după plac.

Păstorii unei secte nu se dau înapoi de la nimic, căci pînă și scrupulele fac parte din tactica lor. Dar fără să mergem pînă la secte, caz desigur extrem, a vrea să fondezi un simplu ordin religios înseamnă mai mult, în planul ambiției, decît să cîrmuiești o cetate ori să supui popoare cu spada. Să te strecori în suflete, să le pătrunzi secretele, să le deposedezi într-un fel de ele însele, de unicitatea lor, să le iei pînă și privilegiul, considerat inviolabil, al „forului interior" — ce tiran, ce cuceritor a țintit atît de departe? Strategia religioasă va fi întotdeauna mai subtilă — și mai suspectă — decît strategia politică. Să comparăm *Exercițiile spirituale*, atît de viclene sub aerul lor detașat, cu francheța nudă a *Principelui*, și vom putea măsura distanța dintre subtilitățile confesionalului și ale unei cancelarii sau ale unui tron.

Cu cît e mai vie pofta de putere a capilor spirituali, cu atît se silesc, și nu fără motive, s-o stăvilească la ceilalți. Oricine dintre noi, lăsat în voia lui, ar ocupa pămîntul și chiar cerul, socotindu-se unicul lor proprietar. O societate ce se vrea perfectă ar trebui să aducă la modă cămașa de forță sau s-o declare obligatorie. Căci omul făptuiește doar ca să facă rău. Religiile, încercînd să-l lecuiască de obsesia puterii și să dea o direcție nepolitică elanurilor lui, se apropie de regimurile autoritare deoarece, întocmai ca și ele deși cu alte metode, vor să-l îmblînzească, să-i înfrîngă

firea, megalomania nativă. Dar ceea ce întărea autoritatea religiilor, ceea ce le-a permis pînă acum să ne înfrîneze pornirile — anume elementul ascetic — și-a pierdut puterea asupra noastră. Rezultatul avea să fie o eliberare primejdioasă; neguvernabili sub toate aspectele, emancipați pe deplin, dezlegați din lanțurile și superstițiile noastre, sîntem copți pentru soluțiile terorii. Cel ce aspiră la libertatea totală o dobîndește doar pentru a reveni la punctul de plecare, la aservirea inițială. De aici vulnerabilitatea societăților evoluate, mase amorfe fără idoli, fără idealuri, ajunse la o primejdioasă lipsă de fanatism, fără legături organice și atît de dezorientate în nestatornicia și zvîrcolirea lor, încît visează — și este unicul vis de care mai sînt capabile — la tihna și dogmele jugului. Cum nu mai sînt în stare să-și ia soarta în propriile mîini, urzesc, mai mult chiar decît societățile necivilizate, instaurarea despotismului, ca să le izbăvească de ultimele resturi ale unei pofte de putere istovite, secătuite și inutil obsedante.

O lume fără tirani ar fi la fel de plicticoasă ca o grădină zoologică fără hiene. Stăpînul pe care-l așteptăm încrîncenați va fi un amator de putrejune, în fața căruia, cu toții, vom părea niște stîrvuri. Să vină dar să ne adulmece, să se îmbete cu miasmele noastre! De pe acum, un nou miros plutește deasupra universului.

Ca să reziști tentației politice, e necesar să te supraveghezi în fiecare clipă. Dar cum să reușești — mai ales într-un regim democratic, al cărui viciu capital e că-i permite primului sosit să rîvnească puterea, să-și dea frîu liber ambițiilor? Ce rezultă din asta? O forfoteală de fanfaroni, de palavragii fără destin, nebuni banali,

neînsemnați de soartă, incapabili de adevăratul delir, inapți deopotrivă pentru triumf și pentru prăbușire. Dar tocmai nulitatea lor e sursa și garanția libertăților noastre, pe care personalitățile de excepție le pun în pericol. O republică ce se respectă ar trebui să intre în panică la apariția unui mare bărbat: dacă nu-l surghiunește cît mai departe, ar trebui cel puțin să împiedice crearea unei legende în jurul lui. Se codește s-o facă? E pentru că, fascinată de gîdele ei, a încetat să creadă în instituțiile ca și în rațiunea ei de a fi. Se încurcă-n hățișul propriilor legi care, protejîndu-l pe adversar, o pregătesc și o îndeamnă să abdice. Sufocată de excesele toleranței, își cruță dușmanul care n-o va cruța, acceptă miturile care o sapă și-o distrug, se lasă amăgită de gingășiile călăului ei. Cînd înseși principiile ei o cheamă să dispară, mai merită, în fond, să supraviețuiască? Paradox tragic al libertății: mediocrii, singurii ce-i fac existența posibilă, nu pot să-i garanteze dăinuirea. Datorăm totul mediocrității lor și pierdem totul tot datorită ei. Niciodată democrații nu sînt la înălțimea sarcinii lor. Tocmai această mediocritate o detestam pe vremea cînd îi iubeam fără rezerve pe tirani, care, contrar caricaturii lor (orice democrat e un tiran de operetă), posedă un destin, ba chiar *prea mult* destin. Le-am închinat un cult pentru că, înzestrați cu instinctul poruncii, nu se coboară la dialog și nici la argumente, ci ordonă, decretează și nu catadicsesc să-și justifice faptele; de aici li se trage cinismul, pe care-l așezam mai presus de orice virtute sau viciu, considerîndu-l un semn de superioritate și chiar de noblețe ce-i distingea, în ochii mei, de restul muritorilor. Cum nu puteam să mă ridic la înălțimea lor prin faptă, speram s-o fac prin cuvînt, practicînd

sofismul și enormitatea: culmile de abjecție atinse de ei prin mijloacele puterii voiam să le ating, la rîndu-mi, prin mijloacele spiritului; voiam să pustiesc prin cuvînt, să arunc în aer verbul și pămîntul, să explodez cu amîndouă și să mă nărui sub molozul lor! Acum, frustrat de aceste deliruri, de tot ce-mi înalța existența, am ajuns să visez o cetate, capodoperă de cumpătare, condusă de o echipă de octogenari nițel ramoliți, de-o amabilitate mașinală, lucizi cît să profite de senilitatea lor, scutiți de dorințe, de regrete, de îndoieli și atît de preocupați de echilibrul general și de binele obștii, că pînă și surîsul li s-ar părea un semn de dereglare sau de subversiune. Iar decăderea mea prezentă a mers pînă-ntr-acolo că democrații înșiși îmi par prea pătimași, prea deliranți. Și încă le-aș fi complice, dacă ura lor față de tiranie n-ar fi impură: dar ei o detestă numai pentru că, trimițîndu-i în exilul vieții particulare, tirania îi pune față-n față cu neantul lor. Singurul domeniu în care ar putea străluci rămîne eșecul. Falimentul li se potrivește și se complac cu el, iar cînd își joacă rolul cu brio merită să-i respectăm. De regulă, pentru a duce de rîpă un stat sînt necesare o anume pregătire, înclinații speciale și chiar talent. Se poate însă întîmpla ca împrejurările să fie prielnice; sarcina e atunci ușoară, dovadă țările în declin, lipsite de resurse interioare, eșuate într-o fundătură, sfîșiate între păreri și tendințe contradictorii. A fost și cazul Greciei antice. Pentru că vorbeam de eșec, al ei a fost desăvîrșit: s-ar spune că s-a străduit să-l ofere drept model, descurajînd posteritatea să facă noi încercări. Începînd cu secolul al III-lea înaintea lui Cristos, Elada își risipise substanța, idolii ei se clătinau, viața politică era sfîșiată între partida macedoneană și cea romană; ca

să-și rezolve crizele, ca să se apere de blestemul libertăților sale, fu nevoită să recurgă la dominația străină, să accepte jugul Romei timp de peste cinci veacuri: era silită s-o facă de chiar nivelul de rafinament și corupție la care ajunsese. O dată politeismul redus la o sumă de basme, ea avea să-și piardă geniul religios și, o dată cu el, pe cel politic, două realități indisolubil legate: să-ți pui la îndoială zeii înseamnă să te îndoiești de cetatea pe care ei o veghează. Elada n-a putut — ca și Roma, de altfel — să supraviețuiască zeilor săi. Ca să te convingi că și-a pierdut, o dată cu instinctul religios, și pe cel politic, e suficient să-i urmărești reacțiile în timpul războaielor civile: mereu de partea învinsului, aliată cu Pompei împotriva lui Cezar, cu Brutus împotriva lui Octavian și Antoniu, cu Antoniu contra lui Octavian, s-a însoțit mereu cu neșansa, ca și cum în statornicia eșecului și-ar fi aflat o chezășie a stabilității, mîngîierea și tihna ireparabilului. Popoarele sătule de zeii lor sau de care ei, zeii, s-au săturat, cu cît vor fi mai rafinate, cu atît vor pieri mai ușor. Cetățeanul se rafinează în detrimentul instituțiilor; încetînd să mai creadă în ele, nu poate nici să le mai apere. Cînd romanii, în urma contactului cu grecii, au sfîrșit prin a se șlefui — adică a slăbi —, zilele republicii erau numărate. Atunci s-au resemnat cu dictatura, poate că-n taină chiar o doreau: nu există Rubicon fără complicitatea unei oboseli colective.

Principiul de moarte, inerent oricărui regim, este mai perceptibil în republici decît în dictaturi: primele îl afirmă și-l scot la vedere; celelalte îl camuflează și-l neagă. E drept că ultimele, prin metodele lor, reușesc să-și asigure o existență mai lungă și îndeosebi mai *bogată*: ele cheamă, cultivă evenimentul, de care

democrațiile mai curînd se lipsesc, libertatea fiind o stare de absență, absență susceptibilă de a... degenera atunci cînd cetățenii, istoviți de corvoada de-a fi ei înșiși, nu mai aspiră decît să se umilească și să abdice, să-și împlinească dorul de robie. Nimic mai întristător decît vlăguirea și falimentul unei republici: ar trebui, vorbind despre ele, să adoptăm tonul elegiei sau al epigramei sau, și mai bine, pe acela din *Spiritul legilor*: „Cînd Sylla vru să-i redea libertatea, Roma nu mai putu s-o primească; nu mai avea decît o brumă de virtute; și, cum avu din ce în ce mai puțină, în loc să se trezească după Cezar, Tiberiu, Caius, Claudius, Nero, Domițian, ea se pierdu tot mai mult în sclavie: toate atacurile i-au țintit pe tirani, nici unul nu a țintit tirania."

Or, tocmai asta e — că tiraniei poți să-i prinzi gustul, căci omul preferă adesea să dospească în frica lui decît să-nfrunte spaima de a fi el însuși. Cînd fenomenul se generalizează, cezarii își fac apariția; cum am putea să le facem vreo vină, cînd ei răspund cerințelor nimicniciei, apelurilor lașității noastre? Merită chiar să-i admirăm: aleargă către clipa cînd vor fi asasinați, o au în minte zi și noapte, îi acceptă spaima și umilința, se gîndesc la ea într-atît, că uită de sinucidere și de exil, soluții mai puțin spectaculoase, dar mai blînde și mai plăcute. Optînd pentru tot ce-i mai greu, ei nu pot prospera decît în vremuri tulburi, ca să mențină haosul ori ca să-i pună capăt. Epoca prielnică înfloririi lor coincide cu sfîrșitul unui ciclu de civilizație. E un lucru cert pentru lumea antică, și tot așa va fi pentru lumea modernă, care se-ndreaptă către o tiranie cu mult mai redutabilă decît cele ce bîntuiau în primele veacuri ale erei noastre. Cea mai elementară analiză a

procesului istoric ce sfîrșește cu noi dezvăluie că libertățile noastre vor fi sacrificate pe altarul cezarismului. Continentele vor fi sudate, unificate — dacă va fi să fie — prin forță, și nu prin convingere; la fel ca Imperiul roman, imperiul viitorului va fi făurit prin spadă și se va ctitori cu participarea noastră, a tuturora, căci înșeși spaimele noastre o cer.

Mi se va spune că vorbesc în dodii? Răspund că s-ar putea, într-adevăr, să fiu grăbit întru anticipare. Dar datele nu contează deloc. Primii creștini așteptau sfîrșitul lumii de la o clipă la alta; s-au înșelat doar cu cîteva milenii... Într-o așteptare de cu totul alt ordin, e posibil să mă înșel și eu; dar în definitiv nu cîntărești, nici nu argumentezi o viziune: cea pe care-o am asupra viitoarei tiranii mi se impune cu atîta limpezime, încît mi s-ar părea dezonorant să vreau să-i dovedesc temeinicia. E o certitudine ce ține deopotrivă de cutremurare și de axiomă. O accept cu frenezia unui convulsionar și cu siguranța unui geometru. Nu, nu delirez și nici nu mă înșel. Și nici măcar nu pot spune, asemenea lui Keats, că „sentimentul umbrei mă copleșește". Mă asaltează mai curînd o lumină, precisă și insuportabilă, care nu mă face defel să profețesc sfîrșitul lumii — de-abia atunci ar însemna să aiurez —, ci sfîrșitul unui stil de civilizație, al unui mod de a fi. Limitîndu-mă la imediat, și în special la Europa, prevăd, cu o claritate perfectă, că unitatea ei nu se va realiza, așa cum cred unii, prin acorduri și tratative, ci prin violență, după legile ce guvernează formarea imperiilor. Pentru ca aceste națiuni bătrîne să se lepede, să se elibereze de invidiile și obsesiile provinciale în care sînt împotmolite, o mînă de fier va trebui să le constrîngă, căci nu vor consimți nicicînd s-o facă

de bunăvoie. O dată înrobite, unite în umilința înfrîngerii, se vor putea consacra unei opere supranaționale sub ochiul vigilent și sarcastic al noului stăpîn. Robia le va fi strălucită și o vor cultiva cu zel și cu rafinament, punînd la lucru ultimele rămășițe ale geniului lor. Iar fastul sclaviei și-l vor plăti cu vîrf și îndesat.

Astfel, luînd-o înaintea vremilor, Europa va da, ca totdeauna, exemplu lumii și se va remarca în rolul de protagonistă și victimă. Misiunea ei a fost să prefigureze nenorocirile celorlalți, să sufere pentru ei și înaintea lor, să le ofere propriile ei zvîrcoliri ca model, scutindu-i să mai inventeze unele originale, personale. Cu cît se consuma pentru ei, cu cît se frămînta și se zbătea, cu atît ceilalți înfloreau — profitori ai chinurilor și moștenitori ai revoltelor sale. Chiar și în viitor vor sta cu ochii pe ea, pînă în ziua cînd, secătuită, nu le va mai putea lăsa moștenire decît niște deșeuri.

IV

ODISEEA RANCHIUNEI

Cele mai multe nopți albe ni le petrecem hăcuindu-i în gînd pe dușmanii noștri, smulgîndu-le ochii și măruntaiele, storcîndu-le vinele de sînge, călcîndu-le-n picioare și zdrobindu-le mădularele; din milostenie, le lăsăm spre folosință scheletul. Făcîndu-le această din urmă favoare, ne liniștim și, frînți de oboseală, alunecăm în somn. Repaos binemeritat după atîta îndîrjire și migală. De altfel trebuie să ne refacem forțele ca să putem reîncepe lucrarea în noaptea următoare, luînd de la capăt o corvoadă ce l-ar descuraja și pe un Hercule casap. Neîndoielnic, să ai dușmani nu-i chiar o sinecură.

Programul nopților noastre ar fi mai puțin încărcat dacă ziua ne-ar fi îngăduit să dăm frîu liber cruzimii din noi. Pentru a ne găsi — dacă nu fericirea — măcar echilibrul, ar trebui să putem lichida o bună parte a semenilor noștri, să practicăm masacrul zilnic, cum o făceau mult norocoșii noștri străbuni de demult. Nu chiar atît de norocoși, mi se va obiecta, slaba densitate demografică a epocii cavernelor nepermițîndu-le să se căsăpească tot timpul. Fie! Dar față de noi aveau compensații, erau cu mult mai generos dăruiți: mergînd la vînătoare zi de zi, dezlănțuindu-se asupra fiarelor sălbatice, ei doborau, de fapt, tot niște congeneri. Cum vărsarea de sînge era pentru ei o rutină, puteau cu

ușurință să-și potolească turbarea; nimic nu-i silea să-și ascundă ori să-și amîne pornirile ucigașe, spre deosebire de noi, cei de azi, osîndiți să ne supraveghem și să ne înfrînăm cruzimea, s-o lăsăm să sufere și să geamă în noi, constrînși cum sîntem să așteptăm, să ne amînăm răzbunările sau chiar să renunțăm la ele.

Să nu te răzbuni înseamnă să te lași măcinat de ideea iertării, să te înfunzi, să te împotmolești în ea, să te lași întinat de ura clocită în tine. Adversarul cruțat ne obsedează și ne tulbură, mai ales cînd am *hotărît* să nu-l mai urîm. Îl vom ierta cu-adevărat doar dacă am contribuit sau asistat la prăbușirea lui, dacă ne oferă spectacolul unui sfîrșit mizerabil sau dacă, reconciliere supremă, îi contemplăm cadavrul. Șansă infimă, de fapt; mai bine nu contăm pe ea. Căci dușmanul nu cade niciodată; mereu la datorie, mereu biruitor, cea dintîi virtute a lui este să ne înfrunte, să ne strivească rînjetul timid sub sarcasmul său triumfal.

Nimic nu ne face mai nefericiți decît corvoada de a opune rezistență fondului nostru primitiv, chemării originilor noastre. De aici chinurile civilizatului sufocat sub surîsuri forțate, înjugat la politețe și fățărnicie, incapabil să-și nimicească dușmanul altfel decît în vorbe, sortit calomniei și parcă disperat că trebuie să ucidă fără să treacă la faptă, doar prin forța cuvîntului, acest pumnal invizibil. Modalitățile cruzimii sînt felurite. Succedaneu al junglei, conversația permite sălbăticiei din noi să se consume fără daune imediate pentru semenii noștri. Dacă, dintr-o toană a unei puteri malefice, ne-am pierde darul vorbirii, nimeni n-ar mai fi în siguranță. Nevoia de-a ucide, pe care o avem înscrisă-n sînge, am reușit s-o transferăm în gîndurile noastre: numai această manevră explică posibilitatea

— și dăinuirea — societății. Să tragem concluzia că ne putem învinge viciul înnăscut, talentele homicide? Ar însemna să ne înșelăm asupra puterilor verbului, să-i supraestimăm magia. Cruzimea moștenită, cruzimea latentă nu se lasă îmblînzită așa de ușor: atîta timp cît nu te lași deplin în voia ei și n-ai epuizat-o, o păstrezi în ungherul cel mai ascuns al ființei, nu-i chip să scapi de ea. Asasinul tipic își premeditează crima, o pregătește, o săvîrșește, iar săvîrșind-o se eliberează pentru un timp de pornirile lui; în schimb, cel care nu ucide pentru că — deși o dorește — nu e în stare s-o facă, asasin neîmplinit, veleitar și elegiac al măcelului, comite în gînd nenumărate crime, tînjește și suferă mai mult decît celălalt, căci îl apasă regretul tuturor grozăviilor pe care nu le-a putut săvîrși. La fel, cel care nu cutează să se răzbune își otrăvește zilele, își blestemă scrupulele și fapta împotriva firii care este iertarea. Desigur, răzbunarea nu-i dulce totdeauna: o dată împlinită, te simți *inferior* victimei tale, te pierzi în subtilitățile remușcării; răzbunarea își are și ea otrava ei, măcar că-i mai conformă cu ceea ce sîntem, cu ceea ce simțim, cu legea proprie a fiecăruia; e, de asemeni, mai *sănătoasă* decît generozitatea. Se știe că Furiile erau considerate mai vechi decît zeii, decît Jupiter însuși. Răzbunarea precedînd Divinitatea! — Intuiție majoră a mitologiei antice.

Cei care, fie lipsindu-le prilejul, fie din neputință sau generozitate teatrală, nu au reacționat la uneltirile dușmanilor poartă pe chip stigmatele mîniei înăbușite, pecetea insultei și oprobriului, dezonoarea de a-i fi iertat. Loviturile cu care au rămas datori se întorc împotrivă-le, vin grămadă să-i pălmuiască, să le învedereze lașitatea. Dezorientați și obsedați, singuri cu rușinea

lor, amari pînă-n măduva oaselor, înverșunați contra celorlalți și contra lor înșiși, înfrînîndu-se dar gata să izbucnească, s-ar spune că fac un efort supraumân ca să înlăture amenințarea unei crize. Cu cît încordarea lor crește, cu atît sînt siliți s-o ascundă, iar cînd nu izbutesc explodează în fine, dar inutil, prostește, căci se acoperă de ridicol, asemeni celor care, de prea multă mînie și prea lungă mutenie, în clipa decisivă se pierd în fața adversarului, se dovedesc nedemni de el. Eșecul le sporește ranchiuna și orice experiență, oricît de neînsemnată, îi învenințează și mai mult.

Ne îmblînzim, devenim *buni* doar înăbușind ce e mai bun în firea noastră, supunîndu-ne trupul la disciplina anemiei și spiritul la aceea a uitării. Cît timp păstrăm măcar o brumă de memorie, iertarea se reduce la o luptă cu instinctele, la o agresiune contra propriului eu. Josniciile pe care le făptuim ne reconciliază cu noi înșine, ne asigură dăinuirea, ne leagă de trecutul nostru, ne fac să-l retrăim; la fel, imaginația ni se-aprinde doar în așteptarea nenorocirii celorlalți, în transele dezgustului, în pornirea care ne împinge, dacă nu să comitem mîrșăvii, cel puțin să visăm la ele. Cum ar putea fi altfel pe o planetă unde carnea se-ntinde cu nerușinarea unui flagel? Oriunde te-ndrepți, dai peste omenesc, ubicuitate respingătoare în fața căreia te cuprinde stupoarea și revolta, o năuceală *pătimașă*. Odinioară, cînd spațiul era mai puțin înțesat, mai puțin infestat de oameni, cîteva secte, desigur inspirate de-o forță benefică, au propovăduit și practicat castrarea; printr-un paradox infernal, au dispărut în chiar momentul cînd doctrina lor era mai oportună și mai salutară ca oricînd. Maniaci ai procreării, bipezi cu chipuri demonetizate, ne-am pierdut orice gust unii

pentru alții, și doar pe un pămînt pe jumătate pustiu, populat de cel mult cîteva mii de locuitori, fizionomiile noastre și-ar putea regăsi vechea seducție. Proliferarea semenilor noștri se apropie de imund; corvoada de a-i iubi — de absurd. Cu toate astea, orice gînd al nostru e întinat de prezența umană, *miroase* a om și nu se poate desprinde de el. La ce adevăr ne-ar putea conduce gîndirea, la ce revelație s-ar putea ea înălța, cînd această duhoare înăbușă spiritul împiedicîndu-l să vadă altceva decît animalul diabolic și fetid căreia îi suportă miasmele? Cine-i prea slab ca să-i declare omului război ar trebui măcar, în clipele de fervoare, să se roage pentru venirea unui al doilea potop, mai radical decît primul.

Cunoașterea ruinează iubirea: pe măsură ce ne pătrundem propriile taine, crește și ura față de semenii noștri, tocmai pentru că ne seamănă. Cînd nu mai ai iluzii în ce te privește, nu le mai ai nici în privința altora; monstruosul descoperit prin introspecție îl proiectezi, printr-o generalizare legitimă, în ceilalți muritori; cum sînt corupți în chiar esența lor, nu greșești atribuindu-le toate viciile. Destul de ciudat, cei mai mulți se dovedesc incapabili sau refuză să le descopere, să le recunoască la ei înșiși ori la alții. Să faci rău e ușor: oricine izbutește; în schimb, să asumi răul în mod explicit, să-i recunoști realitatea implacabilă e o ispravă neobișnuită. În practică, primul sosit poate rivaliza cu diavolul; în teorie, altfel stau lucrurile. A săvîrși grozăvii și a gîndi grozăvia sînt două acte absolut distincte: cinismul trăit și cinismul abstract n-au nimic în comun. Să ne păzim de cei ce aderă la o filozofie liniștitoare, ce cred în Bine și fac din el, cu ușurință, un idol; n-ar fi ajuns acolo dacă, cercetîndu-și eul cu

onestitate, i-ar fi sondat profunzimile sau miasmele; aceia însă — rari, e drept — care-au avut curiozitatea sau neşansa să se cufunde în adîncimile fiinţei lor ştiu la ce se pot aştepta de la om: ei nu-l vor mai putea iubi, căci nu se mai iubesc ei înşişi, rămînînd totodată — iar asta le va fi pedeapsa — mai robiţi ca oricînd eului lor ...

Ca să ne putem păstra încrederea în noi şi în semeni şi ca să nu vedem caracterul iluzoriu, nulitatea oricărei făptuiri, natura ne-a făcut opaci la noi înşine, atinşi de-o orbire ce zămisleşte lumea şi o guvernează. Dacă ne-am supune singuri unei cercetări exhaustive, dezgustul ne-ar paraliza şi ne-ar osîndi la o existenţă sterilă. Incompatibilitatea dintre făptuire şi cunoaşterea de sine pare să-i fi scăpat lui Socrate; altfel, în calitatea lui de pedagog, de complice al omului, cum ar fi cutezat s-adopte deviza oracolului, cu tot noianul de renunţări pe care le presupune şi la care îndeamnă?

Cît timp posezi o voinţă şi i te consacri (e vina ce i s-a adus lui Lucifer), răzbunarea este un imperativ, o necesitate organică ce defineşte universul diversităţii, al „eului", şi care n-ar putea avea vreun sens în universul identităţii. Dacă-i adevărat că „respirăm în Unul" (Plotin), pe cine să ne răzbunăm acolo unde orice diferenţă se şterge, unde ne topim în identic şi ne pierdem conturul? Respirăm, de fapt, în multiplu; împărăţia noastră e aceea a „eului", iar mîntuire prin „eu" nu poate fi. A exista înseamnă să te cobori la senzaţie, adică la afirmarea de sine; de aici — necunoaşterea (cu consecinţa ei directă: răzbunarea), sursă de fantasmagorie, izvor al rătăcirii noastre pe pămînt. Cu cît încercăm să ne smulgem din eu, cu-atît ne afundăm în el. Degeaba încercăm să-l distrugem: în chiar mo-

mentul cînd credem că am izbutit, îl vedem mai solid ca oricînd; orice-am pune la bătaie pentru a-l ruina nu face decît să-l întărească, iar vigoarea și perversitatea lui sînt de așa natură, că suferința îi prieste mai mult chiar decît bucuria. Așa se întîmplă cu eul și, cu atît mai mult, cu faptele. Ne credem eliberați de ele, cînd de fapt ne leagă mai mult ca oricînd: chiar și sub forma degradată de simulacre, sînt mai puternice decît noi și ne înrobesc. Începem o treabă de nevoie sau în silă, dar totdeauna sfîrșim prin a o accepta, lăsîndu-ne robiți sau înșelați. Nimeni nu se agită fără a se înfeuda multiplului, aparențelor, „eu"-lui. A făptui înseamnă a trăda absolutul.

Suveranitatea făptuirii derivă, s-o spunem fără ocolișuri, din viciile noastre, al căror fond de existență îl întrece pe cel al virtuților noastre. Dacă îmbrățișăm cauza vieții și mai ales pe a istoriei, viciile se dovedesc utile în cel mai înalt grad: oare nu mulțumită lor ne cramponăm de lucruri și ne ținem rangul în lume? Cum ele sînt inseparabile de condiția noastră, doar fantoșele nu au vicii. A voi să le boicotezi înseamnă să uneltești împotrivă-ți, să capitulezi în plină luptă, să te discreditezi în ochii aproapelui ori să rămîi în veci inactiv. Avarul merită să fie pizmuit, dar nu pentru bani, ci pentru avariție, adevărata lui comoară. Fixînd individul într-un sector al realului, statornicindu-l în el, viciul, care nu face nimic de mîntuială, îi dă de lucru, îl face mai profund, îi dă o justificare, îl ferește de indecizie. Valoarea practică a maniilor, a dereglărilor și scrîntelilor nu mai trebuie demonstrată. În măsura în care am optat pentru lumea aceasta, pentru imediatul în care se înfruntă voințele, unde pofta de întîietate face ravagii, un viciu mic întrece în eficiență

o mare virtute. Dimensiunea *politică* a ființelor (prin politic înțelegînd încununarea biologicului) face să dăinuie domnia făptuirii, domnia abjecției dinamice. A ne cunoaște pe noi înșine înseamnă să identificăm mobilul sordid al gesturilor noastre, josnicia înscrisă în substanța noastră, suma mizeriilor patente sau ascunse fără de care ne agităm în gol. Tot ce emană din zonele inferioare ale naturii noastre e înzestrat cu forță, tot ce vine de jos stimulează: întotdeauna producem și ne agităm mai eficient din invidie și lăcomie decît din noblețe sau generozitate. Sterilitatea îi paște doar pe cei ce nu catadicsesc să-și cultive, nici să-și recunoască tarele. Ca să excelăm într-un domeniu, oricare ar fi el, trebuie să ne cultivăm partea nesățioasă a caracterului, să ne încurajăm pornirile spre fanatism, intoleranță și răzbunare. Nimic mai suspect decît fecunditatea. Dacă ai pornit în căutarea purității, dacă tînjești după nu știu ce limpezime lăuntrică, leapădă-ți fără întîrziere talentele, ieși din circuitul faptelor, evadează din omenesc, renunță, ca să folosim jargonul pioșeniei, la „conversația creaturilor" ...

Marile însușiri nu exclud marile vicii: dimpotrivă, le cheamă și le adîncesc. Cînd sfinții se acuză de cutare sau cutare nelegiuire, puteți să-i credeți pe cuvînt. Chiar interesul lor pentru suferințele celorlalți stă mărturie împotrivă-le. Ce este milostenia lor, mila în general, dacă nu *viciul* bunătății? Trăgîndu-și eficiența din principiul rău pe care-l conține, ea jubilează la suferințele celorlalți, se înfruptă din ele savurîndu-le otrava, se aruncă asupra tuturor nenorocirilor întîlnite sau presimțite, visează iadul ca pe-un pămînt al făgăduinței, îl postulează, nu poate renunța la el, iar dacă nu e distructivă prin ea însăși, mila profită totuși de

tot ce e distrugere. Pervertire extremă a bunătății, sfîrșește prin a deveni negarea ei, în cazul sfinților mai mult decît într-al nostru. Ca să te convingi, n-ai decît să le studiezi *Viețile* și să observi lăcomia cu care se reped asupra păcatelor noastre, nostalgia după degringolada fulgurantă sau după remușcarea interminabilă, exasperarea în fața micimii crimelor omenești și regretul că nu pot suferi mai mult pentru răscumpărarea noastră.

Oricît de sus ne-am înălța, rămînem robii propriei naturi, ai decăderii originare. Oamenii marilor fapte — sau pur și simplu oamenii de talent — sînt niște monștri superbi și hidoși, ce par a cloci o cumplită blestemăție; și, într-adevăr, își edifică opera... lucrează la ea în ascuns, ca niște răufăcători: altfel cum să-i doboare pe toți care urmează același drum cu ei? Ne agităm și creăm doar pentru a zdrobi ființe sau Ființa, rivali sau Rivalul. La orice nivel, spiritele sînt în război, iubesc și savurează provocarea: pînă și sfinții se pizmuiesc și se vînează, ca și zeii de altfel — dovadă acele veșnice încăierări, flagel al oricărui Olimp. Cel ce atacă același domeniu sau aceeași problemă ca noi atentează la originalitatea, la privilegiile noastre, ne fură himerele și șansele. Datoria de a-l distruge, de a-l doborî sau cel puțin de a-l ponegri îmbracă forma unei misiuni, chiar a unei fatalități. Îl vedem cu ochi buni doar pe cel care se abține, care nu se manifestă nicicum; însă chiar și acela, nu care cumva să se ridice la rangul de model: înțeleptul *recunoscut* provoacă și legitimează invidia. Pînă și un trîntor, dacă se distinge în trîndăvia lui, dacă o practică în chip strălucit, riscă oprobriul public: prea atrage atenția asupra sa...

Idealul ar fi o discreție bine dozată. Un ideal pe care nu-l atinge nimeni.

Gloria se dobîndește doar în detrimentul celorlalți, care-o vînează și ei; pînă și reputația se obține cu prețul a nenumărate nedreptăți. Cel ce a ieșit din anonimat, sau doar încearcă să iasă, dovedește că și-a suprimat orice scrupul, că și-a învins conștiința, dacă a avut-o vreodată. Să renunți la numele tău înseamnă să te condamni la inacțiune; să-l asumi înseamnă să te degradezi. Trebuie oare să ne rugăm — ori să compunem rugăciuni? Să existăm ori să ne exprimăm? Cert este că principiul de expansiune, imanent naturii umane, ne face să vedem în meritele altuia un atentat la adresa meritelor noastre, o veșnică provocare. Dacă gloria ne este interzisă sau inaccesibilă, îi acuzăm pe cei care-au ajuns la ea: ne închipuim că n-au putut s-o obțină decît furîndu-ne-o: ea ne revenea de drept, ne aparținea și, fără uneltirile acestor uzurpatori, ar fi fost a noastră. „Nu proprietatea, cît mai ales gloria este un furt" — iată refrenul insului acrit și, pînă la un punct, al nostru, al tuturor. Voluptatea de-a fi necunoscut sau neînțeles este rară; dar dacă ne gîndim mai bine, nu echivalează ea cu trufia de a-ți fi biruit vanitățile și setea de onoruri, cu dorința unei faime neobișnuite, a unui soi de celebritate *fără public*? Iată forma supremă, culmea poftei de glorie.

Cuvîntul nu-i prea tare: cu adevărat e vorba de o *poftă,* care-și împlîntă rădăcinile în simțurile noastre și care corespunde unei necesități fiziologice, unei chemări viscerale. Ca să-i rezistăm, ca s-o învingem, ar trebui să medităm la nimicnicia noastră, de-al cărei acut sentiment ar trebui să ne pătrundem, dar fără să aflăm în el vreo desfătare, căci certitudinea de-a fi

nimic ne duce, dacă nu luăm seama, la complezență și vanitate: nu-ți poți percepe propriul neant, nu poți să te oprești prea mult asupră-i fără să te legi senzual de el... Simți o anume fericire în îndîrjirea de a denunța fragilitatea fericirii; și, tot așa, cînd profesezi disprețul față de glorie, ești departe de a-i ignora ispita: îi cedezi în chiar momentul cînd îi proclami zădărnicia. Ispită detestabilă, desigur, dar inerentă alcătuirii noastre; ca s-o stîrpești, ar trebui să-ți petrifici carnea și spiritul, să ajungi la nepăsarea mineralului, apoi să uiți de ceilalți, să-i expulzezi din conștiință, căci simpla lor prezență, radioasă și satisfăcută, ne stîrnește geniul cel rău care ne poruncește să-i distrugem și să ieșim din mediocritatea noastră întunecîndu-le strălucirea.

Îi detestăm pe toți cei care au „ales" să trăiască în epoca „noastră", care se agită lîngă noi, ne stau în cale ori ne lasă în urmă. Mai limpede spus: orice contemporan e odios. Ne resemnăm, eventual, cu superioritatea unui mort, dar niciodată cu-a unuia în viață: pînă și simpla lui existență ne stă în față ca un reproș, ca un blam, ca un îndemn la rătăcirile modestiei. Că atîția din semeni ne-o iau înainte — această evidență insuportabilă o eludăm, arogîndu-ne printr-un vicleșug instinctiv sau disperat toate talentele din lume și atribuindu-ne monopolul unicității. Ne sufocăm în preajma celor ce ne sînt emuli sau modele: cu cîtă ușurare le contemplăm mormintele! Discipolul nu respiră și nu se eliberează decît la moartea maestrului. Cu toții, fără excepție, înălțăm rugi pentru prăbușirea celor ce ne pun în umbră cu talentul, cu operele sau faptele lor și le pîndim cu lăcomie, cu febrilitate, ultimele clipe. Cutare ne depășește în domeniul nostru? E suficient ca să-i dorim dispariția: cum i-am putea

ierta admirația pe care ne-o inspiră, cultul secret și dureros pe care i-l consacrăm? Să dispară, să plece cît mai departe, să piară odată, ca să-l putem admira fără sfîșieri și fără resentimente, ca să-nceteze martiriul nostru!

Dacă ar fi ceva mai perspicace, în loc să ne fie recunoscător pentru slăbiciunea ce-i arătăm, mai degrabă ne-ar dușmăni, ne-ar acuza de impostură, ne-ar respinge cu dezgust ori cu milă. Prea plin de sine, neștiind nimic despre calvarul admirației, nici despre pornirile contradictorii pe care aceasta le naște în noi, el nici nu bănuiește că, suindu-l pe un piedestal, am acceptat să ne umilim și că această umilință are să-l coste: cum am putea uita vreodată ce lovitură a dat — fără s-o știe, ce-i drept — iluziei dulci a unicității și valorii noastre? Pentru că a comis imprudența sau abuzul de-a se lăsa prea mult timp adorat, va trebui să suporte acum consecințele: sătui de el, îl detronăm și, din adevăratul zeu care era, iată-l ajuns un idol fals; rămîne doar căința pentru timpul pe care, fără vreun merit, ni l-a irosit. Poate că nu l-am venerat decît cu speranța să ne luăm revanșa într-o zi. Ne place să ne prosternăm, dar și mai mult să-i renegăm pe cei în fața cărora ne-am umilit. A-l săpa pe careva e o lucrare exaltantă, fortifiantă; de aici necesitatea, eficiența garantată a sentimentelor josnice. Invidia, care dintr-un poltron face un temerar, dintr-un iepure un tigru, biciuiește nervii, înfierbîntă sîngele, transmite trupului un freamăt ce-l menține în formă, pune pe chipul cel mai banal o expresie de patos concentrat; fără invidie n-ar exista evenimente, nu ar fi *lume,* pur și simplu; tot ea este aceea care a făcut posibil omul, care i-a permis să-și facă un nume, să cunoască gloria *prin păcatul*

originar — revoltă împotriva slavei anonime a paradisului, pe care, la fel ca îngerul căzut, inspiratorul și modelul său, n-o putea tolera. Tot ce respiră, tot ce mișcă stă mărturie a întinării inițiale. Asociați pe veci efervescenței lui Satan, patron al Timpului, aproape identic cu Dumnezeu — căci nu e decît fața lui *vizibilă* —, sîntem supuși acelui demon al răzvrătirii ce ne împinge să ne facem datoria de trăitori pe pămînt atîțîndu-ne unii contra altora, într-o luptă regretabilă, desigur, însă reconfortantă: ieșim din lîncezeală, ne însufletim doar atunci cînd, învingîndu-ne pornirile nobile, devenim conștienți de rolul nostru de demolatori.

Din contră, admirația, uzîndu-ne substanța, pînă la urmă ne deprimă și ne demoralizează; atunci ne întoarcem împotriva *celui admirat*, vinovat că ne-a supus corvezii de a ne ridica la nivelul lui. Să nu se mire deci că elanurile noastre spre el vor fi urmate de retrageri și nici că, din vreme în vreme, ne supunem entuziasmele unui examen critic. Instinctul de conservare ne cheamă la ordine, ne reamintește datoria față de noi înșine, ne obligă să ne venim în fire, să ne stăpînim. Încetăm să-l prețuim ori să-l lăudăm pe cutare sau pe cutare nu pentru că i-am contesta meritele, ci pentru că nu putem ieși în evidență decît în detrimentul lui. Fără a fi secătuită, capacitatea noastră de a admira traversează o criză în timpul căreia, dedați furiei și plăcerilor apostaziei, ne trecem în revistă idolii spre a-i repudia și sfărîma rînd pe rînd, iar această furie iconoclastă, jalnică în sine, e totuși factorul ce ne descătușează potențialitățile.

Mobil vulgar, deci eficace, al inspirației, resentimentul triumfă în artă, care nu s-ar putea lipsi de el

— ca și filozofia, de altfel: a gîndi înseamnă să te răzbuni cu ingeniozitate, să știi să-ți camuflezi mîrșăvia și pornirile ticăloase. Judecat după tot ce exclude și refuză, un sistem filozofic evocă o răfuială executată cu dibăcie. Neînduplecați, filozofii sînt niște „duri", la fel ca poeții, la fel ca toți cei care au ceva de spus. Dacă blajinii și călduții se pierd fără urmă, de vină nu e lipsa lor de profunzime sau clarviziune, ci lipsa de agresivitate — care nu presupune totuși o vitalitate perfectă. Înfruntînd omenirea întreagă, gînditorul e adesea un debil, un rahitic, cu atît mai înverșunat cu cît își simte mai acut inferioritatea biologică și suferă din cauza ei. Cu cît îl va respinge mai crunt viața, cu-atît va încerca s-o domine și s-o subjuge, fără să izbutească însă. Destul de urgisit ca să-l tenteze fericirea, dar prea orgolios ca s-o afle ori s-o accepte, real și ireal totodată, redutabil și neputincios, el evocă un amestec de fiară și fantomă, un turbat trăind prin metaforă.

O ranchiună hotărîtă, vigilentă poate constitui ea singură structura de rezistență a unui individ: slăbiciunea de caracter se trage cel mai adesea dintr-o memorie deficitară. Să nu uiți jignirea — iată unul din secretele reușitei, o artă pe care o posedă toți oamenii cu convingeri ferme, căci orice convingere este făcută în primul rînd din ură și doar după aceea din iubire. Îndoielile sînt în schimb partea celui care, inapt deopotrivă pentru iubire și ură, nu poate opta pentru nimic, nici măcar pentru sfîșierile lui. De vrea să se afirme, să se smulgă din apatie, să joace un rol, trebuie să-și născocească adversari și să se cramponeze de ei, să-și trezească cruzimea adormită ori amintirea unor umilințe desconsiderate în chip imprudent! Pentru cel

mai mic pas înainte — ori pur și simplu pentru a supraviețui — e necesar un minimum de josnicie. Cel care ține să „persevereze în ființă" nu trebuie să-și neglijeze resursele de mișelie. Ranchiuna ne menține în formă; dacă, în plus, știm s-o întreținem, s-o îngrijim, evităm vlăguirea și lîncezeala. Ar trebui chiar să concepem ranchiuna față de obiecte: e cea mai bună stratagemă pentru a căpăta noi forțe din contactul cu ele, pentru a îmbrățișa realul și a ne înjosi cu folos acceptîndu-l. Lipsit de orice încărcătură vitală, un sentiment pur este o contradicție în termeni, o imposibilitate, o ficțiune. De altfel, așa ceva nici nu există, nici măcar în religie, domeniu în care se presupune c-ar înflori. Nu poți să exiști, și cu atît mai puțin să te rogi, fără să faci jocul demonului. Cel mai adesea ni-l apropiem pe Dumnezeu ca să ne răzbunăm pe viață, ca s-o pedepsim, ca să-i arătăm că ne putem lipsi de ea, că am găsit ceva mai bun; o facem de asemenea din silă față de oameni, în chip de represalii, din dorința de a le dovedi că, deschizîndu-ni-se altă lume, putem să ne lipsim de ei, că preferăm să ne tîrîm în fața Lui, decît a lor. În lipsa acestui element meschin, tulbure, fățarnic, credința ne-ar fi slabă și poate nici nu s-ar înfiripa.

S-ar zice că le revine bolnavilor să ne deschidă ochii asupra irealității sentimentelor pure: aceasta pare să le fie misiunea și semnificația suferințelor. Nimic mai firesc, de vreme ce în ei se concentrează și se amplifică tarele rasei umane. După ce s-a perindat pe la mai toate speciile, încercînd, cu mai mult sau mai puțin succes, să-și lase pecetea pe ele, Boala, istovită de periplul ei și tînjind desigur după odihnă, a căutat pe cineva care să-i accepte fără crîcnire supremația, să-i

rabde toanele şi despotismul, pe care să se poată bizui cu-adevărat. A căutat, a încercat în dreapta şi-n stînga, a suferit numeroase eşecuri. L-a întîlnit în fine pe om — dacă nu cumva chiar ea l-a creat. De-aceea, sîntem cu toţii nişte bolnavi, unii potenţiali — mulţimea celor sănătoşi, un soi de omenire apatică, inofensivă —, iar ceilalţi bolnavii propriu-zişi, minoritate cinică şi pătimaşă. Două categorii apropiate în aparenţă, ireconciliabile în fapt: o prăpastie desparte durerea posibilă de durerea reală.

În loc să ne acuzăm pe noi înşine, în loc să acuzăm fragilitatea alcătuirii noastre, îi declarăm pe ceilalţi vinovaţi de starea în care ne găsim, de cea mai mică indispoziţie, chiar şi de o migrenă, îi acuzăm că preţul sănătăţii lor e suferinţa noastră, că sîntem ţintuiţi la pat pentru ca ei să se poată mişca şi foi după plac. Ce ne-ar plăcea ca boala sau indispoziţia noastră, întinzîndu-se, să-i molipsească pe cei din jur şi-apoi să cuprindă, dacă se poate, omenirea întreagă! Dezamăgiţi în aşteptările noastre, îi dusmănim pe toţi, apropiaţi sau depărtaţi, nutrim faţă de ei sentimente ucigătoare, am vrea să fie chiar mai bolnavi decît noi şi am dori ca ceasul agoniei, al unei grandioase hecatombe, să sune pentru tot ce e viu pe pămînt. Doar marile dureri, durerile *de neuitat* ne dezleagă de cele lumeşti; celelalte, durerile mediocre, moralmente cele mai rele, ne leagă de lume, căci răscolesc doar zona impură a sufletului. Să ne păzim de bolnavi: au „personalitate", ştiu să-şi exploateze şi să-şi ascută ranchiunele. Unul din ei a hotărît într-o zi să nu mai strîngă mîna nici unui ins sănătos. Dar în curînd descoperi că mulţi presupuşi sănătoşi erau de fapt mai putrezi decît el. Şi-atunci, de ce să-şi facă duşmani pe baza unor bănuieli pripite? Evident,

era mai rațional decît ceilalți și avea scrupule ce nu caracterizează tagma căreia îi aparținea, bandă frustrată, nesățioasă și profetică, pe care-ar trebui s-o izolăm de societate, căci e în stare să răstoarne totul ca să-și impună autoritatea. Afacerile publice ar trebui încredințate mai curînd normalilor, singurii dispuși să lase lucrurile cum sînt: lor nu le pasă nici de trecut și nici de viitor, așa că se mulțumesc cu prezentul, în care trăiesc fără regrete și fără speranță. Dar de îndată ce sănătatea ne lasă, nu mai visăm decît raiul și iadul, într-un cuvînt, *reforma*: vrem să dregem ireparabilul, să ameliorăm ori să demolăm societatea, pe care n-o mai putem suporta pentru că nu ne mai suportăm pe noi înșine. Un om care suferă e un pericol public, un dezechilibrat cu-atît mai redutabil, cu cît cel mai adesea e nevoit să-și ascundă infirmitatea, sursă a energiei sale. Nu ne putem pune în valoare și nici nu vom putea juca un rol în lume fără ajutorul unui beteșug, și nu există dinamism care să nu fie semnul unei mizerii fiziologice sau al unei dereglări interioare. Cînd cunoaștem echilibrul, nu ne pasionează nimic, nu ne preocupă nici măcar viața, pentru că *sîntem* viața; dacă însă echilibrul se rupe, nu ne mai integrăm lucrurilor, ci ne gîndim doar să le răscolim ori să le modelăm. Orgoliul se naște din tensiunea și oboseala conștiinței, din neputința de a exista pur și simplu, natural. Or, bolnavii, niciodată naturali, substituie realității ideea falsă pe care și-o fac despre ea; astfel, percepțiile și chiar reflexele lor țin de un sistem de obsesii atît de imperioase, că nu se pot abține — legislatori perfizi și irascibili — să nu le codifice și să le impună celorlalți, să-și decreteze bolile obligatorii, spre a-i lovi pe cei ce îndrăznesc să nu le-mpărtășească. Cei sănătoși se

dovedesc mai înţelegători, nu au motiv să fie neînduplecaţi, căci nu cunosc potenţialul exploziv al umilinţei. Cel care-a cunoscut-o n-o uită niciodată şi nu se lasă pînă n-o transferă într-o operă capabilă să-i perpetueze chinurile. A crea înseamnă să-ţi laşi moştenire suferinţele, să vrei ca ceilalţi să le cunoască şi să le asume, să se pătrundă de ele şi să le retrăiască. Lucrul acesta este valabil pentru un poem: poate că e valabil şi pentru cosmos. Fără ipoteza unui zeu febril, hăituit, zguduit de convulsii, beat de epilepsie, nu ne-am putea explica acest univers ce poartă în tot locul stigmatul unor bale originare. Iar esenţa acestui zeu n-o intuim decît atunci cînd sîntem noi înşine cuprinşi de o cutremurare de felul celei simţite de el în clipele încăierării cu haosul. Gîndim la el cu tot ceea ce, în noi, refuză convenţia sau bunul-simţ, gîndim cu tot delirul şi năuceala noastră, ni-l apropiem cu rugi care ne risipesc — pe noi într-însul şi pe el în noi —, căci ne este alături de fiecare dată cînd ceva se frînge în noi şi cînd, în felul nostru, ne măsurăm la rîndu-ne cu haosul. Teologie sumară? Contemplînd această Creaţie de mîntuială, cum l-am putea scuza pe Creator şi mai ales cum am putea să-l credem iscusit sau măcar priceput? Oricare alt zeu s-ar fi dovedit mai competent sau mai cumpănit decît el: unde te uiţi, doar erori şi rebuturi! Nu-l poţi ierta, dar nici nu poţi să nu-l înţelegi. Iar noi îl înţelegem cu tot ceea ce, în noi, e fragmentar, neterminat şi prost întocmit. Lucrarea lui poartă stigmatul provizoratului, cu toate că nu timpul i-a lipsit ca s-o ducă la bun sfîrşit. A fost, spre ghinionul nostru, inexplicabil de grăbit. Dintr-o ingratitudine legitimă şi ca să-i facem cunoscută nemulţumirea noastră, ne străduim — experţi în con-

tra-Creație — să-i deteriorăm zidirea, să facem și mai derizorie o operă compromisă încă din start. Poate mai înțelept și mai elegant ar fi să nu ne atingem de ea, s-o lăsăm așa cum este, să nu ne răzbunăm pe ea pentru incompetența Creatorului; cum însă acesta ne-a transmis defectele sale, nu l-am putea trata cu menajamente. Faptul că, una peste alta, îl preferăm oamenilor nu-l scutește de cîrtelile noastre. Poate l-am conceput doar pentru a ne justifica și perpetua revoltele, ca să le oferim un obiect demn de ele, ca să le ferim de moleșire și degradare, înviorîndu-le prin tonifiantul abuz de sacrilegiu — replică la fascinația și argumentele descurajării. Cu Dumnezeu nu termini niciodată. A-l trata de la egal la egal, ca pe un dușman personal, este o insolență ce fortifică, stimulează, și sînt de plîns acei pe care-a încetat să-i irite. Ce șansă, în schimb, să-l poți învinui, cu neobrăzare, de toate nenorocirile noastre, să-l umilești și să-l insulți, să nu-l slăbești o clipă, nici măcar în rugăciuni!

Omul nu deține monopolul ranchiunii: și Dumnezeu o cunoaște (stau mărturie mai multe cărți sacre), căci singurătatea, chiar și absolută, nu te ferește nicidecum de ea. Că singurătatea nu-i cade bine nici măcar unui zeu, asta înseamnă, pe scurt: să creăm lumea ca să avem pe cine ataca, pe cine hărțui și umili. Iar cînd lumea dispare, rămîne — că ești om, că ești zeu — această formă subtilă de răzbunare: răzbunarea contra noastră înșine, ocupație captivantă și defel distructivă, căci dovedește că încă pactizăm cu viața, că aderăm la ea tocmai prin caznele la care ne supunem. Osanalele nu intră în obiceiurile noastre. Deopotrivă de impure (deși în chip diferit), principiul divin și principiul diabolic pot fi cu ușurință pricepute; îngerii

însă scapă înțelegerii noastre. Iar dacă nu putem să ni-i închipuim nicicum, dacă ne descumpănesc imaginația, e pentru că, spre deosebire de Dumnezeu, de Diavol și de noi, doar îngerii — cînd nu sînt exterminatori! — înfloresc și prosperă fără imboldul ranchiunii. Și — dacă mai e nevoie să adaug — fără acela al lingușelii, de care animalul trebăluitor care-i omul nu s-ar putea lipsi. Ca să ne facem lucrarea, depindem de părerea semenilor noștri, le cerem, le cerșim omagiile, îi prigonim fără milă pe cei care ne judecă mai nuanțat sau doar echitabil și, dacă ne-ar sta în puteri, i-am obliga să facă aprecieri exagerate, ridicole, cu mult deasupra capacităților sau făptuirilor noastre reale. Elogiul moderat echivalînd cu o nedreptate, obiectivitatea cu o sfidare, reținerea cu o insultă, am vrea ca întreg universul să se gudure la picioarele noastre! Ceea ce căutăm, cerșim în privirile celorlalți este expresia servilă, admirația ostentativă pentru gesturile și elucubrațiile noastre, mărturia unui entuziasm fără rezerve, extazul în fața neantului nostru. Moralist profitor, psiholog dublat de un parazit, lingușitorul ne cunoaște slăbiciunea și-o exploatează cu nerușinare. Sîntem atît de corupți încît excesele, revărsările de admirație calculate și false le acceptăm ca atare și fără să roșim, căci zelul minciunii ne pare preferabil rechizitoriului tăcerii. Infiltrată în fiziologia, în viscerele noastre, lingușeala ne afectează glandele, se combină cu secrețiile noastre și le stimulează, se adresează, în plus, sentimentelor celor mai josnice, deci celor mai profunde și mai naturale, stîrnește în noi o euforie de joasă speță la care asistăm năuciți; la fel de năuciți urmărim efectele blamului, încă și mai acute, căci ne atacă și zdruncină înseși temeliile ființei. Cum însă nimeni nu le poate

săpa nepedepsit, replicăm fie lovind pe loc, fie acumulînd fiere, ceea ce înseamnă o ripostă îndelung clocită. Să nu reacționăm ? Pentru asta s-ar impune o metamorfoză, o schimbare totală, și nu doar a pornirilor, ci chiar a organelor noastre. Asemenea miracol nefiind deloc iminent, cedăm de bunăvoie asaltului lingușelii și recunoaștem suveranitatea ranchiunei.

A-ți reprima nevoia de răzbunare înseamnă să vrei suspendarea timpului, abolirea evenimentelor, înseamnă să vrei eliminarea răului și, o dată cu el, a făptuirii. Dar făptuirea, sete de nimicire consubstanțială eului, este o nebunie pe care o învingem doar profitînd de-acele clipe cînd, sătui să ne tot chinuim dușmanii, îi lăsăm în voia destinului lor, îi lăsăm să lîncezească și să vegeteze, căci nu-i mai *iubim* suficient ca să ne îndîrjim să-i distrugem, să-i măcuim, să facem din ei obiectul disecțiilor noastre nocturne. Nebunia revine însă o dată cu gustul pentru aparențe, această patimă a derizoriului care ne leagă de existență. Chiar redusă la infim, viața se hrănește din ea însăși, tinde către un plus de ființă, vrea să sporească fără nici un motiv, dintr-un automatism dezonorant și irepresibil. Și purecul, și elefantul sînt mistuiți de o aceeași sete, care am fi putut spera că se va stinge la om; or, dimpotrivă, o vedem crescînd în intensitate pînă și la bolnavii incurabili. Capacitatea de renunțare constituie singurul criteriu al progresului spiritual: dar nu cînd lucrurile ne părăsesc, ci doar cînd noi le părăsim pe ele ajungem la nuditatea lăuntrică, la acea limită cînd nu ne mai alăturăm acestei lumi, nici nouă înșine, și cînd victoria înseamnă să renunți, să te retragi senin, fără regrete și mai ales fără melancolie; căci melancolia, oricît de discrete și imateriale i-ar fi aparențele, ține

încă de resentiment: e visare impregnată de acreală, invidie travestită în apatie, ranchiună vaporoasă. Atîta vreme cît ne stăpînește, nu renunțăm la nimic, ne-mpotmolim în „eu" fără ca totuși să ne desprindem de ceilalți, la care ne gîndim cu-atît mai mult cu cît n-am izbutit să ne înstrăinăm sinele. În chiar momentul cînd ne propunem să înfrîngem răzbunarea, o simțim în noi mai nerăbdătoare ca oricînd, gata de atac. Jignirile „iertate" cer dintr-o dată satisfacție, ne invadează insomniile și — mai rău — visele, se preschimbă-n coșmare, se cufundă atît de adînc în abisele noastre, încît devin substanța lor. Și-atunci, de ce să mai jucăm farsa sentimentelor nobile, să contăm pe aventura metafizică ori să sperăm în izbăvire? Să te răzbuni, fie numai și-n gînd, înseamnă să nu mai atingi în veci absolutul. Da, absolutul! Nu numai insultele „uitate" sau suportate în tăcere, dar și cele la care am răspuns ne rod, ne macină, ne obsedează pînă la sfîrșitul vieții, iar această obsesie, care ar trebui să ne descalifice în propriii ochi, din contră, ne flatează, ne face bătăioși. Cel mai mărunt afront, un cuvînt, o privire mai critică nu i le iertăm niciodată unui semen în viață. Și nu i le iertăm, de fapt, nici după moarte. Imaginea cadavrului său ne liniștește, desigur, și ne face mai îngăduitori; dar, de îndată ce această imagine pălește iar în memoria noastră figura celui viu o eclipsează și-o înlocuiește pe-a răposatului, vechile ranchiune ies iarăși la iveală, încep și mai dihai, cu tot alaiul de rușini și umilințe ce vor dura cît timp vom trăi și-a căror amintire ar fi veșnică de ne-ar fi dat să fim nemuritori.

De vreme ce totul ne rănește, de ce nu ne-am retrage în scepticism, căutînd în el un leac pentru rănile noastre? Ar fi o amăgire în plus, căci Îndoiala

nu e decît fructul exasperării și resentimentelor, instrumentul, parcă, de care jupuitul de viu se slujește pentru a suferi și a-i face și pe ceilalți să sufere. Demolăm certitudinile, dar nu din scrupul teoretic ori din joacă, ci din furia de-a le vedea eschivîndu-se, precum și din dorința ca nimeni să nu le fie stăpîn, de vreme ce pe noi ne ocolesc și nu deținem nici una. Ce drept au ceilalți asupra adevărului? Prin ce hotărîre nedreaptă li s-a dezvăluit tocmai lor, care sînt mai prejos decît noi? Au trudit, au petrecut nopți albe ca să-l merite? În timp ce noi ne spetim căutîndu-l în van, alții se-nfruptă din el de parcă le era menit, de parcă cerul însuși li-l hărăzise. Totuși, adevărul nu poate fi apanajul lor, iar pentru a-i împiedica să-l revendice îi convingem că-n clipa cînd cred că l-au aflat stăpînesc de fapt o ficțiune. Ca să avem o conștiință împăcată, ne place să vedem în fericirea lor înfumurare, trufie, ceea ce ne permite să-i hărțuim fără remușcări și, inoculîndu-le îndoielile noastre, să-i facem la fel de vulnerabili, de nefericiți ca noi înșine. Scepticismul e sadismul sufletelor rănite.

Cu cît ne cunoaștem mai bine rănile, cu-atît ne par mai inseparabile de condiția noastră de neizbăviți. Maximul de detașare la care putem aspira ar fi să ne menținem la jumătatea distanței dintre răzbunare și iertare, într-o agresivitate și o mărinimie la fel de moleșite și de goale, căci sînt sortite să se anihileze una pe alta. Dar să ne lepădăm de vechile noastre nărăvuri — asta nu vom izbuti niciodată, nici dacă sila de noi înșine ar merge atît de departe, încît am renunța pe vecie să ocupăm un loc în ierarhia ființelor.

V

MECANISMUL UTOPIEI

Oricare-ar fi metropola unde mă poartă întîmplarea, mă minunez că nu se pornesc în fiece zi răzmeriţe, măceluri, atrocităţi de abator, o babilonie de sfîrşit de lume. Cum oare, într-un spaţiu atît de redus, pot trăi laolaltă atîţia oameni fără să se sfîşie unii pe alţii, fără să se urască de moarte? De fapt chiar se urăsc, dar nu-s la înălţimea urii lor. Această mediocritate, această nevolnicie salvează societatea, îi garantează dăinuirea şi stabilitatea. Din timp în timp, se produce cîte-o zguduire de care instinctele noastre profită; apoi continuăm să ne privim în ochi ca şi cum nu s-a întîmplat nimic, să convieţuim fără să ne sfîşiem prea la vedere. Totul reintră în normal, în calmul ferocităţii, la fel de redutabil, în ultimă instanţă, ca şi haosul care-l întrerupsese.

Dar şi mai mult mă minunez că, societatea fiind ce este, anumiţi indivizi s-au ostenit să conceapă alta, cu totul diferită. De unde poate izvorî atîta naivitate, ori atîta sminteală? Întrebarea e cît se poate de firească şi banală; curiozitatea ce m-a împins să mi-o pun are, în schimb, scuza de-a nu fi la fel de inocentă.

În căutare de noi încercări, şi chiar în momentul cînd nu mai speram să-mi iasă vreuna în cale, mi-a venit ideea să atac literatura utopică, să-i consult „capodoperele", să mă pătrund de ele, să le savurez.

Spre marea mea satisfacție, am găsit într-însele cu ce să-mi astîmpăr setea de penitență, pofta de mortificare. Să petreci cîteva luni trecînd în revistă fantasmele închipuind un viitor mai bun, o societate „ideală", să te hrănești cu ilizibilul — ce șansă nesperată! Mă grăbesc să adaug că această literatură plicticoasă e plină de învățăminte și că, cercetînd-o, nu-ți pierzi timpul chiar de pomană. De la bun început se distinge în ea rolul (fertil sau funest, cum preferați) pe care-l joacă în geneza evenimentelor nu fericirea, ci *ideea* de fericire, idee care explică de ce, vîrsta de fier fiind coextensivă istoriei, toate epocile se-ntrec să bată cîmpii despre vîrsta de aur. Puneți un punct final acestor divagații: o stagnare totală ar urma de îndată. Nu acționăm decît sub fascinația imposibilului: cu alte cuvinte, societatea incapabilă să zămislească o utopie și să i se consacre e amenințată de scleroză și ruină. Înțelepciunea, pe care nimic n-o poate fascina, recomandă fericirea *prezentă*, existentă; omul o refuză, iar acest refuz face din el un animal istoric, adică un amator de fericire *imaginată*.

„În curînd va veni sfîrșitul a toate cele; și va fi un nou cer și un nou pămînt", citim în Apocalipsă. Dați la o parte cerul, păstrați doar „noul pămînt" — și veți deține taina și formula sistemelor utopice; poate, pentru mai multă precizie, ar trebui înlocuit „pămînt" cu „cetate"; acesta însă nu-i decît un amănunt; ceea ce contează e perspectiva unei noi Veniri, febra unei așteptări esențiale — o a doua pogorîre cristică degradată, modernizată, din care se ivesc sistemele atît de dragi dezmoșteniților soartei. În adevăr, mizeria e marele reazem al utopistului, materia primă a operei sale,

substanța ce-i hrănește gîndirea, norocul obsesiilor sale. În lipsa ei, ar lîncezi; dar ea îi dă de lucru, îl fascinează sau îl tulbură, după cum e sărac sau bogat; pe de altă parte, nici ea nu s-ar putea lipsi de el: are cu-atît mai multă nevoie de acest teoretician, de acest împătimit al viitorului, cu cît ea însăși, visînd neîncetat să se elibereze de propriul prezent, nu i-ar putea îndura vitregia fără speranța *altui* liman. Te îndoiești cumva? Înseamnă că nu ai gustat din sărăcia totală. Dacă o vei cunoaște, vei constata un lucru: cu cît ești mai calic, cu-atît îți cheltui timpul și energia ca să reformezi toate cele — dar în gînd, adică fără rezultat. Nu mă gîndesc numai la instituții, creații ale oamenilor; pe-acestea, firește, le vei osîndi pe loc și fără drept de apel; mă gîndesc însă și la obiecte, la toate, oricît de neînsemnate. Neputînd să le accepți așa cum sînt, ai vrea să le supui legii și toanelor tale, să faci pe seama lor operă de legislator sau de tiran, ai vrea să intervii în viața elementelor, modificîndu-le înfățișarea și structura. Aerul te irită: să fie alt aer! La fel și piatra. Și tot așa întregul regn vegetal, și la fel omul. Să cobori, mai jos de temeliile ființei, pînă la talpa haosului, ca să pui stăpînire pe el, ca să ți-l faci cămin! Cînd n-ai un ban în buzunar, te vînzolești, bați cîmpii, visezi s-ajungi stăpînul a tot și a toate. Și totul, cît timp durează fierbințeala, îți aparține cu adevărat, ești geamănul lui Dumnezeu, dar nimeni nu-și dă seama de asta, nici Dumnezeu și nici măcar tu însuți. Delirul sărăcimii — gloată de înfierbîntați ce vor o altă lume, aici și acum — e născător de evenimente, izvor de istorie. Ei sînt cei ce inspiră utopiile și pentru ei sînt scrise. Dar utopie, să ne aducem aminte, înseamnă *niciunde*.

Și *unde* ar putea exista acele cetăți pe care răul nu le atinge, în care munca e binecuvîntată și unde nimeni nu se teme de moarte? Ești condamnat, acolo, la o fericire făcută din idile geometrice, din extaze regulamentare, din mii de minunății grețoase, așa cum e obligatoriu în scenariul unei lumi *perfecte,* al unei lumi născocite. Cu o minuție rizibilă, Campanella ni-i descrie pe Solarienii scutiți de „gută, de reumatism, de guturai, de sciatică, de colici, de hidropizie, de flatulență" ... Totul se găsește din belșug în *Cetatea soarelui* „pentru că fiecare vrea să se remarce în ceea ce face. Mai marele peste fiecare sector e numit *Rege*... Femei și bărbați, organizați în echipe, se-ntrec la muncă fără să calce poruncile *regilor* și fără să se arate vreodată obosiți, cum i s-ar întîmpla oricăruia din noi. Ei își privesc conducătorii ca pe niște tătuci sau frați mai mari." Vom regăsi aceleași platitudini în toate lucrările genului, și în special în ale lui Cabet, Fourier sau Morris, lipsite — fără excepție — de stropul de oțet atît de necesar unei opere, literare sau de alt fel.

Ca să plăsmuiești o *adevărată* utopie, ca să poți picta, cu convingere, tabloul societății ideale, îți trebuie o doză de candoare, ba chiar de nerozie, care, stînd prea la vedere, sfîrșește prin a-i scoate din sărite pe cititori. Singurele utopii lizibile sînt falsele utopii, acelea care, scrise în joacă, din amuzament ori mizantropie, prefigurează sau evocă *Călătoriile lui Gulliver*, biblie a omului deșteptat, chintesență de viziuni ne-himerice, utopie *lipsită de speranță.* Prin sarcasmele sale, Swift a emancipat un gen într-o asemenea măsură, încît l-a nimicit.

E oare mai ușor de confecționat o utopie decît o apocalipsă? Și una și cealaltă își au propriile principii și poncife. Prima, ale cărei locuri comune răspund mai bine instinctelor noastre profunde, a dat naștere unei literaturi cu mult mai bogate decît cea de-a doua. Nu-i este dat oricui să-și pună nădejdea într-o catastrofă cosmică și nu oricine gustă limbajul și modul în care ne e anunțată. Dar cine-i deschis acestei idei și o apreciază va citi în Scripturi, cu perverse delicii, figuri și clișee ce vor face carieră la Patmos: „...și soarele se va întuneca, iar luna se va face roșie ca sîngele... și stelele cerului vor cădea în țărînă... și toate semințiile pămîntului se vor tîngui..., și toate se vor întîmpla mai înainte ca această generație să piară". — Acest presentiment al extraordinarului, al unui eveniment capital, această așteptare crucială se poate preface în iluzie, și-atunci va fi speranța într-un paradis pe pămînt sau în altă parte; ori în anxietate, și-atunci va fi viziunea unui dezastru ideal, a unui cataclism ce inspiră o teamă voluptuoasă.

„...iar din gura lui ieși o sabie ascuțită, ca să lovească noroadele". — Clișee ale groazei, procedee literare, desigur. În ele avea să lunece și Sfîntul Ioan atunci cînd a optat pentru acea superbă vorbire în dodii, etalare de prăbușiri, preferabilă, în definitiv, descrierilor de cetăți și insule în care o fericire impersonală te sufocă, în care „armonia universală" te încorsetează și te zdrobește. Visurile utopiei s-au realizat în cea mai mare parte, dar într-un spirit cu totul diferit de cel în care fuseseră gîndite; ceea ce pentru utopie era perfecțiune, pentru noi e cusur; himerele ei sînt nenorocirile noastre. Tipul de societate imaginat de ea pe un ton liric ne-apare, pus în practică, insuportabil.

Se poate judeca după următoarea mostră din *Călătorie în Icaria**: „Două mii cinci sute de tinere femei (modiste) lucrează într-un atelier, unele așezate, altele în picioare, și aproape toate drăguțe... Faptul că fiecare lucrătoare execută o aceeași operație dublează rapiditatea muncii, ducînd-o la perfecțiune. Cele mai elegante paruri apar, cu miile, în fiecare dimineață, din mîinile drăgutelor lor creatoare..." — Asemenea elucubrații dovedesc debilitate mintală sau prost gust. Și totuși, sub aspectul material al lucrurilor, Cabet a avut o viziune exactă; s-a înșelat doar asupra esențialului. Neștiind nimic despre distanța ce separă pe *a fi* de *a produce* (nu existăm, în sensul plin al cuvîntului, decît în afara a ceea ce facem, în afara actelor noastre), el nu putea deslușî blestemul inerent oricărei forme de muncă, artizanală, industrială sau de alt fel. Cel mai mult te uimește, la povestirile utopice, lipsa de fler, de instinct psihologic. Personajele utopiei sînt niște automate, niște ficțiuni sau simboluri: nici unul nu are realitate, nici unul nu-și depășește condiția de fantoșă, de idee pierdută într-un univers lipsit de repere. Pînă și copiii devin acolo de nerecunoscut. În „statul societar" al lui Fourier, ei sînt atît de neprihăniți, că nu cunosc nici măcar ispita furtișagului, nu ar lua „un măr dintr-un copac". Dar un copil care nu fură nu e copil. La ce bun să făurești o societate de marionete? Recomand descrierea Falansterului ca pe cel mai eficient vomitiv.

Plasați la antipodul unui La Rochefoucauld, plăsmuitorii de utopii sînt niște moraliști ce nu văd în noi decît generozitate, abnegație, altruism. Livizi, desăvîr-

* *Voyage en Icarie* (1842) de Etienne Cabet. *(N. t.)*

şiţi şi nuli, orbiţi de strălucirea Binelui, lipsiţi de păcate şi vicii, imateriali şi şterşi, neiniţiaţi defel în ale existenţei, în arta de-a roşi de sine, de a-şi inventa noi umilinţe şi cazne, ei nici nu bănuiesc plăcerea pe care ne-o inspiră căderea semenilor noştri, înfrigurarea cu care le dorim şi urmărim prăbuşirea. Această înfrigurare şi plăcerea ce-o însoţeşte pot eventual să provină dintr-o curiozitate superioară, fără nimic diabolic. Cît timp o fiinţă se ridică, prosperă, înaintează, nu ştim cine este, căci, ascensiunea îndepărtînd-o de sine însăşi, ea e lipsită de realitate, nu există. Şi tot aşa, nu te cunoşti pe tine însuţi decît din clipa cînd începi să decazi, cînd nici o reuşită, la nivelul preocupărilor omeneşti, nu mai este posibilă: înfrîngere lucidă prin care, înstăpînindu-te pe propria fiinţă, te smulgi din letargia universală. Ca să-ţi înţelegi mai bine decăderea, pe-a ta ori pe a altora, trebuie să cunoşti Răul şi, la nevoie, să te afunzi în el: ci cum să-l afli în aceste cetăţi şi insule unde este exclus din principiu şi din raţiuni de stat? Tenebrele sînt interzise acolo; numai lumina e permisă. Nici urmă de dualism; utopia este de esenţă antimaniheistă. Potrivnică anomaliei, diformului, asimetriei, ea tinde spre consolidarea omogenului, a tipului, a repetiţiei şi dogmatismului. Viaţa însă este ruptură, erezie, încălcare a normelor materiei. Iar omul, în raport cu viaţa, este erezie la pătrat, triumf al individualităţii, al capriciului, apariţie aberantă, animal schismatic pe care societatea — sumă de monştri adormiţi — vrea să-l aducă pe *drumul cel drept.* Eretic prin excelenţă, monstru deşteptat, omul, singurătate incarnată, violare a ordinii universale, se complace în unicitatea sa, se izolează în privilegiile lui oneroase, plătind în *durată* orice victorie asupra „semenilor" săi:

cu cît se deosebește de ei, cu-atît va fi mai primejdios — dar și mai fragil, căci doar cu prețul unor ani din viață le tulbură celorlalți tihna și își creează, în sînul cetății, un statut de indezirabil.

„Speranțele noastre în ce privește viitorul speciei umane se reduc la trei puncte importante: abolirea inegalității dintre națiuni, creșterea egalității în cadrul aceluiași popor, în fine, perfecționarea omului." (Condorcet)

Preocupată de descrierea cetăților *reale*, istoria, care constată oriunde și oricînd falimentul mai curînd decît împlinirea speranțelor noastre, nu a ratificat nici una din aceste previziuni. Pentru cei din stirpea lui Tacit nu există Romă *ideală*.

Izgonind iraționalul și ireparabilul, utopia se opune de asemeni Tragediei, paroxism și chintesență a istoriei. Într-o cetate perfectă, orice conflict ar înceta; voințele ar fi acolo sugrumate, potolite sau aduse în chip miraculos la același numitor; ar domni acolo numai unitatea, fără ingredientul întîmplării sau al contradicției. Utopia este un amestec de raționalism pueril și de angelism secularizat.

Sîntem înecați în rău. Nu vreau să spun că toate actele noastre sînt rele fără excepție; dar, cînd ni se întîmplă să comitem unele *bune*, suferim, pentru că ne contrazicem pornirile spontane: practicarea virtuții se reduce la un exercițiu de penitență, la ucenicia ascezei. Înger căzut preschimbat în demiurg, Satan, slujnicar al Creațiunii, se sumețește-n fața Tatălui și se arată a fi, pe pămînt, mai tare decît El și mai în largul său; departe de-a fi un uzurpator, e domnul nostru, suveran legitim care, dacă universul s-ar reduce

la om, l-ar birui pe Preaînaltul. Să avem deci curajul de a ne recunoaște adevăratul păstor.

Marile religii nu s-au înșelat: ceea ce-i oferă Mara lui Buddha, Ahriman lui Zoroastru, Cel Viclean lui Isus este pămîntul și puterea lumească, realități ce depind efectiv de Prințul Tenebrelor. Așa încît i-am face jocul, i-am fi complici și i-am încununa lucrarea dacă am dori instaurarea unei noi rînduieli, utopie generalizată sau imperiu universal, căci mai mult ca orice el vrea să-i fim tovarăși în păcat și, sub influența lui, să ne întoarcem fața de la lumină, să uităm fericirea noastră dintîi.

Închise de cinci mii de ani, porțile raiului au fost redeschise, ne spune Sfîntul Ioan Gură de Aur, în clipa cînd Cristos își da suflarea din urmă; a intrat atunci și tîlharul, urmat de Adam, repatriat în fine, și de un mic număr de drepți ce lîncezeau în iad așteptînd „ceasul mîntuirii".

Totul ne face să credem că raiul e din nou zăvorît și că multă vreme va rămîne așa. Nimeni nu poate să-i forțeze porțile: cei cîțiva privilegiați s-au baricadat, desigur, înăuntru, după o metodă a cărei eficiență o putuseră constata pe pămînt. Paradisul acesta pare să fie cel adevărat: la el ne gîndim cînd ne cuprinde disperarea cea mai neagră, în el am vrea să ne topim, să ne pierdem. O pornire subită ne împinge, ne aruncă în el: vrem oare să recîștigăm, într-o clipită, tot ce-am pierdut dintru-nceputuri, să ne răscumpărăm instantaneu păcatul de a ne fi născut? Nimic nu dezvăluie mai bine sensul metafizic al dorului decît imposibilitatea lui de a coincide cu un moment anume din timp; de aceea, își cată alinare într-un trecut îndepărtat,

imemorial, refractar veacurilor și parcă anterior devenirii. Boala de care suferă — efect al unei rupturi produse la începuturi — îl împiedică să proiecteze vîrsta de aur în viitor; el, o concepe spontan pe cea din vechime, primordială; la aceea rîvnește, și nu atît pentru a huzuri, cît pentru a se pierde-n ea, pentru a-și lepăda aici povara conștiinței. Se reîntoarce la obîrșia timpului pentru a regăsi acolo raiul cel adevărat, cel pe care-l regretă. Dimpotrivă, dorul din care se naște paradisul lumesc va fi lipsit tocmai de dimensiunea regretului: dor răsturnat, falsificat și viciat, orientat către viitor, obsedat de „progres", replică temporală, metamorfoză schimonosită a paradisului originar. În cele din urmă, această metamorfoză s-a săvîrșit — prin molipsire? prin automatism? — în fiecare din noi. Cu sau fără voie, mizăm pe viitor, facem din el un panaceu și, asimilîndu-l cu nașterea unui timp *absolut diferit* în chiar interiorul timpului, îl considerăm a fi o durată inepuizabilă și totuși încheiată, o *istorie atemporală.* Contradicție în termeni, inerentă speranței într-o nouă rînduială, într-o victorie a insolubilului în sînul devenirii. Visele noastre despre o lume mai bună se sprijină pe o imposibilitate teoretică. Ce-i de mirare că, pentru a le justifica, e nevoie de paradoxuri *solide* ?

Atîta timp cît creștinismul împlinea spiritele, utopia nu le putea ispiti; de îndată însă ce crucea începu să decepționeze, utopia căută să le ia cu asalt și să le stăpînească. Încercase încă din vremea Renașterii, dar nu avea să reușească decît cu două veacuri mai tîrziu, într-o epocă de superstiții „luminate". Așa se născu Viitorul, viziune a unei fericiri irevocabile, a unui

paradis dirijat, în care nu e loc pentru întîmplare, în care cea mai mică fantezie pare o erezie ori o provocare. A-l descrie înseamnă a intra în amănuntele inimaginabilului. Chiar și ideea unei cetăți ideale este un chin pentru rațiune, o încercare ce onorează inima dar descalifică intelectul. (Cum s-a putut coborî un Platon pînă-ntr-acolo? El este, era să uit, strămoșul tuturor acestor rătăciri, reluate și agravate de Thomas Morus, *ctitorul* amăgirilor moderne.) A construi o societate în care, conform unui protocol fioros, faptele ne sînt catalogate și normate, în care, dintr-o milostenie împinsă pînă la indecență, ni se scotocește în gîndurile cele mai ascunse înseamnă să transferi caznele gheenei în vîrsta de aur, sau să creezi în tovărășie cu diavolul o instituție filantropică. Solarieni, Utopieni, Armonieni... — aceste nume groaznice rimează cu destinul lor, coșmar ce ne așteaptă și pe noi, de vreme ce singuri ne-am făcut din el un ideal.

Predicînd foloasele muncii, utopiile aveau să se contrapună *Genezei.* Sub acest aspect, mai ales, ele sînt expresia unei omeniri robite muncii, complăcîndu-se, mîndră, în urmările păcatului originar, dintre care cea mai gravă rămîne obsesia randamentului. Purtăm cu trufie și ostentație stigmatele unei rase ce pune la mare preț „sudoarea frunții", ce-și face din ea un blazon, ce se agită și trudește *exultînd* ; de aici groaza pe care ne-o inspiră nouă, celor atinși de blestem, alesul ce refuză să trudească ori să exceleze într-un domeniu sau altul. E capabil de acest refuz — pentru care obștea îl înfierează — acela, doar, ce mai păstrează amintirea unei fericiri imemoriale. Înstrăinat printre semenii săi, e asemenea lor și totuși, sufletește, nu poate fi de-al lor; din orice parte ar privi lumea, el nu se simte de

aici; totul îi pare uzurpare: pînă și faptul de-a purta un nume... Proiectele sale dau greș, și le pornește fără să creadă în ele: îi par simulacre de la care-l abate imaginea *exactă* a unei alte lumi. Omul, o dată izgonit din paradis, ca să și-l scoată din gînd și ca să nu mai sufere, capătă-n schimb capacitatea de a vrea, de-a tinde spre făptuire, de a se arunca în ea cu entuziasm, cu virtuozitate. Ci toropitul, în detașarea lui, în apatia lui miraculoasă, la ce să trudească, din ce să-și facă un țel? Nimic nu-l îmbie să iasă din indiferență. Și totuși, nici el nu scapă pe de-a-ntregul blestemului comun: îl *istovește* un dor, făcîndu-l să cheltuiască mai multă energie decît noi toți, în toate isprăvile noastre.

Cînd Cristos afirma că „împărăția lui Dumnezeu" nu este nici „aici", nici „dincolo", ci înlăuntrul nostru, el condamna cu anticipație construcțiile utopice, pentru care orice „împărăție" este inevitabil *exterioară*, fără nici un raport cu eul nostru profund ori cu mîntuirea individuală. Dar ele ne-au marcat într-atît, încît izbăvirea ne-o așteptăm din afară, ca fruct al conjuncturii sau al evoluției colectivităților. Astfel avea să apară Sensul istoriei, a cărui modă avea s-o elimine pe aceea a Progresului, fără să adauge nimic nou. Trebuia însă aruncat la vechituri nu atît un concept, cît una din expresiile lui verbale, de care se abuzase. În materie de ideologie, nu ne-am putea primeni prea ușor fără ajutorul sinonimelor.

Sub felurite măști, ideea perfectibilității a pătruns în moravurile noastre: aderă la ea chiar și acela ce-o pune sub semnul întrebării. Nimeni nu vrea să accepte că istoria se desfășoară și *atîta tot*, fără o direcție determinată, fără un țel. „Ea are un țel, se îndreaptă

spre el, în principiu l-a și atins", pretind dorințele și doctrinele noastre. Cu cît o idee conține mai multe promisiuni imediate, cu atît are șanse de-a triumfa. Incapabili să găsească „împărăția Domnului" înlăuntrul lor sau mai curînd prea vicleni ca să vrea s-o caute-n ei, creștinii au situat-o în viitor: au pervertit învățătura lui Isus cu scopul de a-i asigura reușita. De altfel chiar Isus întreține echivocul; pe de-o parte, răspunzînd insinuărilor fariseilor, propovăduiește o împărăție interioară, atemporală, iar pe de alta le dă de înțeles discipolilor că, mîntuirea fiind apropiată, vor fi martori, ei și „generația lor", la sfîrșitul lumii acesteia. Înțelegînd că oamenii ar acepta martiriul pentru o himeră, dar nu pentru un adevăr, a trebuit să țină seama de slăbiciunea lor. Dacă ar fi acționat altfel, și-ar fi compromis lucrarea. Dar ceea ce la el era concesie sau tactică, la utopiști va fi postulat sau pasiune.

Un mare pas înainte a fost făcut atunci cînd oamenii au înțeles că pentru a se putea chinui mai bine unii pe alții e necesar să se adune, să se organizeze într-o societate. Dacă am da crezare utopiilor, au reușit s-o facă doar pe jumătate; ele-și propun așadar să-i ajute, să le ofere un cadru adecvat practicării unei fericiri integrale, cerîndu-le totodată, în schimb, să renunțe la libertate ori, dacă o păstrează, să se servească de ea doar ca să-și strige bucuria în mijlocul suferințelor pe care și le provoacă din belșug. Acesta pare a fi sensul satanicei bunăvoințe ce le-o arată utopiile. În aceste condiții, cum să nu concepi o utopie pe dos, o lichidare a infimului bine și a răului imens inerente ordinii sociale, oricare ar fi ea? Proiectul este ademenitor, ispita irezistibilă. Altfel cum să pui capăt unui atît de

vast ansamblu de monstruozități? Ar fi necesar, pentru asta, ceva comparabil cu *dizolvantul universal* pe care-l căutau alchimiștii, și-a cărui eficacitate am putea s-o testăm nu pe metale, ci pe instituții. Așteptînd să i se găsească formula, să remarcăm în treacăt că, în aspectele lor practice, alchimia și utopia se întîlnesc: urmărind, în domenii diferite, un vis de transmutație înrudit dacă nu identic, una abordează imposibilul din natură, cealaltă din istorie. Dintr-un același viciu al spiritului, sau din aceeași speranță, se trage și ideea pietrei filozofale, și a cetății ideale.

La fel cum o națiune, pentru a se distinge de celelalte, pentru a le umili și zdrobi sau pur și simplu pentru a dobîndi un chip numai al ei, are nevoie de o idee nesăbuită ca s-o călăuzească și să-i fixeze scopuri ce-i depășesc capacitățile reale, tot așa o societate nu evoluează și nu se afirmă decît dacă i se propun ori i se impun idealuri cu mult peste puterile ei de-a le realiza. Utopia îndeplinește în viața colectivităților funcția pe care o are ideea de misiune în viața popoarelor. Ideologiile sînt subproduse ale viziunilor mesianice sau utopice, un fel de expresie vulgară a lor.

În sine, o ideologie nu este nici bună, nici rea. Totul depinde de momentul cînd este adoptată. Comunismul, de pildă, acționează asupra unei națiuni virile ca un stimulent; o împinge înainte și îi înlesnește expansiunea; în schimb, asupra unei națiuni șovăielnice, influența lui ar putea fi mai puțin fericită. Nici adevărat, nici fals, el grăbește o serie de procese, și nu *din cauza* lui, ci *prin* el și-a dobîndit Rusia puterea actuală. Ar putea comunismul să joace același rol, o dată instalat în restul Europei? Ar putea fi, acolo, principiu

de reînnoire? Am vrea s-o putem spera; oricum, întrebarea aceasta nu poate primi decît un răspuns indirect, arbitrar, inspirat de analogii de ordin istoric. Gîndiți-vă la efectele creștinismului la începuturile sale: a dat o lovitură fatală societății antice, a paralizat-o și a lichidat-o; în schimb, a fost o binecuvîntare pentru barbari, cărora le-a exacerbat instinctele. Nici vorbă să regenereze o lume decrepită: nu i-a regenerat decît pe cei deja regenerați. La fel, comunismul va aduce, *în viitorul apropiat*, mîntuirea acelora, doar, ce sînt deja mîntuiți; dar nu le va putea aduce o speranță concretă muribunzilor și cu atît mai puțin va izbuti să învie cadavre.

După ce am denunțat ridicolul utopiei, să ne ocupăm de meritele ei, iar de vreme ce oamenii primesc atît de bine ordinea socială, de-abia deslușindu-i răul imanent, să le urmăm exemplul, să fim părtași la inconștiența lor.

Nu vom putea elogia îndeajuns utopiile pentru a fi denunțat ravagiile proprietății, esența ei monstruoasă, urgiile cărora le este izvor. Mare sau mic, proprietarul este pătat, corupt în adîncul ființei: corupția lui întinează cel mai neînsemnat obiect pe care-l atinge ori și-l însușește. Puneți-i „avutul" în pericol, despuiați-l de agoniseala lui — îl veți forța la o trezire a conștiinței de care-n mod normal nu e capabil. Ca să recapete un chip omenesc, ca să-și recîștige „sufletul", va trebui să ajungă la sapă de lemn și să-și accepte falimentul. Revoluția îi va veni în ajutor. Redîndu-i goliciunea dintru început, îl nimicește în imediat și îl salvează în absolut, căci ea îi izbăvește, în chip lăuntric, desigur, chiar pe aceia în care lovește mai întîi — pe

cei avuți; revoluția îi *reclasează*, le redă vechea statură și-i readuce la valorile pe care le-au trădat. Dar înainte chiar de a avea mijloacele ori prilejul să-i lovească, ea întreține în ei o spaimă salutară: le tulbură somnul, le hrănește coșmarele, iar coșmarul e începutul trezirii metafizice. Se dovedește utilă, așadar, în calitate de agent distructiv; dar, fie și nefastă, un lucru i-ar răscumpăra orice vină: doar ea ne-nvață prin ce gen de teroare se poate zdruncina această lume de proprietari, cea mai cumplită din lumile posibile. Orice formă de posesiune, putem s-o repetăm fără teamă, degradează, înjosește, îl stîrnește pe monstrul ațipit în fiecare din noi. Să dispui fie și numai de-o mătură, să socotești un lucru, oricare, drept bunul *tău* înseamnă să participi la degradarea generală. Ce mîndrie să descoperi că nu-ți aparține nimic, ce revelație! Te socoteai cel mai nenorocit dintre oameni și iată că, deodată, surprins și parcă iluminat de sărăcia ta, nu mai găsești în ea motiv de suferință, ci dimpotrivă, unul de mîndrie. Iar tot ce-ți mai dorești este să fii la fel de deposedat ca un sfînt ori ca un smintit.

Cînd sîntem sătui de valorile tradiționale, ne orientăm inevitabil spre ideologia care le neagă. Aceasta seduce mai mult prin forța de negație decît prin formulele ei pozitive. A dori răsturnarea ordinii sociale înseamnă să traversezi o criză marcată mai mult sau mai puțin de teme comuniste. Asta e valabil azi cum a fost ieri, cum o să fie și mîine. Totul se petrece ca și cum, de la Renaștere încoace, spiritele ar fi fost atrase la suprafață de liberalism, iar în profunzime de comunism, care, departe de-a fi un produs de circumstanță, un accident istoric, e moștenitorul sis-

temelor utopice și beneficiarul unei îndelungate lucrări subterane; mai întîi capriciu ori schismă, el avea să îmbrace mai tîrziu caracterul unui destin și-al unei dogme. În momentul de față, conștiințele nu se pot manifesta decît prin două forme de revoltă: comunistă și anticomunistă. Cum să nu observi însă că anticomunismul echivalează cu o credință vehementă, înfricoșată, în viitorul comunismului?

Cînd vine sorocul biruinței unei ideologii, totul îi înlesnește izbînda, pînă și dușmanii declarați; nici polemica și nici poliția nu-i vor putea stăvili expansiunea ori întîrzia triumful; ea vrea și poate să devină realitate, să se întrupeze; dar cu cît e mai aproape de izbîndă, cu atîta riscă să se vlăguiască; instaurată, se va goli de conținutul ei ideal, își va slei resursele, pentru ca în cele din urmă, compromițîndu-și speranțele de mîntuire, să degenereze în pălăvrăgeală ori sperietoare.

Cariera rezervată comunismului depinde de viteza cu care își va cheltui rezervele de utopie. Atîta timp cît nu și le-a secătuit, va ispiti, inevitabil, toate societățile ce nu-l vor fi trăit pe pielea lor; dînd înapoi pe-alocuri, înaintînd în alte părți, învestit cu virtuți pe care nu le deține nici o altă ideologie, va face înconjurul lumii, substituindu-se religiilor defuncte sau șovăitoare și propunînd peste tot mulțimilor moderne un absolut pe măsura neantului lor.

Considerat în sine, comunismul apare drept singura realitate la care mai putem adera, dacă păstrăm măcar un dram de iluzie asupra viitorului: iată de ce, în grade diferite, sîntem cu toții comuniști... Dar nu e oare o speculație sterilă să judeci o doctrină în afara anomaliilor inerente realizării ei în practică? Omul va

spera mereu în instaurarea dreptății; pentru triumful ei va renunța la libertate, ca mai apoi s-o regrete. Orice ar întreprinde, faptele și gîndurile sale stau sub semnul eșecului, ce pare-a fi nu punctul final, ci punctul de pornire, condiția și cheia lor. Nu există formă socială nouă în stare să păstreze avantajele celei vechi: o sumă aproximativ egală de neajunsuri se regăsește în toate tipurile de societate. Echilibru blestemat, stagnare fără leac, de care suferă deopotrivă și indivizii, și colectivitățile. Teoriile sînt aici neputincioase, fondul istoriei fiind impermeabil doctrinelor care-i exprimă aparența. Era creștină a fost cu totul altceva decît creștinismul; era comunistă, la rîndul ei, nu ar putea să amintească de comunismul ca atare. Nu există evenimente prin natura lor creștine, și nici comuniste.

Utopia este iluzia ipostaziată; comunismul, mergînd și mai departe, va fi iluzie decretată, impusă: o provocare la adresa omniprezenței răului, un optimism *obligatoriu*. Greu se va deprinde cu el acela care, de-atîtea experiențe și suferințe, trăiește în beția decepției și care, la fel ca autorul *Genezei*, refuză să asocieze vîrsta de aur și devenirea. Nu că i-ar disprețui pe maniacii „progresului continuu" și eforturile lor de-a întrona dreptatea pe pămînt; dar știe, spre nefericirea lui, că aceasta e o imposibilitate materială, un nonsens grandios, singurul ideal despre care putem spune cu certitudine că nu se va realiza niciodată și contra căruia natura și societatea par să-și fi mobilizat toate legile.

Aceste sfîșieri, aceste conflicte nu sînt doar ale singuraticului. Cu mai mică sau mai mare intensitate, le resimțim și noi, ceilalți: n-am ajuns oare să dorim cu

toţii nimicirea societăţii în care trăim deşi cunoaştem bine decepţiile pe care ni le rezervă aceea care-i va lua locul? O răsturnare totală, chiar şi inutilă, o revoluţie *fără credinţă* — e tot ce se mai poate spera de la o epocă în care nimeni nu mai are destulă candoare pentru a fi un revoluţionar adevărat. Atunci cînd, cuprinşi de frenezia intelectului, ne aruncăm în aceea a haosului, reacţionăm ca un nebun cu mintea-ntreagă, ca un nebun aflat deasupra nebuniei sale ori ca un dumnezeu care, într-un acces de furie lucidă, s-ar hotărî să-şi nimicească opera o dată cu propria-i fiinţă.

Visele noastre de viitor vor fi, de-acum înainte, inseparabile de spaimele noastre. Literatura utopică, la începuturile ei, se răzvrătea împotriva Evului Mediu, împotriva exageratei preţuiri pe care acesta o arăta infernului şi a gustului său declarat pentru viziunile de sfîrşit de lume. S-ar spune că sistemele atît de liniştitoare ale unui Campanella sau Morus au fost concepute cu singurul scop de a discredita halucinaţiile unei Sfinte Hildegarda. Astăzi, reconciliaţi cu grozăvia, asistăm la o contaminare a utopiei de către apocalipsă: „noul pămînt" ce ni se profeţeşte ia tot mai mult înfăţişarea unui nou infern. Dar noi îl aşteptăm, acest infern, ne facem chiar o datorie din a-i grăbi venirea. Cele două genuri, utopic şi apocaliptic, ce ne păreau atît de diferite, se întrepătrund acum, îşi împrumută culorile, dînd naştere unui al treilea gen, perfect alcătuit pentru a oglindi soiul de realitate ce ne pîndeşte şi căreia-i vom spune totuşi *da*, un *da* decent şi fără iluzii. Va fi felul nostru de-a fi *impecabili* în faţa fatalităţii.

VI

VÎRSTA DE AUR

I

„Zeii, ce-au casa-n Olimp, mai întîi făurit-au pe lume
Neamu-unor oameni de aur, cu duh cumpătat și cuminte,
Care au fost într-o vreme, cînd domn peste cer era Cronos.
Netulburați de vreo grijă, trăiau asemeni cu zeii,
Nu cunoșteau suferința ori truda, și nici bătrînețea
Nu-i dobora, ci de-a pururi cu zdravene mîini și picioare
Se veseleau în petreceri, feriți de orice amaruri.
Moartea ușoară ca somnu-i primea și averile toate
Ei stăpîneau, căci pămîntul cel rodnic din propria-i vrere
Fructe dădea din belșug, pașnici trăiau și în tihnă...“

(Hesiod, *Munci și zile* *)

Acest tablou al vîrstei de aur seamănă bine cu acela al Edenului biblic. Și unul, și celălalt sînt cît se poate de convenționale: irealitatea nu ar putea să fie dramatică. Oricum, au meritul de a fixa imaginea unei lumi statice, în care identitatea se oglindește neîncetat în sine, unde domnește prezentul veșnic, timp comun tuturor viziunilor paradisiace, timp conceput în opoziție cu însăși ideea de timp. Ca să-l poți imagina și dori, trebuie să urăști devenirea, să-i simți povara și urgia, să vrei cu orice preț să-i scapi. E singura dorință de care mai este capabilă o voință infirmă, însetată de repaos, nerăbdătoare să dispară pe alte limanuri. Dacă

* Traducere de Dumitru T. Burtea. *(N.t.)*

am fi îmbrățișat cu trup și suflet prezentul veșnic, istoria nu ar mai fi avut loc sau, în orice caz, nu ar fi fost sinonimă cu povara sau cu supliciul. Cînd ea ne apasă prea greu și ne strivește, o lașitate cumplită ne cotropește ființa: perspectiva de a ne agita mai departe prin veacuri capătă proporțiile unui coșmar. Dulceața vîrstei mitologice ne ispitește atunci dureros sau, dac-am fost cititori statornici ai *Genezei,* reverii nostalgice ne poartă în toropeala preafericită a grădinii dintîi, în timp ce spiritul nostru invocă îngerii și încearcă să le pătrundă misterul. Cu cît mai mult îi caută gîndul, cu-atît oboseala noastră îi naște — nu fără anume folos pentru noi: oare nu datorită lor ne putem măsura gradul înstrăinării de lume, al nepriceperii de a ne integra în ea? Oricît de imateriali, oricît de ireali ar fi, îngerii sînt totuși mai consistenți decît noi care îi căutăm și invocăm — umbre ori simulacre de umbre, carne vestejită, duh spulberat. Și ne gîndim la ei și-i implorăm din toată nimicnicia noastră, ca niște fantome sufocate. Nu-i în natura lor nimic „cumplit", cum pretinde o anume elegie; nu, cumplit e să ajungem să nu ne mai putem înțelege decît cu ei sau, cînd îi credem la celălalt căpăt al lumii, să-i vedem deodată țîșnind din amurgul sîngelui nostru.

II

„Izvoarele vieții", pe care zeii, după spusa aceluiași Hesiod, ni le-au ascuns, Prometeu și-a propus să ni le dezvăluie. Vinovat pentru toate nenorocirile noastre, el nu știa ce face, deși se fălea cu luciditatea lui. Cuvintele pe care i le atribuie Eschil sînt exact contrariul

celor citite mai sus în *Munci și zile* : „Altădată oamenii vedeau, dar nu vedeau cum trebuie; ascultau, dar nu înțelegeau... Făptuiau, dar fără judecată." Tonul e ușor de sesizat; de prisos să citãm mai departe. Ceea ce li se reproșa era, într-un cuvînt, că se cufundă în idila primordială și își urmează legile firii, nealterate de conștiință. Trezindu-i pe oameni la spirit, despărțindu-i de aceste „izvoare" de care înainte se bucurau fără a căuta să le sondeze adîncimile sau sensul, Prometeu nu le-a adus fericirea, ci blestemul și chinurile titanismului. Conștiința ? Se lipseau foarte bine de ea; dar Prometeu le-a impus-o, le-a vîrît-o pe gît, iar ea a declanșat în ei o dramă care se prelungește în fiecare din noi și care nu se va sfîrși decît o dată cu specia. Pe măsură ce timpul merge înainte, conștiința ne acaparează, ne subjugă și ne smulge vieții; am vrea să revenim la aceasta, dar, pentru că nu putem, le căutăm pricină și uneia și celeilalte, apoi le cîntărim înțelesul și premisele, ca să sfîrșim, exasperați, prin a ne acuza pe noi înșine. Iată ce nu putuse prevedea acel funest filantrop a cărui singură scuză este iluzia ce-l stăpînea, acel ispititor fără voie, șarpe imprudent și nechibzuit. Oamenii *ascultau* ; ce nevoie aveau *să înțeleagă* ? El i-a silit s-o facă, lăsîndu-i în voia devenirii, a istoriei; gonindu-i, cu alte cuvinte, din prezentul veșnic. Vinovat sau nevinovat — ce mai contează! — și-a meritat pedeapsa.

Cel dintîi fanatic al „științei", un *modern* în cel mai rău înțeles al cuvîntului, fanfaronadele și delirurile lui vestesc pe-acelea ale mai multor doctrinari din veacul trecut: doar suferințele lui ne consolează pentru atîtea extravaganțe. Dacă cineva a *înțeles*, acela a fost vulturul, care, ghicindu-ne viitorul, a vrut să ne cruțe de

chinurile ce ne așteptau. Dar primul impuls fusese dat: oamenii prinseseră gust pentru manevrele seducătorului care, modelîndu-i după chipul și înfățișarea sa, i-a învățat și pe ei să scormonească *dedesubturile* vieții, în ciuda interdicției zeilor. Indiscrețiile și crimele cunoașterii, curiozitatea ucigașă ce ne împiedică să ne armonizăm cu lumea, toate pornesc de la el: idealizînd cunoașterea și făptuirea, n-a ruinat el oare totodată ființa, iar o dată cu ființa șansa vîrstei de aur? Ne sortea unor chinuri care, fără a fi la fel de crunte ca ale sale, aveau în schimb să dureze mai mult. „Programul" lui, coerent ca fatalitatea, și l-a realizat de minune și... pe dos; tot ce ne-a predicat și impus s-a întors punct cu punct contra lui, apoi contra noastră. Nimeni nu poate tulbura nepedepsit inconștiența originară; cei care, urmîndu-i exemplul, atentează la ea, îi împărtășesc inevitabil destinul: sînt devorați și ei, au parte, la rîndu-le, de stînca și de vulturul lor. Și îl urăsc cu atît mai multă înverșunare, cu cît se urăsc pe ei înșiși *în el*.

III

Trecerea la vîrsta de argint, apoi la cea de bronz și de fier marchează accentuarea decăderii noastre, a îndepărtării de prezentul veșnic, al cărui simulacru, doar, ni-l mai putem imagina, cu care nu mai avem frontieră comună: aparține altui univers, ne scapă și e atît de diferit de noi, că nici nu reușim să-i bănuim natura. Nu-i cale să ni-l însușim: oare l-am posedat cu-adevărat odinioară? Și cum să-l stăpînim din nou, cînd

nu-i putem reface, din nimic, icoana? Ne-a fost răpit pe vecie, iar dacă îl simțim aproape uneori, e meritul lehamitei și atoniei împinse la extrem; dar nu mai e, atunci, decît propria-i caricatură, parodie a imuabilului, devenire apatică, încremenită într-o zgîrcenie atemporală, chircită pe o clipă sterilă, pe o comoară ce o sărăcește, devenire spectrală, goală și totuși încărcată, căci este doldora de vid. Ființele cărora extazul le-a fost interzis nu-și pot regăsi originile decît prin stingerea vitalității, prin absența oricărui atribut, prin acea senzație de infinit găunos, de genune devalorizată, de spațiu în plină inflație și de durată rugătoare și nulă.

Există o eternitate adevărată, pozitivă, ce se întinde dincolo de timp; există alta, negativă, falsă, aflată dincoace de el: e chiar aceea în care dospim, departe de izbăvire, în afara puterii unui mîntuitor, și care ne eliberează de toate luîndu-ne totul. Universul fiind abolit, ne vlăguim la spectacolul propriilor noastre aparențe. S-a atrofiat oare organul ce ne îngăduia să ne percepem esența ființei? Să fim pe veci reduși la umbra noastră? Toate bolile cărnii și spiritului, luate laolaltă, n-ar fi nimic pe lîngă boala ce se trage din incapacitatea de a intra în rezonanță cu prezentul veșnic sau de a-i fura — ca să ne îndulcim cu ea — măcar o părticică.

Căzuți fără drept de apel în eternitatea negativă, în acest timp risipit ce nu se afirmă decît anulîndu-se, esență redusă la un șir de distrugeri, sumă de ambiguități, plenitudine ce are neantul drept principiu — trăim și murim în fiecare din clipele sale, fără să știm *cînd* este, căci de fapt nu există nicicînd. Deși atît de efemer, ne leagă în asemenea măsură, încît, ca să ne smulgem din strînsoarea lui, ne-ar trebui nu doar o

răsturnare a deprinderilor, ci o leziune a spiritului, o fisură a eului, prin care să putem întrezări eternul și să ajungem la el, privilegiu de care au parte doar cîțiva blestemați de soartă, ca răsplată pentru a-și fi acceptat ruina. Restul, cvasitotalitatea oamenilor, deși se recunosc incapabili de asemenea sacrificiu, tot nu renunță la căutarea unui *alt* timp; din contră, o fac cu îndîrjire, însă cu gîndul să-l plaseze în lumea aceasta, conform recomandărilor utopiei, care încearcă să împace prezentul veșnic cu istoria, dulceața vîrstei de aur cu ambițiile prometeice — sau, ca să recurgem la terminologia biblică, încearcă să refacă Edenul cu mijloacele păcatului originar, redîndu-i astfel noului Adam privilegiile celui din vechime. Nu înseamnă asta, oare, să încerci revizuirea Creațiunii?

IV

Ideea lui Vico de a imagina o „istorie ideală" și de a-i trasa „ciclul etern" se regăsește, aplicată la societate, în sistemele utopice, a căror particularitate e voința de a rezolva, o dată pentru totdeauna, „chestiunea socială". De aici obsesia lor pentru *definitiv* și nerăbdarea de-a instaura paradisul cît mai curînd, în viitorul imediat, soi de durată staționară, de Posibil imobilizat, simulacru al prezentului veșnic. „Dacă vestesc, spune Fourier, cu atîta siguranță armonia universală ca foarte apropiată, e pentru că organizarea statului societar nu cere mai mult de doi ani..." Mărturisire cum nu se poate mai naivă, dar care totuși exprimă o realitate profundă. Oare ne-am apuca de cea mai măruntă lucrare fără convingerea secretă că absolutul depinde

de noi, de ideile și faptele noastre, și că-i putem asigura izbînda într-un răstimp destul de scurt? Cine se identifică pe de-a-ntregul cu ceva se comportă ca și cum ar spera în instaurarea „armoniei universale" ori s-ar considera promotorul ei. A acționa înseamnă să te fixezi într-un viitor apropiat, atît de apropiat că devine aproape tangibil, înseamnă să te simți consubstanțial cu acesta. Altfel stau lucrurile cu cei chinuiți de demonul amînării. „Ceea ce se poate amîna cu folos se poate, cu și mai mult folos, abandona", repetă ei împreună cu Epictet, deși pasiunea lor pentru amînare nu provine, ca la filozoful stoic, dintr-un considerent moral, ci dintr-o spaimă aproape metodică și dintr-o silă prea inveterată ca să nu capete aspectul unei autodiscipline sau al unui viciu. Pe *înainte* și *după*, pe *azi* și *mîine*, la fel de inacceptabile, le-au proscris și le-au dat deoparte, căci mai ușor le e să trăiască în imaginație peste zece mii de ani decît să se complacă în imediat și iminent. De-a lungul anilor, vor fi gîndit mai mult la timpul în sine decît la timpul obiectiv, la indefinit decît la eficiență și la sfîrșitul lumii decît la sfîrșitul unei zile. Cum nu cunosc nici în durată și nici în spațiu momente sau locuri privilegiate, ei cad dintr-un leșin într-altul; iar cînd și această înaintare le este interzisă, se opresc, privesc în toate părțile, scrutează orizontul: dar nu mai este orizont... Și atunci îi încearcă nu amețeala, ci panica, o panică atît de intensă, că îi paralizează și îi împiedică să fugă. Aceștia sînt exclușii, surghiuniții, cei scoși în afara timpului, rupți de ritmul ce pune gloatele în mișcare, victimele unei voințe anemiate și lucide care se luptă cu ea însăși și *se ascultă* neîncetat. A vrea, în sensul plin al cuvîntului, înseamnă să nu știi că vrei, să refuzi să cercetezi feno-

menul voinței. Omul de acțiune nu-și cîntărește nici impulsurile, nici mobilurile, iar reflexele și le cercetează și mai puțin: li se supune fără să gîndească la ele și fără să le stingherească. Îl interesează nu actul în sine, ci scopul, intenția actului; de asemeni, îl va preocupa *obiectul*, iar nu mecanismul voinței. Înfruntînd lumea, caută în ea definitivul sau speră să-l introducă, pe dată sau peste doi ani... A te manifesta înseamnă să te lași orbit de o formă oarecare de perfecțiune: pînă și simpla mișcare conține un ingredient utopic. Chiar și respirația ar fi un supliciu fără amintirea sau presimțirea paradisului, obiect suprem — și totuși inconștient — al dorințelor noastre, esență neformulată a memoriei și așteptării noastre. Incapabili să-l deslușească în străfundul naturii lor și prea grăbiți ca să-l poată extrage din ea, modernii aveau să-l proiecteze în viitor; iluziile lor sînt rezumate în epigraful jurnalului saint-simonian, *Producătorul*: „Vîrsta de aur, pe care o tradiție oarbă a situat-o în trecut, se găsește în fața noastră." Deci este important să-i grăbim venirea, s-o instaurăm pentru vecie, conform unei escatologii născute nu din spaimă, ci din exaltare și euforie, dintr-o sete de fericire suspectă și aproape morbidă. Revoluționarul crede — și toți gîndim la fel în sfera activităților noastre — că răsturnarea pe care-o pregătește va fi și ultima: această idee de *ultim* fiind obsesia omului. Ne agităm pentru că ne revine — credem noi — misiunea de a isprăvi istoria, de a-i pune un punct final, căci ea ne pare-a fi domeniul nostru, ca de altfel și „adevărul", ieșit în fine din rezerva sa, spre a ni se dezvălui. Eroarea va fi de partea celorlalți; doar noi vom fi înțeles totul. Cine nu încearcă să-și biruie semenii, apoi pe Dumnezeu, cine nu vrea să-i

retușeze opera, să-i corecteze imperfecțiunile, cine nu crede că-i datoria lui să încerce toate acestea — acela renunță, fie din înțelepciune, fie din neputință, la propriul destin. Prometeu a vrut să-l întreacă pe Zeus; demiurgi improvizați, noi vrem să-l depășim pe Dumnezeu, să-l umilim edificînd un paradis superior celui creat de el, să suprimăm ireparabilul și, cu un cuvînt din jargonul lui Proudhon, să „defatalizăm" lumea. În intenția ei generală, utopia este un vis cosmogonic *la scara istoriei.*

V

Nu se va putea făuri paradisul aici, pe pămînt, atîta timp cît oamenii vor fi supuși Păcatului; deci trebuie să fie scoși, eliberați de sub puterea lui. Sistemele ce și-au propus acest obiectiv țin de un pelagianism mai mult sau mai puțin deghizat. Se știe că Pelagius (un celt, un naiv), negînd efectele păcatului originar, tăgăduia greșelii lui Adam orice putere de-a înrîuri posteritatea. Primul nostru strămoș a trăit o dramă strict personală, și-a atras o dizgrație ce-l privea doar pe el, fără să aibă satisfacția de a ne lăsa moștenire tarele și nenorocirile lui. Născuți buni și liberi, n-ar exista în noi nici urmă a unei prihăniri originare.

Cu greu se poate imagina o doctrină mai generoasă și mai falsă; este o erezie de tip utopic, fecundă prin înseși excesele ei, prin absurdități ce-aveau să facă o lungă carieră. Nu vreau să spun că autorii de utopii s-au inspirat din ea în mod direct; dar nu se poate contesta că în gîndirea modernă există, opus augustinismului și jansenismului, un întreg curent pelagian

— încununat de cultul progresului și de ideologiile revoluționare — după care oamenii ar forma o masă de aleși *virtuali,* eliberați de păcatul originar, ce pot fi modelați după dorință, predestinați binelui, susceptibili de toate perfecțiunile. Manifestul lui Robert Owen ne promite un sistem capabil să creeze „un nou *spirit* și o *nouă* voință pentru tot neamul omenesc, și astfel să-l facă pe fiecare să devină, dintr-o nevoie irezistibilă, conștient, rațional, cu o judecată și o purtare sănătoasă".

Pelagius, ca și discipolii săi îndepărtați, pleacă de la o viziune înverșunat optimistă asupra naturii umane. Dar nu s-a dovedit defel că voința ar fi *bună*; ba chiar e sigur că nu-i bună deloc — cea nouă, ca și cea veche. Doar oamenii cu o voință deficitară sînt buni în mod natural; ceilalți trebuie să-și dea toată silința ca să izbutească, iar dacă reușesc e doar cu prețul unor eforturi ce-i înăcresc. Cum răul este inseparabil de act, rezultă că faptele noastre se îndreaptă obligatoriu *contra* cuiva sau ceva; la rigoare, contra noastră înșine. Însă de obicei, subliniez, nu *vrem* decît în detrimentul altuia. Nu aleși, ci osîndiți — iată ce sîntem, într-o măsură sau alta. Vreți să construiți o societate în care oamenii să nu-și mai facă rău unii altora? Nu-i lăsați în ea atunci decît pe abulici.

În concluzie, nu avem de ales decît între o voință bolnavă și o voință rea; una generoasă, pentru că e bolnavă, imobilizată, ineficientă; cealaltă distructivă, așadar activă, animată de un principiu dinamic: e chiar aceea ce întreține febra devenirii și naște evenimentele. Lipsiți-l pe om de ea, dacă mizați pe vîrsta de aur! Sau ați putea, la fel de bine, să-l despuiați de propria ființă, a cărei cheie constă în pornirea de a face rău, fără de

care nu-l putem concepe. Potrivnic fericirii lui ca și celei a semenilor, el acționează ca și cum ar dori instaurarea unei societăți ideale; dar dacă ar realiza-o, s-ar sufoca în ea, neajunsurile îmbuibării fiind incomparabil mai mari decît ale mizeriei. Omul iubește tensiunea, mișcarea perpetuă: către ce să se îndrepte însă, în interiorul perfecțiunii? Este inapt pentru prezentul veșnic; în plus, îl înspăimîntă monotonia acestuia, punct vulnerabil al paradisului sub dubla lui înfățișare — religioasă și utopică. Nu e oare istoria, în ultimă instanță, rezultatul fricii noastre de plictiseală, ce ne va face mereu să îndrăgim savoarea și noutatea dezastrului, să preferăm orice urgie în locul stagnării? Obsesia ineditului este principiul ce ne sabotează mîntuirea. Ne îndreptăm spre infern în măsura în care ne depărtăm de viața vegetativă, a cărei pasivitate ar trebui să fie soluția universală, răspunsul suprem la toate întrebările noastre; groaza pe care ne-o inspiră ne-a transformat în această hoardă de civilizați, monștri atotștiutori ce ignoră esențialul. Sîntem prea corupți și prea nerăbdători pentru a ști să ne plictisim pe îndelete, să respirăm și nimic mai mult, să suportăm cu demnitate nedreptatea de a fi, să refuzăm așteptarea, jugul speranței, să căutăm o cale de mijloc între cadavru și duh. Neîndoielnic, nimic nu ne va reconcilia cu plictisul. Ca să-i fim mai puțin refractari, ar trebui, cu ajutorul cerului, să cunoaștem o plenitudine fără evenimente, voluptatea clipei neschimbătoare, deliciile identității. Dar un asemenea har e atît de contrar naturii noastre, că sîntem fericiți să nu pogoare peste noi. Robiți diversității, extragem din ea acea sumă constantă de deziluzii și de conflicte atît de necesară instinctelor noastre. Eliberați de griji și de orice

opreliști, am fi abandonați nouă înșine: beția ce ne-ar cuprinde atunci ne-ar face de-o mie de ori mai răi decît ne face servitutea. Acest aspect al decăderii noastre le-a scăpat anarhiștilor, ultimii din șirul pelagienilor; totuși, față de predecesorii lor, ei au avut meritul de a respinge — prin cultul închinat libertății — toate cetățile, începînd cu cele „ideale", și de a le înlocui cu un nou soi de himere, mai strălucite și mai improbabile decît cele vechi. Dacă anarhiștii s-au răzvrătit contra statului și i-au cerut abolirea, au făcut-o pentru că-l considerau un obstacol în calea exercitării unei voințe funciarmente bune; or, tocmai pentru că e rea și-a făcut apariția statul; în lipsa lui, s-ar complăcea în rău fără nici o reținere. Oricum, ideea de-a nimici orice autoritate rămîne printre cele mai admirabile din cîte s-au imaginat vreodată. Și n-am putea regreta îndeajuns că stirpea celor ce voiau s-o realizeze s-a stins. Dar poate că trebuiau să dispară, să părăsească un veac ca al nostru, atît de zelos să le infirme teoriile și previziunile. Ei vesteau era individului — iar individul este pe ducă; eclipsa statului — iar statul n-a fost niciciînd mai puternic și mai apăsător; era egalității — și era terorii a venit. Toate decad văzînd cu ochii. Comparate cu ale lor, pînă și atentatele noastre nu mai sînt ce erau: puținele care, arareori și parcă în silă, se mai comit nu mai au acel fundal de absolut ce le înnobila pe ale lor, executate cu-atîta migală și virtuozitate! Azi nu se mai găsește nimeni să pună umărul, prin acțiuni teroriste, la instaurarea „armoniei universale", ficțiune capitală de la care nu mai așteptăm nimic... De altfel, ce-am mai putea spera de la ea, ajunși la acest capăt al evului de fier? Sentimentul predominant este acum deziluzia, sumă a viselor noastre alterate. Iar

dacă ne lipsește pînă și resursa de a crede în virtuțile distrugerii, e pentru că, anarhiști dezafectați, i-am înțeles urgența și inutilitatea.

VI

Suferința, la începuturile ei, speră în venirea vîrstei de aur aici, pe pămînt, își caută în ea un reazem, într-un fel se fixează în ea; dar pe măsură ce se adîncește, suferința îi întoarce spatele, preocupîndu-se numai de sine însăși. Din complice a sistemelor utopice, iat-o că devine adversara lor, deslușind în ele un pericol de moarte pentru dăinuirea propriilor chinuri, al căror farmec tocmai l-a descoperit. La fel ca personajul *Subteranei* *, ea va pleda pentru haos, se va ridica împotriva rațiunii, împotriva lui „doi ori doi fac patru", împotriva „palatului de cristal", replică a Falansterului.

Cel care-a cunoscut infernul, nenorocirea planificată, îi va regăsi cumplita imagine simetrică în cetatea ideală, fericire universală pe care o respinge oricine a suferit enorm: ostilitatea lui Dostoievski față de ea a mers pînă la intoleranță. Cu anii, el avea să se definească din ce în ce mai mult prin opoziție cu ideile fourieriste ale tinereții sale; neputîndu-și ierta vina de a fi subscris la ele cîndva, s-a răzbunat pe eroii săi, caricaturi... supraumane ale iluziilor sale dintîi. Ceea ce detesta în ei erau vechile lui rătăciri, concesiile făcute utopiei; multe din temele ei aveau să-l obsedeze totuși; cînd, împreună cu marele Inchizitor, împarte omenirea într-o turmă fericită și o minoritate răvășită, clarvă-

* *Însemnări din subterană* de Dostoievski. *(N. t.)*

zătoare, ce ia pe umerii ei destinele celorlalți, sau cînd, cu Piotr Verhovenski, vrea să facă din Stavroghin șeful spiritual al cetății viitoare, un suveran pontif revoluționar și ateu, nu se inspiră oare din „preoțimea" pe care saint-simonienii o puneau deasupra „producătorilor" sau din proiectul lui Enfantin de a-l unge papă al noii religii pe însuși Saint-Simon? Dostoievski apropie catolicismul de „socialism" și chiar le identifică, dintr-o perspectivă ce ține de metodă și de delir, amestec eminamente slav. În raport cu Occidentul, în Rusia totul e mai sus cu o treaptă: scepticismul devine acolo nihilism, ipoteza dogmă, ideea icoană. Șigaliov nu debitează mai puține enormități decît Cabet; o face însă cu o înverșunare ce nu-i de găsit la modelul său francez. „Voi nu mai aveți obsesii, doar noi mai avem", par să le spună rușii occidentalilor prin intermediul lui Dostoievski, obsedatul prin excelență, robit, ca toate personajele sale, unui singur vis: cel al vîrstei de aur, fără de care, ne asigură el, „popoarele nu vor să trăiască și nici măcar nu pot muri". Nu-i dorește realizarea în istorie; dimpotrivă, se teme de venirea ei, dar fără să treacă de partea „reacțiunii", căci atacă „progresul" nu în numele ordinii, ci al capriciului, al dreptului la capriciu. După ce a respins paradisul viitor, îl va *salva* oare pe celălalt, pe cel vechi, imemorial? Dostoievski va face din el subiectul unui vis pe care-l va atribui succesiv lui Stavroghin, lui Versilov și „omului ridicol".

„În muzeul din Dresda există un tablou al lui Claude Lorrain care în catalog figurează sub titlul *Acis și Galateea*... Acesta era tabloul pe care l-am văzut în vis, dar totuși nu ca un tablou, ci ca o realitate. Se făcea că există, la fel ca în tablou, un colț din arhipelagul

grecesc, și eu, pare-se, mă întorsesem cu trei mii de ani în urmă. Valuri albastre și mîngîietoare, insule și stînci, țărmuri înfloritoare; în depărtare o priveliște încîntătoare, chemarea soarelui care apune... Aici era leagănul omenirii... Oamenii se trezeau și adormeau fericiți și nevinovați; pădurile răsunau de cîntecele lor vesele; prisosul forțelor lor abundente se revărsa în dragoste, în bucurie naivă. Și eu îl simțeam, în timp ce discerneam viitorul nemărginit care îi aștepta și pe care nici nu-l bănuiau, și inima mea se înfiora la aceste gînduri." (*Demonii* *)

Versilov, la rîndul lui, va visa același vis ca Stavroghin, cu diferența totuși că soarele care apune îi va apărea, dintr-o dată, nu ca un soare al începutului, ci al sfîrșitului „umanității europene". În *Adolescentul,* constatăm, acest tablou se întunecă întru cîtva; se va întuneca de-a binelea în *Visul unui om ridicol.* Vîrsta de aur și clișeele ei sînt prezentate aici cu mai multă precizie și pasiune decît în cele două vise precedente: o viziune de Claude Lorrain comentată de un Hesiod sarmat. Sîntem pe pămînt „dinainte ca el să fi fost întinat de păcatul originar". Oamenii trăiau pe atunci „într-un fel de fervoare a iubirii, universală și reciprocă", aveau copii, dar fără să cunoască trivialitatea voluptății și nașterii, rătăceau prin păduri cîntînd imnuri și, cufundați într-un extaz necurmat, nu știau ce e pizma, mînia, bolile etc. Toate acestea rămîn deocamdată convenționale. Norocul este că fericirea lor, care părea eternă, avea să se dovedească fragilă cînd a fost pusă la încercare: „omul ridicol" sosi printre ei și-i perverti pe toți. O dată cu apariția răului clișeele dispar, tabloul se însuflețește. — „Ca o

* Traducere de Marin Preda și N. Gane. *(N. t.)*

trichină mizerabilă, ca un atom de ciumă care infectează state întregi, tot așa am infectat și eu tot acest pămînt fericit, lipsit pînă la mine de păcate. Au început să mintă și le-a plăcut minciuna și au cunoscut frumusețea minciunii. Poate că asta a început nevinovat, ca o glumă, ca o cochetărie, ca un joc al iubirii, poate într-adevăr ca un atom, dar acest atom al minciunii a pătruns în inimile lor și le-a plăcut. Apoi a apărut senzualitatea, senzualitatea a generat gelozia, gelozia cruzimea... O, nu știu, nu țin minte, dar repede, foarte repede a țîșnit primul sînge: ei s-au mirat și s-au îngrozit și au început să se despartă, să se izoleze. Au apărut uniuni, dar de data aceasta îndreptate unele împotriva altora. Au început învinuirile, reproșurile. Au cunoscut rușinea și au ridicat-o la rang de virtute. S-a născut noțiunea de onoare și fiecare uniune și-a înălțat steagul ei. Au început să chinuiască animalele și animalele s-au retras în păduri și le-au devenit dușmani. A început lupta pentru separare, pentru izolare, pentru individualitate, pentru al meu și al tău. Au început să vorbească în limbi diferite. Au cunoscut tristețea și tristețea le-a plăcut, doreau suferință și spuneau că Adevărul se obține doar prin suferință. Atunci a apărut știința ei. Cînd au devenit răi, au început să vorbească despre fraternitate și umanism și au înțeles ideile astea. Cînd au devenit criminali au inventat justiția și și-au prescris coduri întregi, iar pentru apărarea codurilor au înălțat ghilotina. Abia dacă-și mai aminteau de ceea ce au pierdut, nici nu voiau să creadă că au fost vreodată nevinovați și fericiți. Rîdeau chiar de posibilitatea fostei lor fericiri și spuneau că e o iluzie." (*Jurnalul unui scriitor* *)

* Traducere de Leonida Teodorescu. *(N. t.)*

Dar urma să fie și mai rău: aveau să descopere că mai presus de viață stă conștiința vieții, iar cunoașterea „legilor fericirii" e mai presus de fericire. Din clipa aceea au fost pierduți; despărțindu-i de ei înșiși prin lucrarea diavolească a științei, aruncîndu-i din prezentul veșnic în istorie, nu reeditase „omul ridicol", pe socoteala lor, erorile și nebuniile lui Prometeu?

Crima fiind săvîrșită, iată-l că predică, împins de remușcări, o cruciadă pentru recucerirea lumii fericite pe care tocmai a ruinat-o. Se angajează în această luptă, însă nu crede cu adevărat în ea. Nici autorul, de altfel, aceasta cel puțin este impresia noastră: după ce a respins soluțiile Viitorului, nu se întoarce la obsesia lui preferată, la fericirea imemorială, decît spre a-i deslușì inconsistența și irealitatea. Consternat de descoperirea sa, va încerca să-i atenueze efectele, să-și reînsufletească iluziile, să salveze, măcar ca idee, visul său cel mai scump. Nu va izbuti, o știe ca și noi, iar concluzia ce i-o putem atribui — fără să-i denaturăm gîndirea aproape deloc — e *dubla imposibilitate a paradisului.*

În rest, nu-i oare grăitor că, pentru a descrie peisajul idilic din cele trei versiuni ale visului, a recurs la Claude Lorrain, ale cărui farmece siropoase le gusta la fel ca și Nietzsche? (Ce hăuri insondabile se cască sub o preferință atît de derutantă?!) Însă, de cum e vorba să descrie dezagregarea fericirii originare, decorul și beția căderii, Dostoievski nu mai împrumută de la nimeni, își află inspirația în sine însuși, respinge orice sugestie străină; de fapt nici nu mai imaginează și nici nu visează, ci *vede.* Și în sfîrșit se regăsește în elementul său, în miezul vîrstei de fier, de dragul căreia înfruntase „palatul de cristal" și jertfise Edenul.

VII

De vreme ce o voce atît de autorizată ne-a deslușit inconsistența vechii vîrste de aur și nulitatea celei viitoare, va trebui să tragem cuvenitele învățăminte și să nu ne mai lăsăm amăgiți de basmele lui Hesiod sau Prometeu și cu atît mai puțin de sinteza pe care-au încercat-o utopiile. Armonia, universală sau nu, n-a existat și nu va exista niciodată. Cît despre justiție, ca s-o credem posibilă ori pur și simplu ca să ne-o imaginăm, ar trebui să beneficiem de darul unei orbiri miraculoase, de o favoare neobișnuită, de-un har divin cumulat cu un har diabolic, să contăm, în afară de asta, pe un efort de generozitate din partea cerului și a infernului, efort, la drept vorbind, mai mult decît improbabil. După mărturia lui Karl Barth, nu am putea „păstra nici măcar o boare de viață dacă în adîncul nostru n-ar exista o certitudine: Dumnezeu este drept". — Sînt totuși inși care trăiesc fără a cunoaște această certitudine și fără s-o fi cunoscut vreodată. Care e taina lor și prin ce miracol, știind ceea ce știu, mai respiră?

Oricît de brutal ne-am reprima nostalgia, nu-i distrugem pe de-a-ntregul obiectul: visele supraviețuiesc trezirilor și analizelor noastre. Degeaba încetăm să credem în realitatea geografică ori în diversele reprezentări ale paradisului — el tot rămîne în noi ca un dat fundamental, ca o dimensiune a eului nostru originar; acolo va trebui să-l descoperim. Cînd ajungem la el, ni se deschide acea slavă pe care teologii o numesc *esențială;* dar nu Dumnezeu ne stă dinainte, ci prezentul veșnic, smuls devenirii și veșniciei înseși... Ce mai contează, din clipa aceea, istoria! Ea este nu

sălașul ființei, ci absența ei, negarea oricărui lucru, ruptura vieții de ea însăși: nefiind din aceeași plămadă cu istoria, ne e silă să mai fim părtași la zvîrcolirile ei. N-are decît să ne strivească — ne va lovi doar aparențele și murdăria, *rămășițele de timp* pe care încă le tîrîm după noi, simboluri ale eșecului, stigmate ale neizbăvirii.

Leacul pentru bolile noastre va trebui să-l căutăm în noi, în principiul atemporal al naturii noastre. Dacă irealitatea unui asemenea principiu ar fi demonstrată, dovedită, am fi pierduți fără scăpare. Ce demonstrație, ce dovadă ar putea totuși să cîntărească mai mult decît convingerea lăuntrică, pasionată că o parte din noi scapă duratei, decît irumperea acelor clipe cînd Dumnezeu devine de prisos în fața unei lumini țîșnite deodată la limitele ființei noastre, beatitudine ce ne aruncă adînc în noi înșine, cutremurare dincolo de univers? Nu mai există trecut și nici viitor; veacurile se destramă, materia abdică, tenebrele s-au risipit; moartea pare ridicolă, cum ridicolă pare și viața. Iar această cutremurare, chiar dacă n-am încerca-o decît o singură dată, ar fi de-ajuns ca să ne-mpace cu umilința și mizeria noastră, fiind desigur răsplata pentru cîte am îndurat. Este ca și cum timpul, *tot*, s-ar pogorî peste noi o ultimă oară, înainte de-a dispărea... E de prisos, după aceea, să te întorci spre vechiul paradis ori să alergi spre cel viitor: unul este inaccesibil, celălalt irealizabil. Contează, în schimb, să interiorizăm nostalgia sau așteptarea — inevitabil neîmplinite cînd se îndreaptă spre exterior —, să le silim să descopere ori să creeze în noi fericirea de care ni-e dor sau în care sperăm. Nu există alt paradis decît cel din străfundul ființei noastre, ca într-un eu al eului; dar pentru a-l

găsi acolo, mai trebuie să fi cutreierat totalitatea paradisurilor, revolute și posibile, să le fi iubit și urît cu orbirea fanatismului, să le fi cercetat și respins mai apoi cu competența decepției.

Se va spune cumva că înlocuim o fantomă cu alta, că prezentul veșnic la care visăm nu-i mai de soi decît basmele vîrstei de aur și că eul originar, temei al speranțelor noastre, ne duce cu gîndul la vid și de fapt nici nu-i altceva? Fie! Însă un vid ce-și revarsă preaplinul nu conține oare mai multă realitate decît istoria, în tot cuprinsul ei?

ADDENDA

CONSTANTIN NOICA

RĂSPUNS AL UNUI PRIETEN ÎNDEPĂRTAT

Acum douăzeci de ani, cînd plecai spre Parisul în care nu sperai să zăbovești pînă la melancolie, îmi scriai: „Mă simt un primitiv ce nu mai poate trăi decît în seră." Îți citesc scrisoarea de acum, din *NRF* — această nobilă și amară scrisoare, sortită să încînte și pe alții decît pe noi, cei la care te-ai gîndit o clipă scriind-o — și mă întreb: unde mai este primitivul? Nouă, sciți cum sîntem și mai departe, nu numai vestmîntul prestigios al limbii franceze, pe care știi să-l porți atît de bine, ne apare ca impresionant, dar și rafinarea ființei tale adînci, pînă la a atinge acel stadiu al cărui secret numai Franța îl deține: treapta de moralist. Cum să condamnăm așa ceva și cum să te socotim un „renegat"? Nu ni se pot face infidelități cu Franța și spiritul francez, o știi bine. Dar undeva ne întrebăm dacă nu ai ales să fii — un simplu „poet celt de limbă latină".

Vezi, s-a întîmplat ceva în acești douăzeci de ani de cînd ai ales să nu mai scrii în limba țării tale: a trecut peste limba aceasta fiorul morții. „*Nous autres* peuples *nous savons maintenant que nous sommes mortels.*" Nu e defel ce-ți închipui tu în primul moment, războiul, cu consecințele lui. E cu totul altceva, mult peste istoria imediată, un risc pe care nu l-a mai întîlnit neamul nostru niciodată și pe măsura căruia nu este: e trecerea aceasta grandioasă, care stă să se întîmple în lume, de la societăți de tip agrar la o lume de alt tip. Știi bine în ce măsură

am fost și sîntem o societate de tip agrar, după cum știi că aproape tot ce e reușită culturală, la noi, ține de cultura de tip folcloric. Un pas încă — să spunem, proteinele sintetice — și s-a terminat cu civilizația de tip sătesc în lume; s-a terminat cu satul care, de la geți încoace, e singurul lucru ce am știut să-l propunem lumii.

O, sînt probabil lucruri admirabile ce se pregătesc pe lume: se va termina cu agricultura aceasta care, de cîteva mii de ani, piaptănă și perie în chip ridicol natura; umanitatea, care pînă ieri se speria să știe că ar putea trece de cinci sau șase miliarde, va ajunge lesne la cîteva zeci; orașele sau așezările de tip orășenesc se vor întinde oricît, lăsînd însă natura să redevină natură, astfel că între un Paris imens și un Rouen uriaș va fi probabil junglă; iar omul va recăpăta contactul bun, elementar, cu lumea bunului Dumnezeu, tocmai în ceasul cînd va fi devenit mai adînc, adică mai artificial, om. Sînt lucruri admirabile ce stau să vină; dar valorile românești de pînă acum vor pieri.

Peste o sută de ani, într-o Europă desigur unită, se vor alege în chip firesc opt sau zece idiomuri în care să se vorbească, iar limba aceasta a noastră, cu prea tîrziul ei, nu va fi printre ele. Limba olandeză va supraviețui poate, dar a noastră nu: pentru un singur poet mare, limbile nu supraviețuiesc. Dacă în următorii cincizeci de ani nu se va întîmpla ceva nebunesc în cultura noastră, care să invadeze lumea așa cum a făcut-o literatura rusă la sfîrșitul veacului trecut, vreau să spun dacă „spiritul obiectiv", care e limba noastră, nu-și va găsi, sub anxietatea morții timpurii, expresia lui mai adîncă și mai neașteptată, așa cum tot ce e adînc și neașteptat în lume s-a iscat din sentimentul omului că e ființă pieritoare, atunci vom fi trecut degeaba prin istorie.

Înțelegi tot ce e fecund și pozitiv în cutremurul acesta al celui prea devreme lovit? Tu, care ai îndrăgit toate

felurile de moarte, de la moartea frustă a sinucigașului pînă la moartea subtilă a culturilor, nu simți tot ce pierzi, desprinzîndu-te de o limbă în care pulsează nemîngîierea ultimă, spre a-ți turna neliniștea în tiparele unei limbi splendid împăcate, sortită să supraviețuiască în „clase", clasică? Cum poți vinde privilegiul acesta, al agoniei, în schimbul solemnității expresiei? Cum poți renunța la stilul morții pentru stil pur și simplu? Lasă-mă să-ți amintesc de încă o vorbă de a ta, pe care mi-o scriai acum mulți ani, într-un ceas cînd pentru prima dată erai fericit în dragoste: „gloria între patru pereți întrece slava împărăților", spuneai tu. La o asemenea glorie între patru pereți te invit să te întorci, atunci cînd te îndemn să-ți regăsești limba. Vino să încerci a grava inefabilul pe nisipul unei limbi care piere.

Dar nu vei veni. Franța a turnat prea adînc în tine veninul luciditații și al înțelepciunii. Noi, de asemenea, cei de aci, simțim că se trezește în noi ceva care ar putea semăna cu înțelepciunea, dar e cu totul alta decît înțelepciunea matură, de capăt de drum, ce pari a-ți fi însușit din lumea de acolo. Mă uit de pildă cu ce înțelepciune îți judeci ființa ta tînără, de acum douăzeci de ani, și cu ce detașare. Îmi amintesc perfect de articolul prin care îndemnai — dincolo de orice ideologie politică, așa cum ai fost întotdeauna desprins de toate — să se întreprindă o noapte a Sfîntului Bartolomeu printre „bătrînii României". Nimeni nu te-a luat *à la lettre*, dar simțeam cu toții că, sub excesul expresiei, se ascundea o problemă. Astăzi tu decretezi simplu: eram tînăr pe atunci și trăiam sub cruzimile și canibalismul tinereții... Și totuși nu cumva, în felul acela strident și vinovat de sigur în termeni, exprimai ceva care abia astăzi ne pare evident: nemîngîierea tocmai a celui sortit morții timpurii, nevoia lui de a protesta împotriva a tot ce e steril și sec, iar nu canibalism? Fii liniștit, nimeni nu-ți va urma vreodată îndemnul.

Dar ce spuneai tu pe atunci, în termenii invectivei, este substanța înțelepciunii noastre de acum, în termenii zbuciumului sau ai resemnării; este șansa noastră din urmă, sau atunci — este forma noastră de luciditate.

Căci lucidității de capăt de drum a Apusului, una din care-ți place să te împărtășești și tu, îi opunem sensurile pe care vecinătatea noastră cu moartea în istorie ni le trezește. Iată că trebuie să te apărăm pe tine împotriva ta. Iar ceea ce ne pare într-adevăr izbitor, în cazul acesta al tău și al nostru, este că ne situăm la fel față de Franța și de Occident ca față de tine: că trebuie să-i apărăm contra lor înșiși. În toată naivitatea lucidității noastre, poate închipuită, poate că nu, stăm astăzi să ne minunăm în fața Apusului și a Franței tale. Este rîndul persanilor, poate, să se întrebe acum: *comment peut-on être français?* Cum poate fi cineva atît de inteligent și totuși atît de puțin înțelegător, pricepător? (*Comment peut-on faire tant d'amour et si peu d'enfants?* îmi venea în minte, pe cînd eram și eu în Franța.) Cum poate fi o limbă atît de subtilă și totuși să exprime atît de puțin sensurile omului de azi? Nouă, persanilor, ni se pare că se întîmplă lucruri teribile în lumea de azi, și regretul nostru este că participăm atît de puțin la ele — din vina noastră sau din nevoința celor care fac o experiență de laborator asupră-ne. Dar surpriza noastră este să vedem că nici Franța, trăind în alt climat și dispunînd de alte mijloace, nu participă la lucruri, ba nici măcar nu le tălmăcește. Vocația Franței ni se păruse tocmai că este de a înțelege și a da înțelesuri universale. De cîteva decenii însă, Franța cere explicații în loc să explice. Ce s-a întîmplat cu ea? Ce s-a întîmplat cu voi?

Cu tine știm ce s-a întîmplat, în fond. Inima ta, cu ecouri din jalea Ecclesiastului, se odihnește o clipă în expresie: ai găsit în mijlocul vieții, în limba franceză, țărmul lîngă care să-ți potolești apele. Dar *nu* vei rămîne

așa, un simplu poet celt de limbă latină: dacă nu vei putea sparge matca acestei limbi admirabile, îți vei lua apele și te vei muta cu ele cu tot — așa cum spunea despre Olt poetul acela din satul tău ardelean — într-altă țară, într-altă limbă, în cine știe ce limbă a profeților de ieri sau de mîine, în care să-ți poți exprima din nou dezgustul tău de om față de om. În tine știm bine că e ceva din suprema neconsolare a ființei umane.

Dar Franța nu e țara nemîngîierii, ci a împlinirilor. Occidentul întreg n-a scris Cartea lui Iov, ci mai degrabă Cartea Facerii. De aceea nu ne vine să credem, aproape, că acum, cînd ne întoarcem spre el nu spre a-i cere ceva, ci numai spre a-i vedea chipul, sau cînd vrem să privim în obrazul Franței cum arată o comunitate istorică după vreo zece secole de glorie — ei ne răspund, prin alții și prin tine: ce vă uitați la noi? Sîntem mici, urîți, hidoși.

Cineva dintre noi se înșală groaznic. Și atunci vă vom spune așa: nu e vorba de voi ca atare, nu e vorba pînă la urmă de țările acelea pe care tu le enumeri dintr-o răsuflare, Anglia și Franța, Germania și Italia; nu e vorba în nici un caz de rînduiala burgheză, față de care fiți siguri că nu mai are multă lume pietate aci; e vorba însă de *valorile* voastre, de acele valori ce triumfă azi în lume. Pe ele, tocmai, le știam venind de la voi și cu gîndul la ele ne-am putut întoarce o clipă spre Occident.

Dar cînd oare nu am fost învăluiți de Occident, în anii aceștia, *ce* nu e Europă în lumea de azi? Noi am simțit Bandung-ul* ca o chestie perfect europeană; pentru noi, vorbele cîte unui Mao Tze Tung sau faptele Chinei acesteia stranii sună din plin a Europă, gîndurile și idealurile lumii hinduse au, oricîtă culoare tradițională și-ar da, culoare europeană încă, iar comunismul acesta

* Locul de reuniune al statelor asiatice, în 1956–57. *(N. t.)*

ce vă intrigă atît este mesajul Europei înseși și, într-un sens, trudnica rezolvare a sufletului rus în suflet faustic.

Numai că — și aci lucrul poate supăra, dar trebuie spus — dacă în toate acestea sînt sensuri europene, ele apar deopotrivă ca *resturi* ale unui ospăț, ca ecouri ale unei creativități active parcă într-altă parte. Idealurile libertare ale celor de culoare sînt simple resturi ale *pathos*-ului european al libertății, umanismul oriental se ivește doar ca o replică la problematica apuseană a omului, inginerismul și materialismul lor sînt simple plante de împrumut, iar pînă și comunismul acesta, fie speculativ, fie aplicat, ce caracter rezidual nu ar putea avea și el în ochii cuiva, față de banchetul lui Hegel și al culturii occidentale — în măsura în care nu ar ști să arate că e *capătul lor de drum!* Iar dacă toate acestea sînt resturi, miezul lor unde este?

Aci povestea Europei începe să semene efectiv cu ceva din Cartea lui Iov. „Dar înțelepciunea unde se găsește? — Adîncul zice: nu este în mine; și marea zice: nu este în mine." La fel ne întrebăm noi acum: dar inima acestei Europe, al cărei preaplin se revarsă asupra întregii lumi, unde este ea? Nu vă putem crede întru totul cînd spuneți: nu este la noi; după cum n-am putea crede nici o Americă ori o Rusie care ar spune: e întreagă la noi. Poate că duhul Europei rătăcește, triumfător și nefericit, peste tot globul acesta, gata să țîșnească în neantul interplanetar al bunului Dumnezeu. Dar, nefericit ori nu, triumfător el este, iar tînguiala unui Apus care a pus pe lume asemenea valori, în ceasul tocmai cînd lumea se îmbibă de ele, seamănă cu amărăciunea Israelului față de un Mesia pus pe lume de el și în care nu se recunoaște.

Sau atunci, tristețile Apusului asupră-și, ca și judecățile tale cu privire la el, au sens, dar privesc o *anumită* Europă, numai. Din colțul acesta de lume, unde, după cum știi, comentariul a fost totdeauna singura noastră

formă de participație la istorie, ni se pare limpede: moare o Europă și triumfă o *alta* ; moare o Europă a spiritului de finețe și triumfă una a spiritului de geometrie. Voi vă tînguiți că moare, cu voi și în jurul vostru, Europa spiritului de finețe, dar nu vedeți triumful celeilalte și nu *vă* vedeți în el.

Bineînțeles că nu știm prea bine nici noi ce trebuie să denumim prin Europa spiritului de geometrie: geometrie ar putea fi fizicalismul față de istorismul celeilalte Europe; geometrie, spiritul de ordine față de subtilitatea spiritului de libertate; geometrie grosolană, inginerescul față de spontaneitatea vieții; setea de inovații, față de tradiție; geometrie, mai ales, sensurile de distincție față de cele de nuanțare. Dar că sînt *două* versiuni ale Europei, că sufletul european a fost de la început spart în două și activ pe două planuri, este ceva izbitor în trecut și izbitor astăzi.

Poate că omul european trăiește din plin dezbaterea lui Pascal, și el nu se va împăca — aș zice nu se va mîntui — pînă ce nu-și va găsi unitatea lăuntrică. Poate că lucrul grav, teribil de grav, în lumea de azi este că avem o logică atît de grosolană, încît să nu dea socoteală de logica mai adîncă a inimii; și că, în prelungirea acestei logici deficitare, avem un inginerism atît de grosolan și utopii atît de simplificatoare, încît omul să nu se regăsească în ele. Atunci, problema omului european ar fi — ți-o mai spuneam — să împace pe Pascal cu Aristotel sau pe Pascal cu el însuși. O aceeași lume care, ca Pascal, face mașini de calculat și creiere mecanice suferă o dată cu el de neodihna inimii. Sfîșierea voastră, decadența voastră, neputința voastră? Dar dincolo de formele ei vulgare, pe care Europa ni le pune sub ochi cu atîta complezență, sfîșierea aceasta este unul din termenii dezbaterii omului de astăzi. Căci nici o reușită întru geometrie nu-l absolvă pe om de răspunderile față de spiritul său de finețe.

Numai că, pe de altă parte, nici nu poate fi judecat totul din perspectiva spiritului de finețe, doar. Tu ai optat de mult, o știm bine, pentru spiritul de finețe. Aproape nimic din ce e spirit de geometrie în lume nu ți-a vorbit și nu te-a sedus. N-ai vroit să vezi niciodată șansele spiritului de geometrie de a se rafina pînă la a da socoteală de rostul subtil al lumii și omului, n-ai sperat niciodată nimic de la logică și logos pur. Iar acum, preferi să te surpi cu spiritul de finețe decît să consimți barbariei logice. Nu, n-ai fost niciodată un barbar! — în cele mai sălbatice dezlănțuiri ale inimii tale ai fost un rafinat.

Și de aceea scrisoarea ta „rafinează". Nouă, celor de aici, ni se pare că rafinezi cu aproape totul: cu tine și cu cei de acolo, cu ungurii și cu rușii, după cum rafinezi cu libertatea și cu utopia socialistă. O prietenă căreia îi arătam scrisoarea ta îmi spunea: e cuceritoare, dar nu mă consolează; mă gîndesc în schimb la *Lettre à un otage,* a lui Saint-Exupéry, și mă consolez. Poate că n-avea dreptate. Mi-am amintit de vorba crudă a lui Hegel: „Filozofia însă trebuie să se împiedice a fi consolatoare", și am înțeles că aceea ce ține loc de filozofie la tine, luciditatea, nu putea fi nici ea consolatoare. Dar nu ai întotdeauna dreptate — deși spui lucruri atît de frumoase, de fiecare dată — să rafinezi, căci într-un sens e prea tîrziu să invocăm nuanțele. Acum joacă distincțiile. Tu însă ești de partea acelei Europe care moare, una a nuanțelor.

Poate că de aceea și spui lucruri atît de frumoase despre suflete și neamuri, despre realitățile istorice pe care integrarea umană, ce stă să se producă, le va umbri tot mai mult mîine. Nu te voi urmări în analiza tulburătoare pe care o faci sufletului maghiar, ca și în toate nuanțele pe care le discerni în sufletul rus. În ultima privință, numai, am vrea să știi că n-am pierdut nici unul dintre noi măsura reușitelor și făgăduielilor acestui suflet; mai degrabă cei tineri au riscat să nu o aibă, tocmai

prin propaganda nătîngă și condamnată de ruși înșiși, ce se întreprinsese în favoarea valorilor rusești. Ca și tine, n-am uitat ce au însemnat literatura și critica rusă în lume și în inimile noastre; o dată cu tine, le-am urmărit pînă la Rozanovii ei și dincolo de aceștia, iar dacă n-am fi știut-o direct, atunci de la toți marii germani, un Herder ca și un Goethe, un Nietzsche ca și un Spengler, am fi putut afla, cum spune ultimul, că *a noua* cultură s-ar putea ivi cîndva între Vistula și Amur.

Tot ce putem să adăugăm este că imaginea vecinilor noștri în inima ta ne pare că „datează" uneori. Între timp, ei au reușit să-și suprime delirul, iar cei care i-au cunoscut mai bine spun că nu e vorba de „o națiune al cărei apetit nu se satisface nici cu planeta", cum spui tu, ci de o națiune cu obiective mai degrabă imediate, în larga lor majoritate. Într-un sens — și acesta poate fi spre cîștigul lor în istorie — nu mai au genialitate. Ții minte cum simțeam acum douăzeci de ani că ei ne pot „asimila", în timp ce germanii ne sînt un corp străin? Ei bine, *nici ei* nu mai pot asimila acum. Au pierdut sau au renunțat la orice seducție și au luat, spunea cineva, „stilul materiei", pe care o invocă atît de mult: o anumită inexpresivitate, un fel de a nu reacționa temperamental și un fel de a vorbi care este exact opus spovedaniei — adică nu mai au deloc așa-zisul „suflet rus".

Poate că Joseph de Maistre avea pentru o dată dreptate: geniul Răsăritului — nu atît ortodoxia, cum spunea el — nu rezistă la civilizație. Se transformă, cîștigă în virtuți istorice, dar nu rezistă ca geniu. (Pe deasupra a venit și o victorie, care se plătește și ea.) E miracolul Franței că, după ce s-a civilizat și împlinit politic, a reușit să-și păstreze geniul ei lăuntric. Germanii, știm bine, nu au reușit; și poate că la fel se întîmplă și cu vecinii noștri. — Dar să nu impietăm noi, cei de aci, asupra unui domeniu rezervat spiritului de finețe.

Deci nu în asemenea analize rafinate îți vom rezista. Sînt însă două lucruri, care ne privesc prea direct spre a ne putea opri să opunem „nuanțelor" unele „distincții": sînt libertatea și utopia socialistă. Aci spiritul vostru de finețe spune mai mult decît îngăduie geometria elementară a vieții în care sîntem angajați.

Cînd ne vorbești de pildă de libertatea aceea precară, ivită în vidul credințelor, floare maladivă a societății obosite, sau cînd un Camus arată, în *La chute*, impasul libertăților voastre, ne pare că vorbiți despre un om care *nu este*, într-atît de străini am devenit de lumea voastră. Dar ne simțim undeva într-o lume a *omului*, de care *voi* s-ar putea, la rîndul vostru, să fiți străini. Căci ni se pare, acum, că omului nu-i e proprie libertatea, ci necesitatea; că el se ridică nu împotriva celui ce-i ia libertatea, respectiv libertățile, ci împotriva celui ce-i ia necesitatea, sensul de viață necesar, sau chiar, dacă preferați, cu libertățile voastre, non-sensul de viață necesar. I se pot lua omului toate libertățile, afară de una, una singură, sortită să-i asigure necesitatea. Dar care e libertatea aceasta? E problema fiecăruia dintre noi, și e poate una mai adîncă decît a voastră.

Aci se înscrie utopia socialistă, cum o numești, cu pretenția ei de a reda omului tocmai necesitatea și cu riscul — pe care eu nu înțeleg de ce nu are loialitatea să-l mărturisească — de a-i lua o sumedenie de libertăți. Cîte n-am putea să vă spunem despre această utopie, ce „distincții" evidente, verificate, n-am putea opune nuanțelor voastre! V-am putea spune — la rece, nici nu știți cît de la rece — că ați numit-o bine utopie; că a fost și a rămas o utopie, în sensul bun și prost, sau atunci — o experiență de laborator, cu tot ce e legitim într-o asemenea experiență, dar că tocmai de aceea oamenii sînt totodată *în* ea și străini de ea; că, în speță, este o încercare de a scoate pe om din „alienarea" prin avuție, o luptă des-

chisă, violentă, patetică și pînă la urmă desperată cu verbul auxiliar „a avea", desperată poate pentru că știe să combată numai avuția ca atare — trecută, prezentă ori în curs de închegare — nu și *spiritul* de avuție, pentru că amputează, dar pînă la urmă nu liberează pe om de avuție, astfel că în fond nu numai se vede veșnic în fața tentativelor lui „a avea" de a se menține și reface, dar pune singură pe lume un sărac cu instincte de bogat; că în acest sens e mai degrabă o revoluție contra săracului, căruia i se ia în fapt idealul, decît contra bogatului, căruia i se ia doar puținul acesta ce este avuția și care s-ar putea simți reinvestit ca om, dacă n-a știut să fie om pînă acum, el, fostul posedant, fiind singurul susceptibil să devină, în prima generație a evului ce vrea să se deschidă, un aderent sincer, în măsura în care e un convertit și nu un idealist dezamăgit, ca săracul, unul care să realizeze „tristețea de după victorie".

V-am mai putea spune că, întrucît avuția riscă să fie odioasă în mîna bărbatului, dar e sacră în mîna femeii, utopia socialistă are deopotrivă ceva legitim și nelegitim în huliganismul ei, iar în aplicare sfîrșește prin a fi o revoluție *contra femeii,* căreia i se ia din mînă taina căminului, sacerdoțiul hrănirii, al educației, al modelării individuale și sociale, al îmblînzirii moravurilor, taina surîsului, rolul prim în folosirea răgazurilor, în distracție, la șezătoare ca și în salon (cine știe dacă socialismul nu anticipează, aci, extincțiunea înfiorătoare a femininului în lume, ieșirea din civilizațiile, de tip feminin totuși, de pînă acum, și primejduirea de mîine a femeiescului la propriu, prin însămînțări artificiale, ca și a sufletului feminin?); că, fiind astfel o luptă contra femeii și o suplantare a ei pe toată întinderea registrului feminin, socialismul își însușește ceva din ethosul feminin și este ca și o revoluție de amazoane, o afirmare a elementului slab, care, tocmai pentru că e slab, are nevoie să paralizeze tot ce este

masculin, așa cum amazoanele trebuiau să taie cîte o mînă și un picior fiecărui exemplar mascul; că e o punere în minorat a tuturor, de către cei cu conștiința minoratului, dar și cu idealismul celui slab, și că, în acest sens, este încărcat de un sincer idealism, ba poate că trăsătura cea mai izbitoare, în practică, a acestui materialism științific este de a fi un idealism în sens comun, o zvîcnire, sinceră la unii, provocată la alții, către idealuri vagi, către mîine, către altceva, către „*des lendemains qui chantent*", către „noi", către toți și nimeni, către zei, poate mai ales către zei.

V-am spune că, la fel cum este afirmarea de tărie a elementului slab și resentimentar, ca și o afirmare pe bază de elan, sau alteori de îmbrîncire („întrecere socialistă"), a unui lucru care pretinde că are rigoare și nu e simplu elan, tot așa este și un eticism, deși credea că angajează o judecată istorică, și nu una doar morală, după cum este o lume întîrziată pe la 1880, ținînd de un ceas de infantilism al mașinii, dar care în același timp își spune o lume „progresistă"; sau că e una antiobscurantistă, dar plină de dogme, ce luptă contra gata-făcutului, dar cade în rigiditate, și mai ales că, invocînd tot timpul pe Hegel și contradicția ca principiu de viață, nu numai că nu suportă contradictoriul de afară și se sperie de el, dar face totul ca să-l înăbușe înăuntru.

V-am spune că toate acestea țin, în definitiv, de faptul că este vorba efectiv de o experiență de laborator, una a lui „cum e cu putință" societatea, economia, statul, fiind deci încă la nivelul lui Kant, adică la a priori și la posibil, nicidecum la acel al lui Hegel, adică la contradictoriu și real; că deci ordinea socialistă nu ni se pare defel lumea viitorului, cum vi se pare vouă cîteodată, și aceasta nu pentru că o trăim deja, dar pentru că ea însăși nu „trăiește", nu-i o lume care să aibă pe „altul" în ea, nu curge; că e o lume care tot *încearcă* să fie și care s-a

luat grozav de în serios, pînă la a se speria singură de ce vrea să facă și — cu psihologia celui slab — a speriat și pe alții; o lume naivă, poate simpatică dacă n-ar fi început prin a fi, sub complexul timidității, violentă, și care acum probabil că ar vrea să înceteze să fie așa, dar nu mai știe cum; o lume care n-ar aștepta decît să vină verdictul istoriei să-i spună: „liniștește-te, *exiști*", dar care e din acele experiențe de viață ce nu se acoperă cu viața și despre care nu știi pînă la urmă dacă sînt ori nu sînt.

Căci acesta e faptul: am putea să vă spunem toate cele de mai sus și multe altele, dar nimeni nu știe nimic despre realitatea lucrului și sîntem încîntați să citim și noi, din cînd în cînd, cîte un număr din *l'Humanité,* ca să aflăm ce este sau ce vrea să fie utopia socialistă. E în orice caz o piesă care ține afișul. Ca Islamul? Ca turcii aceia, despre a căror sterilitate în istorie tu ai scris acum mulți ani pagini atît de adevărate, încît, dacă aș fi fost turc, te-aș fi sugrumat? Nu, căci îndărătul lucrului e un popor mare, poporul rus.

Dar atunci ar însemna că *popoarele* importă și că, dacă reușea comunismul în Portugalia și... corporatismul în Rusia, astăzi toată lumea ar trebui să discute aprig temele corporatismului? Să fi avut comunismul nevoie de scena mare a poporului rus, în timp ce acum poporul rus nu se mai poate lipsi de comunism, de faptul că are la dispoziție cu el singura internațională a lumii de azi? Să fi avut Rusia nevoie de *această* versiune europeană spre a se europeniza în sfîrșit, după cum — cine știe — Asia și Africa doar așa s-ar europeniza cu adevărat?

Poate da. Sigur da. Acest din urmă lucru ne apare mai limpede aci, la fel de limpede ca excesele inutile la care am fost supuși. Ne pare evident că îndărătul marxismului este Rusia și îndărătul Rusiei, Europa; că o anumită Europă triumfă în lume și triumfă cum poate, acolo unde poate și unde nu-i întîrzie ivirea pe lume Europa spi-

ritului de finețe, de rafinament al libertății, de individualism, de istorism subtil, ca în țările bătrîne ale Europei, sau de demnitate istorică ori măcar personală, ca la anglo-saxoni. Căci lucrul cel mai grav pe care l-am putea spune împotriva marxismului trăit este că dă o lume a nedemnității umane, una în care nimeni nu mai e în adecvație, nimeni, chiar cei mai de sus, nu sînt *ei,* nu răspund ca oameni și nu trăiesc ca oameni — oricine, la orice nivel, trăind sub conștiința servilă de care vorbea Hegel, una servilă chiar cînd nu știi cine e stăpînul și dacă nu cumva stăpînul e un simplu mecanism. Dar, dimpotrivă, e un lucru de spus în *favoarea* lumii marxiste: că acum e prea tîrziu să i se mai opună ceva de altădată. *„Je n'ai rien à opposer au marxisme"*, îmi spunea un prieten francez acum zece ani; și avea dreptate.

Nu avem nimic de opus comunismului — decît valorile europene. Sau mai bine: nici comunismul nu are nimic de opus valorilor europene, în fond. Vestul acesta, întristat, stă pe o poziție mai mare decît crede. Cînd vă auzim denunțînd comunismul ca un fenomen maladiv, un cancer ce e de extirpat, ne surprinde la fel de mult ca atunci cînd îi acordați titlul de splendidă utopie a umanității. Căci sensurile de aci sînt de *integrat,* de învăluit, de preluat — adică de așezat la locul lor. O Europă care n-ar ști să tragă îndărăt la ea apele pe care le-a trimis în lume, o Europă care s-ar bosumfla pe o lume ce „europenizează", fie că o face contra ei chiar — nu e una care să-și merite istoria. Și de altfel simți și tu din plin că vine altceva, se pregătește altceva în inima, obosită ori nu, a Europei. Numai că tu spui: vine o *nouă* utopie, în timp ce eu aș spune că prinde contur o realitate mai adîncă; tu spui că *trebuie* să vină ceva în vidul Europei, în timp ce eu spun că vine ceva din *plinul* acesta al unei Europe triumfătoare care, în loc să se sperie sau să aduleze Răsăritul, ar avea datoria să-l îmblînzească și subjuge.

Faceți ca noi, „colaborați" — căci e un fel de a intra în dialog cu voi înșivă. Tu știi că sîntem cîțiva ce se refuză în principiu ideii de colaborare; dar chiar și noi am ajuns la gîndul că se poate perfect colabora cu marxismul, și anume în chip marxist: de pe poziții contradictorii. Am și sugerat acest fel de colaborare, dar n-a fost încă acceptat. Nu e nimic, dacă sînt marxiști autentici, îl vor accepta într-o zi; după cum sînt sigur că, dacă mai trec vreo doi, trei ani, cei de aci vor sfîrși prin a te invita și pe tine să-i vizitezi, cum au făcut ceilalți cu Sartre.

Între timp, încercăm să fim în poziția pe care ne-ar plăcea s-o știm a Occidentului, în cea de afirmare, pentru noi înșine, a dreptății noastre *cu* dreptatea adversarului cu tot, și nu contra ei. Mă gîndesc la comunistul acela francez care, în fața plutonului de execuție, s-a uitat la ostașii germani, fii de proletari, desigur, și le-a strigat: *„Imbéciles, c'est pour vous que je meurs!"* Realizînd tot ce am putea spune în favoarea acestora, ne vine în minte un: *„Imbéciles, c'est pour vous que nous vivons!"*

Și iată-ne reîntorși la noi, la tine și noi, dragul nostru prieten exilat, dragul nostru „pamfletar fără obiect". Că te invidiem? Am putut-o face în cîteva rînduri, dar pe considerente cu totul secundare — securitate personală, cărți, idei, libertăți, Paris. De vreo doi ani, de cînd s-a ridicat puțin vălul dintre noi, n-o mai facem. Am început să înțelegem că e mai multă platitudine în destinele voastre: pînă și exilul vostru banal, care riscă să vă ducă la „nostalgie", patriotism și sentiment, ce puțin lucru este el față de exilul nostru subtil, exil printre ai tăi, la tine acasă uneori, în lumea ta, și totuși dintr-o dată vidat de ea. Cîteodată, cînd rafinăm și noi, lucrul ni se pare chiar interesant, și atunci scriem jurnale sau opere geniale — pentru sertare. *Tout compte fait,* e mai bine aici.

Și e mai bine nu numai pentru că lucrurile pot suna altfel, dar pentru că omenește sîntem altfel așezați. Sînt printre noi oameni, sincer sau silit angajați în treabă, în „construcție", cum se spune pe aici, iar cînd ei realizează lamentabilul efortului lor, care nici măcar nu pleacă din inimile și gîndurile lor, venim lîngă ei noi, cei care nu facem nimic, ca să le spunem: „Lăsați, tot e ceva, poate frumos, care se face cu voi cu tot." Și sîntem ceilalți, neangajați, profesioniști nu ai pamfletului fără obiect, ca tine, ci ai *destinului* fără obiect — acasă la noi, desigur, într-o țară ce ea însăși poate apărea ca trăind „o istorie fără obiect" — și cărora, atunci cînd ne cuprinde tristețea de a nu fi făcut nimic, vin ceilalți să ne spună: poate că *este* un adevăr și în viețile voastre. Iar gîndul lor se întinde, dincolo de noi, pînă la tine, prieten nemîngîiat, spunîndu-ți că *ești cu noi* cum nu ai fost niciodată.

1957 *

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ "GH. ASACHI" IAȘI

---

* *N. ed.*— La 16 februarie 1974, Noica scria (v. *Jurnal de idei*, București, Humanitas, 1990, p. 227):

„Am găsit în chip miraculos scrisoarea din '57 către C., o scrisoare de care aproape că și uitasem. Îmi amintesc că o trimisesem lui C. atunci ca s-o publice în *NRF* ca răspuns la a sa — sperînd că o va traduce el, cu extraordinara sa franceză —, dar mi-a scris că n-o publică spre a nu-mi face rău. Încheia scrisoarea spunînd: *je te dis une chose: tu es quelqu'un.* Îmi amintesc că mi-a făcut plăcere; dar în 1972, cînd l-am revăzut, am uitat să-l întreb dacă mai are scrisoarea. O recitesc acum, îmi amintesc de tot ce investisem sufletește în ea, de tot ce s-a întîmplat din cauza ei, de tot ce a urmat — și-mi spun: du-te dracului de viață, că frumoasă mai ești!

(Și-mi spun: ce sălbatică e viața; ce sălbatic de frumoasă!)"

CUPRINS

I Despre două tipuri de societate 5
II Rusia și virusul libertății 25
III La școala tiranilor 42
IV Odiseea ranchiunei 61
V Mecanismul utopiei 84
VI Vîrsta de aur 103

Addenda

CONSTANTIN NOICA
Răspuns al unui prieten îndepărtat 125

La prețul de vînzare se adaugă 2%,
reprezentînd valoarea timbrului literar
ce se virează
Uniunii Scriitorilor din România,
Cont nr. 45101032,
B.C.R. Filiala sector 1, București

http://www.inpured.sk/ftp/ash/gomes/goue.php?ID=39

Redactori
OANA BÂRNA și VLAD RUSSO

Apărut 1997
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial"

Profetul meu este Dürer.
Cu cît meditez la perindarea veacurilor,
cu atît mă conving că unica imagine
capabilă să-i dezvăluie sensul
este aceea a *Călăreților Apocalipsei*.
Timpul nu înaintează
decît supt vînd sub tăvălugul lui mulțimile ;
cei slabi vor pieri,
cei tari asijderea,
și chiar acești călăreți, în afară de *unul*.
Pentru ei,
pentru înfricoșata lui faimă
au pămîntul și urlat veacurile.
Îi văd crescînd la orizont și aud deja
gemetele, chiar și rugăciunile noastre.
Iar noaptea ce ne va pogorî în oase
ne va aduce nu pacea,
cum a făcut-o pentru Psalmist,
ci groaza.

JOUAN

ISBN 973-28-0738-5